

VIGILIA

1998 / 6

BÉKÉS GELLÉRT: A Lélek erőterében

Adriányi Gábor tanulmánya Mindszenty bíborosról

BERNARD LE CALLOC'H: A Rákóczi-család legutolsó sarja

KABDEBÓ TAMÁS: József Attila Istene

Beszélgetés Beöthy Tamással a házashétvégéről

63. évfolyam	VIGILIA	Június
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Vakhitek útvesztőjében	401
BÉKÉS GELLÉRT:	A Lélek erőterében	402
VASS GYÖRGY:	Búcsú a „névtelen kereszténytől”?	410
FEJES ILDIKÓ:	Igazságosabb és testvériesebb világot!	416
ARDIÁNYI GÁBOR:	A prímási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben	425
BERNARD LE CALLOCH:	Charlotte-Joséphine	429

SZÉPÍRÁS

GERARD MANLEY	Duns Scotus Oxfordja; Tarka szépség	
HOPKINS:	(<i>versek; Gömöri György fordításai</i>)	436
KABDEBÓ TAMÁS:	József Attila Istene	437
SZÜTS ZOLTÁN:	költő kerti székkal a szájában; édenkert; zuhanyszó net;	
	hollywood multiplex sklerózis (<i>versek</i>)	444
JAN ČEP:	Empirikus valóság és művészi forma	
	(<i>Heé Veronika fordítása</i>)	447
JEAN-PIERRE LEMAIRE:	Kirké állatai; Schumann; A mimóza	
	(<i>versek; Varga Mátyás fordításai</i>)	454
VÖRÖS ISTVÁN:	Egy festő kilátásai (<i>vers</i>)	455
JAROSLAV DURYCH:	Isten szivárványa (<i>II. rész</i>)	
	(<i>Körtvélyessy Klára fordítása</i>)	456

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

ZIMÁNYI ÁGNES:	Beöthy Tamással	463
----------------	-----------------	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

ROMAN MALEK:	Az egyházak és Kína valláspolitikája	469
--------------	--------------------------------------	-----

DOKUMENTUM

NAGY FERENC:	Márton Áron levele	472
--------------	--------------------	-----

KRITIKA

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY:	Új magyar szimbólumtár	474
----------------------	------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	476
---	-----

Vakhitek útvesztőjében

Hitevesztett, érték és mérték nélkülivé szegényedett világunkban új jelenség üti fel a fejét: a hiszékenység. A pápa által sürgetett „új evangelizáció” a közönyös vagy hit nélkül élő embereket próbálja megszólítani, hogy megnyissa őket az Evangélium befogadására. Egyre növekvő gondot jelentenek azonban azok, akik elutasítják az egyháznak térben és időben egyetemes („katolikus” és „apostoli”) hagyományát, s a maguk elgondolása szerint rakosgatják össze egyéni hitüket.

Három csoport emelhető ki a különböző vallási mozgalmakból. Egyrészüik az egyházhoz tartozónak vallja magát, ám pápábnak bizonyul a pápánál: nemegyszer „égi hangokra”, „magánlátomásokra” hivatkozva fordul szembe papjával, püspökével, ítéli el akár a II. Vatikáni zsinatot is. Szélsőjobboldali, ultrakonzervatív vagy akár nem keresztény nézeteket hangoztatnak a „hiteles” kereszténység nevében.

Másik részük formálisan is elszakad a katolikus egyháztól, sőt mindenfajta történelmi egyháztól, s létrehozza a saját vallási közösségét, Krisztus, a Lélek vagy a Biblia nevében. Gyakran esik szó a kisközösségekről az utóbbi évtizedekben. Ideje volna felfigyelnünk arra is, hány — magát kereszténynek valló — közösség jön létre, többnyire egy-egy vonzó személyiség köré csoportosulva. A magyar törvények szerint akár jogilag is bejegyeztethetik magukat egyházként, ha legalább száz fős tagságot tudnak felmutatni. Ukrajnában az is elég, ha húszan vannak...

A harmadik fajtája a vallási közösségeknek más vallási hagyományokból eredezteti magát, általában a hinduizmusból vagy a buddhizmusból, vagy más távol-keleti vallásból. Valójában azonban többnyire saját ízlésük szerint állítják össze egyéni vallási tanrendszerüket, istentiszteleti szokásaikat, élettvitelüket.

A II. Vatikáni zsinat tisztelettel néz minden vallásra, sőt minden emberre, azokra is, akik még az őszinte istenkereséshez sem jutottak el: „Még azoktól sem tagadja meg az isteni Gondviselés az üdvösségre szükséges támogatást, akik önhibájukon kívül nem jutottak el Isten kifejezett ismeretére, de — éppen nem az isteni kegyelem nélkül — iparkodnak becsületesen élni” (LG 16).

Az istenkeresésben mutatkozó zűrzavar láttán az első keresztények fontosnak látták „a szellemek megkülönböztetését”: milyen kritériumok alapján lehet eldönteni, hogy mi az igaz és a helyes? Józannak és felvilágosultnak látszó világunkban egyre hangsúlyosabban reklámozzák magukat a sámánok és a guruk, a látókok és az új vallási vezérek. Ismét sürgetően szükségessé vált „a szellemek megkülönböztetése”. Legalább Könyves Kálmán ítéletéhez kellene visszatérnünk: boszorkányok pedig nincsenek...

A Lélek erőterében

Született 1915-ben Budapesten. Teológus, bencés szerzetes. 1933-40 között a római Szent Anzelm Egyetemen filozófiát és teológiát hallgatott. 1940-46 között a pannonhalmi gimnázium és a teológiai főiskola tanára. 1946 óta a Szent Anzelm Egyetem, 1979 óta a Gergely Egyetem teológiai tanára. Legutóbbi írását 1997. 12. számunkban közzeltük.

A Lélek erőterében — ezzel a címmel jelent meg az 1984-ben, a belgiumi Nassogne-ban rendezett Harmadik Magyar Ökumenikus Találkozó istentiszteleti, teológiai, világnézeti és irodalmi anyaga. A szerző a nassogne-i kötetben már közölte a jelen írás alapvető gondolatait. A cím Gémes István stuttgarti magyar evangélikus lelkésztől származik.

Tertio millennio adveniente — *A harmadik évezred küszöbén* — 1994. november 10-én kelt apostoli levelében II. János Pál pápa ezekkel a kezdő szavakkal szólította fel a keresztény világot, hogy lélekben készüljön fel a második ezredfordulóra. Ez a felkészülés nemcsak őszinte visszatekintést és becsületes számvetést követel mindazért, ami megbánni való történt az elmúlt kétezer év folyamán, hanem annak elismerését is, ami időtálló érték ma is. De ennél sokkal többet: nyílt és bátor szembenézést „a mai idők jeleivel”. Felkészülést nemcsak az örök üdvösségre hívó krisztusi örömhír korszerű meghirdetésére, az „új evangelizációra”, hanem arra az evilági hivatásra is, hogy a keresztények az Evangélium tiszta erkölcsi erőforrásából merítve emberhez méltóbb, igazságosabb és testvériesebb társadalmi élet kialakítását szolgálják.

Közvetlen előkészületeként, a múlt esztendőben, magát Jézus Krisztust állította figyelmünk középpontjába a pápa. Krisztusnak az emberségünkkel vállalt szolidaritása nyitotta meg nekünk az örök üdvösség útját. Ő, az Isten Fia, valóságos emberré lett, és bűneinket is magára vállalta, hogy Istennek szentelt életével és kereszthalálával megbékéltesse velünk az Istent. Feltámadásával még többet is tett: a Teremtő szándéka szerint helyreállította gyermeki életközösségünket Istennel. Hitünk szerint ez Jézus Krisztus örökérvényű, üdvözítő tette. Ám hivatásunk az, hogy ezzel földi életünk igazságosabb és testvériesebb elrendezését is szolgáljuk, s a kétezer esztendő tapasztalatából okulva erre is felkészüljünk.

Az előkészületnek ebben a második évében a Szentlélekre irányítja figyelmünket a pápa. Miért a Lélek? Az előkészületnek ezzel a második szakaszával nyilvánvalóan nem az a szándéka, hogy elválassza a Lelket Jézus Krisztustól, hiszen ő magának Krisztusnak a Lelke és ajándéka. A Lélek pünkösdi kiárasztása nem valami újabb módját hozta létre az isteni üdvözítésnek, hanem magát Krisztus üdvözítő művét tette jelenvalóvá, annak kegyelmi erejét közvetítette első tanítványainak közösségében, majd folyamatosan az egyház történelmi életében, s teszi jelenvalóvá és közvetíti a keresztény közösségek igehirdetésében és liturgiájában ma is. Krisztus, a felmagasztalt Küriosz, „ugyanaz tegnap, ma, és mindörökre” (Zsid 13,8): az ő üdvözítő tette immár örökérvényű Isten színe előtt, örökérvényű történelmi életünkben is. Ám ezt az üdvözítő tettet a *Spiritus vivificans*, az ő személyes sugárzó és éltető isteni ereje közvetíti, és teszi bennünk megváltó és üdvözítő erővé: személyes megváltásunkká és üdvösségünké. Keresztény ember — s ha nem is tudatosítottan, az egész emberiség — a krisztusi üdvösségnek ebben a Lélek-alkotta erőterében él. Krisztusi üdvösségünk a Szent-

léleknek ebben az erőterében valósul meg. Arra vagyunk hivatva, hogy ebben az isteni erőterben egyre készségesebben befogadjuk, s a nem keresztény világ is befogadja a krisztusi üdvösséget. Ezért irányítsuk figyelmünket a Szentlélekre!

A keresztények újrafelfedezik a Szentlelket

A pápa a Szentlélekről szólva, levelében elsőrangú feladatként jelöli meg, hogy mi, keresztények, akik hitünk szerint ebben a lelki erőterben élünk, *fedezzük fel újra* a Lélek jelenlétét és tevékenységét nemcsak az egyházi közösségben, hanem magunkban is (45. pont). Érhet minket váratlan kérdés ebben a mozgó világban, mint engem Rómában, amikor egy japán turista magyarázatot kért egy Szentháromságot ábrázoló képről. „Ez a szakállas úr — mutatott a képre — bizony a Atya-Isten. A keresztre feszített fiatal ember minden bizony a Fia. De az a madár, a galamb, hogyan került a képre, és mi köze a Megfeszítettnek, azt nem értem.” Igyekeztem megértetni vele, mennyire fontos az a galamb, mert amit Fia által tett az Atya üdvösségünkért, azt a jelképesen ábrázolt Szentlélek közvetíti nekünk.

Ám nemcsak a kívülállóknak, hanem a keresztényeknek sem könnyű megérteniük a Lélek szerepét üdvözítésünk művében. Akadna köztünk nem is egy, aki úgy válaszolna Pál apostol kérdésre, mint az első efezusi tanítványok. „Megkaptátok a Szentlelket, amikor hívők lettetek?” — kérdezte tőlük. „Még csak nem is hallottuk, felelték azok, hogy van-e Szentlélek” (ApCsel 19,2). Tény, hogy mi, nyugati keresztények sokkal kevésbé tudatosítjuk a Lélek jelenlétét és tevékenységét az egyházban és egyéni életünkben, mint a keleti ortodoxia. Sajnos, bizonyos téves értelmezések elkerülése miatt a nyugati teológiában és lelki irodalomban, következésképp igehirdetésünkben és katekézisünkben, nem sok szó esett a Szentlélekről.

A Szentlélek újrafelfedezése az ökumené számára

A zsinat óta ezen a téren is nagy a változás. Maga a zsinat az isteni kinyilatkoztatásról szóló *Dei verbum* kezdetű dogmatikus konstitúciójában így fogalmaz: „Jóságában és bölcsességében Isten úgy határozott, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudunkra adja akaratának szent titkát (Ef 1,9), melynek alapján Jézus Krisztus, a megtestesült Ige által, a Szentlélekben az Atyához járulnak az emberek... (aki) meghívja őket és befogadja saját közösségébe.” Üdvözítésünknek ezt a szentháromsági felfogását és a Szentlélek által történő megvalósulását tükrözi az egyházzal szóló dogmatikus konstitúció, a *Lumen gentium*, főleg az egyház misztériumáról szóló első fejezetében. Ennek nyomán rendezték Rómában, 1982 márciusában azt az ökumenikus jellegű nemzetközi pneumatológiai kongresszust, amelynek rendkívüli hatása van az ortodoxiával és a protestáns egyházakkal folyó ökumenikus dialógusra. Ennek jegyében fogadja el a Szentszék a zsinat tanítását követő karizmatikus mozgalmat, s ennek teológiai alapvetését adja Yves Congar

¹ *Je crois en l'Esprit*
Saint, Cerf, 1979/80.
Paris; Német
fordításban: *Der Heilige*
Geist, Herder, 1982,
Freiburg.

domonkos hittudós a Szentlélekről szóló monumentális munkájában.¹

Jézus és a Lélek kölcsönös viszonya

Hogyan fedezhetnénk fel újra, vagy hogyan érthetnénk meg teljesebben a Szentlélek jelentőségét üdvözítésünk művében, ha előbb bibliai alapon át nem gondoljuk Jézus és a Lélek egymáshoz fűződő viszonyát? Ami kettőjük viszonyáról már magukból az evangéliumokból is nyilvánvalóan kitűnik, az *Jézus és a Lélek elválaszthatatlan kapcsolata*. A Lélek Jézusban, Jézus pedig a Lélekben él és cselekszik. Ketten állandó kölcsönhatásban, együttesen vitték és viszik végbe ma is azt, amiről az ember üdvözítésének isteni örömhíre szól. Az újszövetségi Szentírás világosan beszél erről. János evangéliumából tudjuk, hogy Jézus, föltámadása után, az Atyához visszatérőben, tulajdon Lelkét ígérte meg tanítványainak, hogy ez a Lélek értesse meg velük tanítását és egész megváltói művét (vö. Jn 16,5-15). Ígérete pünkösdkor beteljesült. Ámde tudjuk azt is — még ha kellőképpen nem is tudatosítjuk —, hogy magát Jézust az Atya a Lélek által adja üdvözítésünkre, mert a Lélektől fogantatott (Lk 1,35), a Lélek reá szállt és rajta maradt (Mt 3,16), küldetését a Lélekben viszi végbe (Lk 4,18), s végül a Lélekben adja önmagát megváltó áldozatul Istennek (Zsid 9,14).

Így van ez ma is, mert egyfelől *Jézus adja nekünk a Lelket*: az ő Lelke tesz megigazulttá, általa részesülünk a megváltás kegyelmében (Róm 5,1-5), másfelől azonban a *Lélek adja nekünk Jézust*: ő tesz Jézus híveivé és Jézussal Isten fiaivá (Róm 8,9-17). Amit Jézus a múltban, a Lélek által, véghezvitt, azt ugyanaz a Lélek valósítja meg bennünk a jelenben. Congar ezt Szent Ireneusz kifejező hasonlatával szemlélteti: Isten, aki mintegy „két kezével”, szent Fiával és Lelkével együttesen teremtette az embert, kettejükkel együttesen viszi végbe az ember üdvözítésének isteni művét is.

„Krisztomonizmus”
helyett az egyház
pneumatológiai
szemlélete

Jézus és a Lélek elválaszthatatlan kapcsolatának tudatosítása *azzal a következménnyel jár*, hogy megszabadulunk egyházi és egyéni lelki életünknek bizonyos „krisztomonista”, vagyis kizárólagosan Krisztusra vonatkoztatott szemlélettől.

Egyházi életünkre vonatkozóan ennek jelentősége az, hogy a hívek evangéliumi tanítására, megszentelésére és pásztori vezetésére irányuló lelki hatalom nem tekinthető az egyházi vezetők mérőben jogi felhatalmazás által Krisztustól kapott tulajdonának. Az egyházi közösség, a „titokzatos test” feje ma is Krisztus az egyházi intézmények keretében, a papi szolgálat útján, de Szentlelke erejével ő vezet ma is az üdvösségre. Anélkül, hogy csökkenteni akarnánk az egyházi intézmény és a papi szolgálat jelentőségét, nyíltan el kell ismernünk, hogy az egyház a hit tanítására és az üdvözítő kegyelem közvetítésére szóló hivatását csakis a *Lélektől*

való teljes függőségének tudatában töltheti be eredményesen. Az egyház ugyanis a Lélek működésének látható jele és eszköze a világban, s éppen ezért valamennyi vallási megnyilvánulásában a Lélektől függ: a Lélek által érti meg, hogy mi az Evangélium időszerű üzenete, amit hirdetni kell, és csak a Lélek eszközeként tudja közvetíteni Krisztus üdvözítő kegyelmét. Más szóval az egyház csak a Lélek által képes megvalósítani tanítói, megszentelő és lelkipásztori küldetését a világban.

Egyéni keresztény életünkben pedig mindennek jelentősége az, hogy — Szent Ágoston szavaival — Krisztus, a *magister externus*, aki, mint emberi tanítómesterünk, kívülről szól hozzánk, a Lélek erejével *magister internus*, belső tanítómesterünk lesz, aki megnyitja szívünket az evangéliumi szóra, Krisztus testvéreivé és a Mennyei Atya gyermekeivé avat. Hitünk és annak gyakorlati megélése a Szentlélek ajándéka: merő kegyelem. Nyilvánvalóan igényes ajándékról van itt szó, mert kegyelmi hatására elvárja tudatos és szabad együttműködésünket. Az apostol szavaival: „Ha a Lélek éltet, éljetez is a Lélekben!” (Gal 5,25).

Jézus és a Lélek elválaszthatatlan kapcsolata a hívő embernek végülis a szentháromsági Isten-közösséget jelenti. A Lélek által egyesülünk ugyanis a megváltó Krisztussal, aki Isten dicsőségében él, Krisztus által pedig „szabad utunk van a Lélekben az Atyához” (Ef 2,18). Ez a szabad út a szentháromsági Isten-közösségbe vezet. A krisztusi megváltás teljes értelme és végső célja voltaképpen nem más, mint az isteni életnek ez a létrendi szeretetközössége. Jézus tanítása szerint ebben a közösségben teljeseedik be örök üdvösségünk.

Ám ennek az Istenközösségnek már földi életünkben részesei lettünk, mert Isten szeretete Krisztus Lelkének kegyelmi ajándékkaként kiáradt szívünkbe, s ez a szeretet Krisztussal egyesít és Krisztusban az Atyával (Róm 5,5). Ez igazában a krisztusi örömhír: ez evangéliumi boldogságunk forrása!

A Lélek Isten szentháromsági életében

Ha ilyen elválaszthatatlan kapcsolat fűzi össze Jézust a Lélekkel üdvözítésünk megvalósításában, természetyszerűen felvetődik a kérdés: hogyan van ez magában az isteni életben? Mi a viszonya a Léleknek a Fiú-Istenhez és az Ő Atyjához? Mit jelent örökkévaló szentháromsági létünkben, amit hitvallásunkban így mondunk: „Hiszek a Szentlélekben, (...) aki az Atyától és a Fiútól származik; akit éppúgy imádunk és dicsőítünk, mint az Atyát és a Fiút.”

Vakmerőség volna arra vállalkoznom, hogy egy rövid írás keretében kifejtsem az isteni lét misztériumát. Különbösen is, mondhat-e valami érvényeset Isten belső életéről az ember? Amit mi erről egyáltalában mondhatunk, az nem más, mint amire külső meg-

nyilvánulásából következtetni tudunk. Az Egy-Isten kétségtelenül mint három személy jelenik meg az újszövetségi kinyilatkoztatásban, s ez a három személy, mégha egyetlen és egylényegű isteni valóság is, különbözik egymástól, mert a Fiú nem lehet az Atya, akitől születik, s a Lélek sem az Atya és a Fiú, akitől származik. A Szentháromságról szólva tehát egyetlen és egylényegű isteni valóságról van szó, de ebben az abszolút egységben a Fiú-Isten születése és a Szentlélek-Isten származása révén három egymástól megkülönböztetett személy létezik.

Ahelyett, hogy elvont bölcseleti fogalmakkal kísérlném meg tovább fejtegetni az isteni élet misztériumát, csak egy konkrét, de lényegbeli értelmezésre szeretném itt felhívni a figyelmet. Úgy vélem, hogy ma a pneumatológiai megújulás, valamint az iszlámmal és a hindu világgal való egyre intenzívebb érintkezések idején, helyén való az ilyen irányú tájékozódás.

**Az isteni élet
háromsága**

Amit mondani szeretnék, az arra a kérdésre felel, hogy helyes Isten-képünk kialakítása érdekében hogyan gondolkodjunk az isteni élet háromságáról. Az önmagától való és önmagában álló abszolút örök lét, ami maga az Isten, nem abszolút egyedülvalóság, valami öntelt és önelégült isteni magány, hanem *társas létteljesség: az isteni lét, az isteni értelem és az isteni szeretet dinamikus egymásba áramlása*. Az isteni lét forrásából, az Atyából születik az isteni értelemnek nevezett Fiú, a Logosz, s az Atyától származik, a Fiú által, az isteni szeretet, a Szentlélek. Isteni arányban hasonló ez ahhoz a szellemi folyamathoz, amely akkor megy végbe az emberben, amikor egy szeretett személyre, élettársára, barátjára vagy éppen Istenre gondol. A rá gondolkodáskor ugyanis megszületik tudatunkban a szeretett személy szellemi képe, és szeretetével átöleljük őt, eggyé válunk vele. Emberileg szólva, valamiképpen így születik öröktől fogva Istenben, az Atyában, egylényegű képmása és eszméje, az egyszülött Fiú, s kettejük szerető egybefonódásából származik a Lélek.

De voltaképpen miért gondolkodunk minderről? Mi köze a belső isteni életnek a mi üdvösségünkhöz? Az, hogy krisztusi üdvösségünk magában a *belső isteni életben gyökerezik*. Jézus szavai és az apostoli tanítás nyomán hisszük, hogy Isten úgy valósította meg üdvösségünket, hogy az személyes Isten-közösség legyen. Az Atya, aki öröktől szüli szent Fiát, azt akarta, hogy egy történelmi pillanatban Jézus Krisztusban a világra szülessék, és megváltó kegyelmével bennünket is Isten gyermekeivé tegyen. S ezt nem tehette másként, mint hogy Krisztus által tulajdon Lelkét áraszsa ki híveire. A Lélekben Krisztus testvérei és az Atya gyermekei leszünk mi is, s a megdicsőült Krisztussal részünk van nekünk is Isten szentháromsági életének szeretetközösségében.

**A Filioque vitatott
dogmatikai kérdése**

Itt röviden megemlítem a *Filioque* vitatott dogmatikai kérdését. A nikaiai konstantinápolyi hitvallás — amit a vasárnapi szentmiseben mondunk el, s amit az egyházak ma közös, ökumenikus

hitvallásuknak tekintenek — János evangéliuma nyomán (15,26) azt vallja, hogy a Lélek „az Atyából származik”. A korabeli első latin fordításban is ez áll. Rómában csak a Karoling-kor teológusainak késői hatására iktatták be a szövegbe a második személyt. A nyugati egyházban ez a módosított szöveg terjedt el: „aki az Atyából és a Fiúból származik”. Századokon keresztül folyt a vita a *Filioque* kérdéséről. Általában ezt tekintették a keleti és a nyugati egyház közti szakadás egyik döntő hittani okának. Ma — amint a fentebb említett római pneumatológiai kongresszuson megállapították — a *Filioque* megvallását a nyugati teológusok nem tekintik döntő hitbeli kérdésnek. A kérdés mögött valójában a szentháromsági életfolyamat egymástól különböző, kétféle, keleti és nyugati értelmezése húzódik meg. Congar véleménye az, hogy a kettő kölcsönösen kiegészítheti egymást. Ami lényegében a hit kérdése, az voltaképpen nem más, mint hogy nemcsak az Atyának, aki az isteni élet ősforrása, hanem a Fiúnak, mint második isteni személynek is része van a Szentlélek származásában. Hogy mi módon határozzuk meg ezt a részvételt, az már a különböző teológiai iskolák gondolkodásmódjától függ, mert a kinyilatkoztatás erről kifejezetten nem szól. Ezért talán helyesebb volna, ha hitvallásunkban visszatérnénk az eredeti szöveghez, teológiai megfogalmazásunkban pedig úgy fejeznénk ki a misztériumot, ahogy az ortodox teológia is elfogadja: a Lélek a Fiú *által* az Atyából származik.

Egyház és társadalom a Lélek erőterében

Térjünk vissza az isteni élet transzcendens teológiai kérdéseitől életünk emberi valóságába. Mi köze a Léleknek a mi életünkhöz? Hogyan nyilvánul meg működése ebben a világban? Mit tett a bibliai múltban, mit az egyház történeti életében, s mit tesz a jelenben? Hogyan jelentkezik tevékenysége a mai egyházban, korunk embe-
rének egyéni és társadalmi életében?

Jézus, a Kúriosz

Már az előzőekben érintettem ezt a kérdést, amikor Jézus és a Lélek kapcsolatáról volt szó. Válaszom lényegében az volt, hogy a Lélek az, aki végbeviszi Jézus megváltó és üdvözítő művét az ember történeti és társadalmi életében. Ámde itt tovább kell kérdeznünk. A kérdés az, hogyan viszi végbe a Lélek Jézus művét? A válasz nem lehet más, mint ami a húsvéti hitből következik. Valamennyien valljuk a húsvéti énekkel: „Az élet a halállal megvitt csoda-csatával, s a holt élet-vezér ma Úr és él” (Babits Mihály fordításában). Péter apostol ugyanezt már meghirdette a zsidókhoz intézett első pünkösdi beszédében: Isten föltámasztotta Jézust... „Úrrá és Messiássá tette... akit ti keresztre feszítettetek” (ApCsel 2,36). Húsvéti hitünk szerint tehát a föltámadt Jézus az a Kúriosz, az az Úr Krisztus, aki mindörökre Isten transzcendenciá-

jában él. Ez azt jelenti, hogy Jézus megváltó történeti tette, élete és halála, az egész evangéliumi esemény *a megdicsőült Krisztusban örökérvényűvé lett*: benne minden lelki értékével és hatóerejével, mintegy összesűrítve, jelen van. Mint az emberiség főpapja, szüntelenül közbenjár értünk Istennél (uo. 7,25) és az ember történelmi és társadalmi életében folytatja ma is, amit a bibliai múltban tett.

A Lélek közvetítő szerepe

Ezen a ponton kezdődik a Lélek szerepe, mert *ő a közvetítő földi létünk és az isteni transzcendenciában élő Úr Krisztus között*. Hogyan értsük ezt? Mit jelent belső életünkben a Lélek közvetítő szerepe? Gondoljuk meg, hogy amikor Szentírást olvasunk, igehirdetést hallgatunk, keresztelőt vagy Eucharisziát ünneplünk, megemlékezvén arról, amit Jézus értünk tett, akkor nemcsak az egykori megváltó és üdvözítő események gyümölcseiben részesülünk. Akkor valójában *ő maga, egész megváltó élete és halála jelenvalóvá lesz, a hívő ember a Lélekben találkozik Krisztussal, s ez a találkozás megváltó és üdvözítő kegyelemmé, lelki hatóerővé válik benne*. Az evangéliumi ige az *ő szava lesz, amit ma mond nekem, a keresztségben vagy a bűnbánati feloldozás igéi által ő tisztít meg a bűntől, az Eucharisziában az ő értünk feláldozott testét, értünk kiontott vérével veszem magamhoz*. Ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy amikor a bibliai múltat idézzük a hirdetett igével és az ünnepektől szentségi jelekkel, akkor a Lélek a megváltó és üdvözítő Isten jelenvalóvá váló örök szeretetében plántál belé. Amit Jézus a bibliai múltban tett, s ami az isteni transzcendenciában ma már örök jelen, az a Lélek által jelenvalóvá vált az egyház történeti életében, és a mi világunkban is jelenvalóvá lesz, a jelenben ható kegyelmi és erkölcsi erővé válik.

Mindez azonban általános körülmények közt *nem történik az egyházi közösségen kívül*. Hol halljuk Isten igéjét, ha nem az egyházban? Hol keresztelünk és hol ünnepeljük az Eucharisziát, ha nem a hívek testvéri közösségében? Hiszen amikor az ígét hallgatjuk, és az Úr vacsoráját ünnepeljük, voltaképpen akkor leszünk élő egyházi közösség. A Lélek az ige és a szentség által teremti meg és építi szüntelen Krisztus testét ebben a világban, ami maga az egyház. Ebben az egyházban lesz jelenvalóvá, lesz kegyelmi és erkölcsi hatóerővé, amit Krisztus megváltásunkért és üdvösségünkért tett. S ez az egyház hivatott arra, hogy tanúságot tegyen a mai társadalomban is a krisztusi tett jelenvalóságáról és hatóerejéről: *ő hivatott arra, hogy jele és eszköze legyen korunkban is Isten Krisztusban megvalósult üdvözítő szeretetének*.

Hogyan tud ennek a hivatásnak megfelelni az egyház? Elsősorban — XXIII. János pápa intését követve — figyelnie kell az „idők jeleire”. Ami korunkra a legjellemzőbb, az a szekularizált embertípus megjelenése. Ma olyan korban élünk, amikor az ember Istentől és vallási kötöttségektől függetlenül akarja fölépíteni a maga merőben emberi világát.² A modern tudomány és technológia kétségtelenül kreatív erőket adott az ember kezébe. Az egy-

²Erről részletesebben Békés Gellért: *Istenkeresés, Új utak a mai teológiában*, 3. kiadás, 1991, Pannonhalma.

re fejlődő iparosodás és városiasodó életforma fokozatosan emberszabásúvá alakítja, humanizálja a természetet. Ugyanakkor az emberi jogok, a kulturális haladás, a társadalmi igazságosság, a nemzetközi béke elveivel és intézményeivel a társadalom életét is emberibbé akarjuk formálni. A Lélek indítására figyelő ember azonban tudja, mert nap mint nap meg is tapasztalja, hogy Lélek nélkül nincs erkölcsi felelősség, s erkölcsi felelősség nélkül pontosan az ellenkező hatást éri el: a földet, vizet, levegőt egyre jobban beszennyezik, a társadalmi együttélést annak merőben racionális szervezésével a személytelen gépezet fokára süllyeszti, a nemzetközi békemozgalmak pedig csak arra szolgálnak, hogy a nagyhatalmak versengését leplezzék.

Az egyház prófétai feladata

Ezért, másodsorban, az egyháznak kritikusan kell tekintenie a technikai és társadalmi fejlődést, bírálnia kell vadhajításait, és arra kell törekednie, hogy az erkölcsi felelősség tudatát elmélyítse a társadalomban. „Lelket az életbe!” — kiáltott már annak idején Prohászka. S ez a Lélek nem más, mint az embertárs, a társadalom iránt érzett felelős krisztusi szeretet. Ez a *prófétai feladat*, az emberszeretet erkölcsének hirdetése és munkálása ma az egyház elsődleges evilági feladata. Ezzel tesz tanúbizonyságot az egyház, hogy a Lélek ma is elevenen ható erő.

Végülis szükséges — erről a keresztény egységtörekvés korában nem hallgathatunk —, hogy ennek a korunk emberéért és társadalmáért *felelősséget érző krisztusi szeretetnek szolgálatában álljon a keresztény egység mozgalma*. Hogyan akarhatnánk mi, keresztény emberek, lelket vinni az életbe, ha ezt nem közös hittel és együttes erkölcsi felelősségtudattal tennénk? Soha nem volt, de ma még kevésbé lehet magánügy vagy merőben felekezeti csoportok ügye a vallás, s főleg nem a kereszténység. Az egységes cselekvés azonban egyházi egységet, közösségi összetartozást követel. Az apostol szava ma sürgetőbben hat, mint bármikor: „Törekedjete arra, hogy a béke kötelékében föntartsátok a lelki egységet. Egy a test és egy a Lélek, mint ahogy hivatástok is egy reményre szól. Egy az Úr, és a hit, egy a keresztség. Egy az Isten, mindnyájunk Atyja, aki minden fölött áll, mindent átjár és mindenben benne van” (Ef 4,3-6).

A Lélek erőterében élünk. A Mennyei Atyának szent Fiában ki-mondott és a Szentlélekben teljessé vált örök isteni szeretete Jézus Krisztusban vált üdvözítő emberi valósággá, s kettejük lelkének erejével folyamatos megvalósulássá az üdvösség történetében. Ezt az üdvözítő szeretetét ajánlja fel nekünk az egyház által ma is az Isten — a krisztusi Lélek erőterében.

Búcsú a „névtelen kereszténytől”?

VASS GYÖRGY

Született 1928-ban Budapesten. Filozófiai tanulmányait Leuvenben fejezte be, majd az Oxford melletti jezsuita egyetemen szerzett teológiából licenciátust, a római Gergely egyetemen pedig doktorátust. 1962 és 1970 között az oxfordi Heythrop College-ben, 1970-1976-ig a londoni egyetemen, majd 1976-1996-ig, Karl Rahner második utódaként, az innsbrucki egyetemen tanított rendszerző teológiát. Jelenleg ennek az egyetemnek emeritált professzora. A Jézustársaság tagja.

¹ *Glaube in winterlicher Zeit, Gespräche mit Karl Rahner aus den letzten Lebensjahren*, P. Imhof & H. Biallowons, 1986, Düsseldorf, 18.

A II. Vatikáni zsinat túllépte a katolikus egyház önmagába tekintő, zárt és európai jellegét. Dokumentumaiban a *világegyház* ad útmutatást az emberiség mai és jövő kérdéseiben. Legalábbis így mérte fel Karl Rahner a zsinat — szerinte — legfőbb vívmányát.¹ A sokat vitatott globalizálódás, amely már századunk közepén előtérbe került, többek között a világvallások találkozását is jelentette. Az ökumenizmus önmagában európai jelenség, de a vallásközi párbeszéd lehetősége túlhaladja kontinensünk határait, és így az egyetemes, katolikus egyház feladatává vált.

A zsinat tanítása

A lehetőség erre a párbeszédre fennáll, és ez kiolvasható a zsinati szövegekből. Az egyházzal szembeni konstitúció, a *Lumen gentium* tanúskodik arról, hogy minden ember meghívást kapott Isten népéhez (LG 13.). Következésképpen az egyház igazában *katolikus* feladata a világban szétszórt testvéreinket az emberi közösség egységébe vezetni. Ez a feladat elsősorban az egyénekre vonatkozik, akik elvben csak akkor nyerhetik el üdvösségüket, ha valamilyen módon Isten vándorló népéhez, az egyházhoz tartoznak (LG 14.). Ez azonban nem zárja ki az üdvözlő azokat, akik nem ismerik Krisztus Evangéliumát, hiszen ők is, tudtuk nélkül, útban vannak Krisztus egy igaz egyháza felé: a Szentlélek kegyelme bennük is munkálkodik. Ezért a különböző nem keresztény vallásokban is felfedezhetjük az igazat és a jót mint Isten üdvözlő ajándékait (LG 16.). Ezek az ajándékok valójában Jézus Krisztusnak, az Isten Fiának érdemeiből származnak, aki valamilyen módon *minden emberrel* egyesült, és aki képmása lett minden emberi sorsnak. Ezért tudja a *Gaudium et spes* kezdetű konstitúció kijelenteni: „...a Szentlélek mindenkinek módot ad arra — Isten tudja, miképpen —, hogy a hűsvét titkában részesedjék” (GS 22.).

Ezekben a nyilatkozatokban még főleg a nem keresztény *egyén* üdvössége van a központban. A nem keresztény vallásokról szóló nyilatkozat, a *Nöstra aetate* jellemzi az egyház álláspontját a különböző vallásokról. Ezek mind, kivétel nélkül, az emberi lét titokzatos voltára igyekeznek feleletet adni. Ezért a „katolikus egyház semmit sem vet el abból, ami ezekben a vallásokban szent és igaz” (NA 2.), sőt előírja, hogy tagjai kellő tisztelettel vegyék tudomásul ezeknek a vallásoknak a létmódját — még azokat az igazságokat is, amelyek saját tanításától eltérnek, hiszen „nem-

egyszer megcsillan bennük egy sugara annak az igazságnak, amely megvilágosít minden embert” (NA 2.). Ez természetesen nem zárja ki az egyház missziós feladatát, amelyet az erről szóló határozat, az *Ad gentes* fejt ki részletesen. A 7. pont foglalja össze világosan az egyház dialektikus viszonyát a nem keresztény vallási közösségekkel, és azokkal, akik saját hibájukon kívül nem ismerték meg Krisztus Jó hírét. Egyrészt, mert az üdvösséget nem lehet Jézus Krisztus elkerülésével elérni, másrészt viszont „Isten egyedül őáltala ismert úton elvezetheti a hitre azokat is, akik hibájukon kívül nem ismerik az evangéliumot”. Ez a kijelentés feltételezi, hogy az egy üdvösség elérésének több fajta útja van, de nem mutatja meg, hogyan vezetnek ezek az üdvösséghez. Ezen a téren az Isten titkaiba ajánlja a nem keresztény egyén üdvösségét.

Karl Rahner elmélete

Nem így Karl Rahner, aki már a zsinat agghiornamentója előtt állást foglalt a nem keresztény vallásokkal kapcsolatban. Állásfoglalásának alapja az *anonim, a névtelen keresztény* elmélete. Ez az elmélet ad választ Rahner teológiájában arra a kérdésre, amelyben az *Ad gentes* Isten titokzatos tetteire utalt. A teológus feladata viszont a már elfogadott hitet elméletével érthetőbbé tenni.² Rahner elméletének a névtelen keresztényről egész irodalma van, amelyet itt nem tudunk összefoglalni. Mégis érdemes ennek eredetét, kikristályosodását teológiájában röviden jellemezni.

²Gondoljunk az I. Vatikáni zsinat tanítására az *intellectus fidei*-ről.

³Röper, Anita: *Die Anonymen Christen*, 1963, Mainz.

⁴Rahner, Karl: *Die anonymen Christen*, Schriften zur Theologie (Schriften) V. 551.

⁵Rahner, Karl: *Der Christ und seine ungläubigen Verwandten*, Geist und Leben 27 (1954), most: Schriften III. 419-440.

⁶*Gliedschaft in der Kirche nach der Lehre der Enzyklika Pius XII Mystici Corporis Christi*, Schriften II. 7-94.

A kifejezés önmaga nem Rahner találmánya. 1963-ban Anita Röper könyvében merül fel a szó, amelyet aztán Rahner kommentál egy ugyanabban az évben megjelent recenziójában.³ Ebben az írásban feltűnik a még teljesen ki nem dolgozott elmélet *pasztorális* indítókoka. Minden keresztényben felmerül a kérdés, vajon lehetséges-e, hogy emberek milliói Krisztus előtt és után ki vannak zárva az üdvösségből, és életük befejezetlenül az értelmetlenségben végződik.⁴ Rahner számára a névtelen kereszténynek megfelelő fogalom már régen készen volt. Már 1954-ben megjelenik egy írása a német jezsuiták lelkeségi lapjában a hívők viszonyáról hitetlen testvéreikhez.⁵ „Szabad nekünk, és valójában kötelességünk Isten üdvözítő irgalmában reménykedni.” Ez a kötelező reménység annál is inkább szükséges, mert a hívő önmaga sem lehet biztos saját üdvösségében. A remény azonban nem belterjes tünet, hanem általános, az emberiség minden tagjára vonatkozik. Ennek az univerzális reménynek alapja már a *névtelen keresztény* elmélete felé mutat.

Még közelebb kerül az 1946-ban kiadott hosszú kommentárjával XII. Piusz pápa *Mystici corporis*, azaz az egyház titokzatos testéről szóló enciklikájával a névtelen keresztény elméletéhez. A szándék itt is pasztorális, és a még akkor nem annyira hangsúlyozott ökumenét szolgálja.⁶ Rahner cikkében, a maga sajátos módján, kiterjeszti az enciklika meglehetősen szűk meghatározá-

sát az egyház megkeresztelt tagjairól gyakorlatilag az egész emberiségre. Azokra is, akik Krisztus evangéliumával még nem találkoztak. Minden ember az emberi természet, emberi közösség tagjaként egyszer döntés előtt áll: tudatosan részt vesz-e vagy sem ebben a konkrét emberiségben. Viszont ez az emberiség a maga egységében Krisztus egyesítő tettének nyomait viseli magán, amit az egyház jelképez történelmünkben. Így a döntés a konkrét emberi természet és a közösség mellett, egyszersmind egy ki nem mondott, mégcsak nem is tudatos vágy (*votum*) Krisztus egyháza után. Így álláspontja egyrészt fenntartja a már Órigenészre és Cyprianusra visszavezethető elvet — *extra ecclesiam nulla salus* (az egyházon kívül nincs üdvösség) —, másrészt viszont elismeri Krisztus és a Szentlélek üdvözítő kegyelmének működését az egyházon kívül. Tétéle feloldja ezt a dialektikus álláspontot a nem látható, névtelen egyházhoz tartozás lehetőségében. Az egyház tagságáról írt cikkében még kimondatlanul ugyan, de elérünk a névtelen keresztény elméletéhez.

Amikor ez a kifejezés megjelenik írásaiban, akkor világos lesz, hogy az ennek megfelelő fogalom tökéletesen beleillik gondolatrendszerébe. Ismert egyetlen kimondottan bölcséleti műve, amelyben a transzcendentális tomizmus maréchal-i vonalát veszi át. Ennek az a jellegzetessége, hogy minden emberi aktusban — még akkor is, ha ez nem tudatos — állítjuk a lét teljességét, az Istent.⁷ Amikor pedig az erre reflektáló ember a maga konkrét történelmi valóságába lép, rájön arra is, hogy kötelessége életének történelmében keresni ennek az Istennek szavát. Ha ez őt valóban eléri, akkor erre hallgatnia is kell.⁸ Ezzel az állásponttal Rahner még csak a teológia határát érte el, de mert az isteni kinyilatkoztatásba vetett hit irányítja gondolatmenetét, egy hasonló univerzális, mindent átfogó tételből indul ki. Kegyelemtanának alaptétele: Isten akarja minden ember üdvösségét (vö. 1Tim 2,3-4). Ez az akarat pedig hathatós, és így minden emberben van valami, ami az üdvösség felvételét lehetővé teszi. Jóllehet ez a „valami” nem az emberi természetbe oltott képesség (*potentia* vagy *facultas*), hanem történelmi létezésünkben általánosan felmerülő irányítás természetfeletti célunk felé.

Ezekben az elvontnak látszó tételekben még szó sincs a névtelen keresztényről, Rahner mégis ezekre épít, amikor elméletét igazolni akarja. Érvelésének három fő típusa van.

Három érv

Először az ember erkölcsös cselekedeteiből indul ki. Tetteink akkor minősíthetők jónak, ha a helyes végcélra irányulnak. Történelmi helyzetünkben azonban Krisztus után ez a cél nemcsak az emberi kiteljesedés a jóban, hanem egyszersmind természetfeletti rendeltetésünk is. Ebből következik, hogy minden jó emberi tett, anélkül, hogy ennek tudatában volnánk, már az üdvösségre irányul. Nincs semleges vagy természetes erkölcsiség, csak termé-

⁷*Geist in Welt.*
Zur Metaphysik der
endlichen Erkenntnis bei
Thomas von Aquin,
1939, Innsbruck.

⁸*Hörer des Wortes,*
Zur Grundlegung einer
Religionsphilosophie.
J. B. Metz
feldolgozásában, 1963,
első kiadás: 1940,
München.

szetfeletti üdvünket szolgáló jótett és erény. Ezen a síkon a tisztá lelkiismeret fogja a névtelen keresztényt jellemezni.

A második és központi érvelésmódja *krisztologikus*. Feltételezi, hogy a teremtés Krisztusért történt, és az Ő istenemeri sorsának valósága bele van írva világunk szerkezetébe. Mármost, ha tudatosan elfogadjuk teremtett önmagunkat (ami Rahner szerint nem éppen könnyű), ha igent mondunk életünk szövevényére, és szabadon elfogadjuk az elkerülhetetlen halált, akkor mintegy *incognito* Krisztust fogadtuk el, vele élünk, és halálunk az Ő megváltó halálához hasonul. Vagyis életünket a természetfeletti kegyelem irányítja, és ez a kegyelem mindig és kizárólagosan *Krisztus kegyelme*. Tehát minden ember, hacsak ennek a természetfeletti erőnek nem áll ellen, isteni *milió*ben él, ennek hatását élvezve nemcsak anonim istenhívő, hanem egyszersmind névtelen keresztény is, aki előtt az üdvösség kapuja tárva-nyitva áll.

A harmadik mód, az utóbbinak kiegészítése, konkretizálása: ez főképp Rahner későbbi írásait jellemzi. Mind a moralitásnak, mind a Krisztus-ismeretnek és -követésnek élményszerű közös forrása az *embertársi szeretet*. Valójában ez erkölcsiségünk végső normája, de ugyanakkor ebben a szeretetben tűnik fel legtöbbször istenszeretetünk fel nem ismert jelenléte. Az ugyanis, hogy egy másik személyben valaki feltétel nélkül meg tudjon bízni, csak úgy lehetséges, hogy tudva, vagy tudta nélkül, Istenbe, vagyis Jézus Krisztusba veti bizalmát. Ez az embertársi szeretet, ami egyszersmind Isten szeretete (mert a kettő egy),⁹ az üdvösség záloga. Akinek ez megadatik — névtelen keresztény.

Összefoglalva tehát: az a névtelen keresztény, akit anélkül, hogy az egyház megkeresztelt tagja lenne, az isteni megigazulás kegyelme már átformált. Vagyis ez a kegyelem nemcsak mint ajánlat él benne, hanem mint létezésének elengedhetetlen jellege („*egzisztenciál*”), amelyet életében valamilyen formában elfogadott. Rahner meggyőződése, hogy ez az elmélet levezethető a II. Vatikáni zsinat tanításából¹⁰, és megalapozza az egyház kapcsolatát a nem keresztény vallásokkal, sőt, a jóindulatú ateizmussal is.¹¹

Kritikus állásfoglalás

A névtelen keresztény elmélete az idők folyamán egyes körökben teológiai divattá lett, mások viszont nemcsak idegenkedtek ettől, hanem el is vetették. Az ellenséges bírálatokat nem tudnánk egy rövid cikkben részletezni. Mégis megkíséreljük négy pontban összefoglalni.

Négy bírálat

a) A névtelen keresztény fogalma önellentmondásos. Vagyis Rahner elmélete olyan hitetlenről beszél, aki mégiscsak hisz, és ezen az alapon üdvözülhet. A kérdés valójában az, hogy lehet-e kereszténység az Evangélium tudatos elfogadása nélkül? Keresztény hi-

⁹Über die Einheit von Nächsten und Gottesliebe, Schriften VI. 277-300.

¹⁰Grundkurs des Glaubens, Einführung in den Begriff des Christentums, 1976, Freiburg im Breisgau, 178.

¹¹Gaudium et spes, 19-21.

¹²Jüngel, E.: „*Extra Christum nulla salus*”, als Grundsatz natürlicher Theologie, Entsprechungen, 1980, München, 178-192.

¹³Küng, H.: *Anonyme Christen — Wozu?*, Orientierung 39 (1975) 216.

¹⁴Kruse, K. H.: „*Die anonymen Christen*” exegetisch gesehen, Münchener theologischer Zeitschrift, 18 (1967) 1-29.

¹⁵Durrwell, F. X.: *Das Heil ohne Evangelium?*, Theologie der Gegenwart 12 (1969) 71-81, I. 73. o. jegyzet 8.; a cikk francia eredetije: *Spiritus*, Cahiers de spiritualité missionnaire 32 (1967) 380-395.

¹⁶von Balthasar, H. U.: *Cordula, oder der Ernstfall*, Einsiedeln, 1966 (2. kiad.).

¹⁷Uo. 112.

Rahner válaszai

¹⁸de Lubac, H.: *Paradoxe et Mystère de l'Église*, Paris 1967, 252.

tünk ugyanis E. Jüngel, a tübingeni protestáns teológus szerint minden, csak nem anonim.¹²

b) Az elmélet kisajátítja a nem keresztény vallások buzgó híveit, és rájuk erőlteti azt, amit mi hiszünk. Ezen az alapon, érvel H. Küng, a buddhista élhet azzal a meggyőződéssel, hogy a keresztény hívő is *névtelen buddhista*. Idézem: „Elmondhatunk a nem keresztény vallásokról minden szépet, igazat és jót, de ne nevezzük azokat, akik nem keresztények és nem is akarnak azok lenni, kereszténynek vagy éppen névtelen kereszténynek.”¹³

c) Az elméletnek nincsenek bibliai alapjai. Vagyis annak az üdvösség-optimizmusnak, ami Rahner érveléséből kiolvasható, éppen az ellenkezője található az Ószövetség irataiban: a végső üdvösség nem éppen a (kevés) kiválasztottak szolid reménye?¹⁴ A megtérés Krisztushoz a Szentlélek műve, és ez, ahogy ezt Szent Pál esetében az Apostolok Cselekedetei leírják, egészen más, mint az Ószövetség vagy más vallások jámborainak hit-élménye: „Isten baráti közösségébe jutni azoknak társaságából, akik Fiában már üdvözültek, nem lehetséges Krisztus tudatos ismerete nélkül. Nincs barátság anélkül, hogy a barátok ne ismernék egymást” — érvel F. X. Durrwell.¹⁵

d) Talán a legáltalánosabb és az előbbiekkal mindig együtt hangoztatott ellenvetés az egyház missziós küldetését félti a névtelen keresztény elméletének alkalmazásától. A vád szerint az elmélet relativizálja a kereszténységet, és a missziós munkát feleslegessé teszi.

Éppen ehhez az ellenvetéshez csatolnám H. U. von Balthasar 1966-ban kiadott könyvecskéjét, amelyben az egész rahneri teológiát, de különösen a névtelen keresztény elméletét bírálja. Szerinte Rahner hozzáállása felhívítja a keresztény hitet, és a kereszténységet általános humanizmusba tereli.¹⁶ Könyvének végén közöl egy képzeletbeli párbeszédet egy modern keresztény és egy kommunista komisszár között. A vita végén a keresztény az ateista komisszárnak megsúgja, hogy ő valójában névtelen keresztény. Erre a marxista: „Ezzel a tannal likvidáltátok önmagatokat.”¹⁷ Ez az ellenséges magatartás éppen H. U. von Balthasartól meglepő volt, már csak azért is, mert a két teológus addig egymást nagyra becsülte, sőt eleinte össze is dolgoztak.

Természetesen Rahner és lelkes tanítványai, akik teológiájának alapjait elfogadták, visszautasítják ezeket az ellenérveket. Rahner nem ragaszkodik az eleinte használt anonim *kereszténység* kifejezéshez. Ezt a terminológiát többek közt H. de Lubac indítványára megváltoztatta, és helyette, mint mi cikkünkben eddig, anonim *keresztényről* beszélt.¹⁸ Többszörösen hangoztatja, hogy a névtelen keresztény elméletét nem a nem keresztényeknek szánta, hanem a már hívők belügyének tekinti. Világosan beismeri, hogy elmélete *közvetlenül* a Szentírásból nem megalapozható. Van azonban az Újszövetségben legalább egy-két vonás, amely az ennek megfelelő fogalomra utal. Ilyen például a Mt 25. fejezetében található példa-

beszéd az utolsó ítéletről, amelyben az igazak nem tudnak arról, hogy jótetteiket Krisztusért tették, és mégis ezen az alapon nyerik el örök boldogságukat. A missziókért aggódó vádakat pedig azzal védi ki, hogy igazán csak ott van esély a nem keresztények megtérésére, ahol már találkozunk egyénekkkel, akiket anonim keresztényeknek nevezhetünk. Mert ez a hírhirdetés termékeny talaja, feltétel a hit tudatos elfogadására. Ahogy Rahner egyik 1970-ben kiadott cikkében írja: „az anonim jelző (a névtelen keresztény elméletében) bizonyos értelemben azt is jelenti, hogy ezen az önmagában kétes (*wesenswidrige*) állapoton felül kell emelkedni”. A névtelen keresztény benső igénye a megnevezettségre jutni.¹⁹ Hogy mennyire összefügg Rahner gondolatmenetében a névtelen keresztény és az egyház missziós hivatása, azt már olvashatjuk a teória korai megfogalmazásában:

¹⁹Rahner, Karl: *Anonymes Christentum und Missionsauftrag der Kirche*, Schriften IX. 500.

„Ha az igaz, hogy az egyház által misszionált személy már a hírhirdetés előtt útban van az üdvösség felé, sőt, ezt az üdvöt bizonyos körülmények között akkor is eléri, ha nem érte el az egyház igehirdetése; ha egyszersmind igaz, hogy az így elért üdvösség Krisztus üdve, hiszen más nincsen, akkor ez a személy valószínűleg nemcsak névtelen istenhívő (*teista*), hanem anonim keresztény; és ez a tény nemcsak az illető benső lelki világában külsőleg láthatatlan előforduló történés, hanem bizonyos mértékben látható és észlelhető biztos folyamat” — akkor beszélhetünk anonim kereszténységről.²⁰

²⁰*Die anonymen Christen*, Schriften V. 546.

Amint látjuk, a névtelen keresztény elmélete körüli vitát, az érveket ellene és mellette szinte vég nélkül lehetne sorolni. Rahner elméletével megpróbálta azt a hiányt betölteni, amelyet a zsinat hagyott maga után. A zsinat egyrészt állította, hogy az egyházon és a kereszténységen kívüliek is elnyerhetik a megigazulás kegyelmét, és az üdvösség kapuja számukra is nyitva áll, másrészt viszont ez az üdvösség a legszorosabb értelemben a Jézus Krisztusban hívők ajándéka a bennük működő Szentlélek által. Hogy ez milyen módon lehetséges, azt a zsinat nem határozta meg. Elfogadható-e Rahner elmélete erre a „hogyan”-ra adott válaszként?

²¹Hick, John: *An Interpretation of Religion*, 1989, London, Ward, Keith: *Religion and Revelation*, 1994. Oxford.

²²Nemeshegyi Péter: *Jézus: az emberfia és Isten fia*, Távlatok 1994. 38. 689-691.

A különböző érvek és ellenérvek között az utóbbi húsz évben új, eredeti utakon indult el a pluralisztikus teológia irányzata²¹ — ennek ismertetése azonban már meghaladná írásunk kereteit. Elég legyen egy utalás Nemeshegyi Péter rövid, és szerintem kissé elhamarkodott, elvető bírálatára a Távlatok hasábjain.²² A teológus sorsszerű kötelessége korunk sürgető és elkerülhetetlen kérdéseire megfelelő választ találni. Rahner elmélete ilyen kísérlet marad mindaddig, amíg ezt egy másik, talán kielégítőbb válasz „feleslegessé” nem teszi. Ebben az esetben elbúcsúzzhatunk Rahner névtelen keresztényétől.

Igazságosabb és testvériesebb világot!

FEJES ILDIKÓ

Erdélyi körkép

Született 1972-ben Sepsi-szentgyörgyön. 1995-ben a Brassói Tudományegyetem matematika-fizika szakán szerzett diplomát, ezzel párhuzamosan teológiai tanulmányokat folytatott. 1995-1997 között középiskolai tanár. 1997 szeptemberétől a Csíksomlyón működő Venczel József Vallásszociológiai Intézet munkatársa.

Akárcsak Magyarországon, a '90-es évek Erdélyben is politikai, gazdasági rendszerváltást hoztak. A kommunizmus bukása azonban — a kezdeti lelkesedés után — teljes politikai zűrzavarhoz vezetett. Az elmúlt hét év korántsem váltotta be a változásokhoz fűzött reményeket, a szabadságtól való megfosztottságot a létbizonytalanság váltotta fel.

A megváltozott helyzetben az egyháznak is új feladatokkal kell szembenéznie. A feladat örök: elvinni Krisztus üzenetét és kegyelmét az emberekhez, áthatni és tökéletesíteni az evilági dolgok rendjét az Evangélium szellemével. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az egyház mindenkor szembenéz az „idők jeleivel”, és reális helyzetkép birtokában vállalja feladatát.

„Az egyháznak új módon olyan szociális tanításért kell fáradoznia, amely megfelel ennek az új valóságnak, és utat tud mutatni. A szociális tevékenység új formáit kell kiépíteni, amelyek megfelelnek a szegénység és a kizsákmányolás új formáinak.”¹ Az egyház szociális tanításában lefektetett alapelvek a különböző gazdasági, kulturális és szociális összefüggésekben mindig új értelmezésre szorulnak. Üzenete emberekhez szól; ez az üzenet akkor érhet el címzettjéhez, ha nem „ismeretlenhez” küldjük azt. Ha tudjuk, hogy lelki életüket milyen külső, fizikai környezetben bontakoztatják ki, hogy milyen hatások érik mind szociális, mind kulturális téren.

Az egyház szociális tanítása nem valamiféle szociális vagy gazdasági elmélet, hanem elsősorban a szociális gyakorlatra irányul. Tehát pasztorális jellegű, így szükségszerűen felmerül a helyi konkrétumok figyelembevételének szükségessége.

Kik a címzettjei tehát evangelizációs, pasztorációs munkáinknak? Az Erdélyi Egyházmegyében mintegy 542.000 katolikus hívő és 4.312.768 más vallású, illetve meg nem keresztelték. Tanulmányunkban azt próbáljuk felvázolni, hogy ezeknek az embereknek milyen külső, társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális problémákkal kellett szembenézniük az elmúlt hét évben.

A helyzetképet három témakörre bontjuk le:

- 1) gazdasági helyzet, szociális viszonyok és egészségügy,
- 2) állam és politika,
- 3) kultúra.

¹Vö.: Schasching, J.: *A pápák szociális enciklikái*, Távlatok, 1991/1.

Célunk csak a helyzetfelmérés, amely reméljük, segítségére lesz az Erdélyi Egyházmegyében 1996-ban meghirdetett és 1999 szeptemberéig tartó zsinati munkálatoknak.

Gazdasági helyzet, szociális viszonyok és egészségügy

Közismert, hogy a negyven évig tartó szocializmus milyen gazdasági állapotba sodorta Romániát. Az elmúlt hét év mérlege azt mutatja, hogy a piacgazdaságra való áttérés korántsem zajlott zökkenőmentesen. Sajnos a gazdasági reform — különösen 1990-96 között — hozzá nem értő emberek irányítása alá került, az ország gazdasága alig pár év alatt a fellendülés helyett a csőd szélére jutott. Következetlen és célirányosság nélküli központi határozatok után, rövid időn belül a termelés, a befektetés, az export drasztikusan csökkent. A privatizációs folyamat lassan és bizonytalanul indult el, az országban uralkodó bizonytalanság miatt a külföldi befektetés minimális volt. Az infláció 1990-93 között meghaladta a havi 10%-ot.

Az 1996-ban megválasztott új kormány drasztikus intézkedésekkel próbálta behozni a mulasztásokat. A privatizációs folyamat felgyorsításával, a veszteségesen működő nagyvállalatok felszámolásával, korrupcióellenes harccal igyekezett a holtpontról kihozni az országot. Egyelőre úgy tűnik, nem sok sikerrel.

Elszegényedési folyamat

Az Erdélyi Egyházmegye területe soha nem volt igazán gazdag vidék — ennek ellenére nem volt általánosnak tekinthető, hogy családok éljenek létminimum alatt. Az 1989-es változások után azonban általános elszegényesedési folyamat vette kezdetét. Az okok többretűek: a gazdasági élet általános lerombolása mellett számos család életében hozott kedvezőtlen változást a szocializmus által támogatott ágazatok (bányaipar, gépgyártóipar) szétesése, a privatizáció és a szerkezeti átalakulás késlekedése, az egyre növekvő munkanélküliség stb. Az elszegényesedési folyamatot legszembetűnőbbben a családok bevételeiben bekövetkezett változások jelzik: a jövedelemcsökkenés, a családok anyagi helyzetének folyamatos romlása, a jövedelmek reálértékének zuhanása. A Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint a minimálbér vásárlóereje 1997 februárjában 41,8%-kal kisebb, mint 1990 októberében volt. A fogyasztói árak egy év alatt (1996. febr.—1997. febr.) 105,4%-kal nőttek, ugyanakkor a nominálbérek csak 83%-kal. Az áremelkedések leginkább az élet azon területeit érintik — lakás, fűtés, élelmiszer, ruházkodás —, amelyek idáig a leginkább támogatottak voltak; e támogatások megvonása miatt az eddigi „szegényekből” a létminimum alatt tengődő emberek váltak.

Egy 1995-ben végzett felmérés szerint a megkérdezettek több mint fele rosszabb vagy sokkal rosszabb körülmények között él, mint 1989 előtt.

A nyugdíjasok helyzete

„A mai városlakó nyugdíjasok a 40 évig tartó szocialista gazdaság és városfejlesztési program következményeképpen elsősorban ipari munkahelyekről, szolgáltatásokból, kisebb arányban az irodai és értelmiségi állásokból kerültek nyugdíjba. Többségük elsőgenerációs városlakó, számottevő jövedelmet nem biztosító falusi háttérrel. (...) A havonta egyszer érkező nyugdíjra váró idős családok tagjai ma olyan fogyasztás-visszafogási, takarékosági eljárásokra kényszerülnek, amelyekre még a kilencvenes évek első felében nem gondoltak. Akkor még az volt a tapasztalat, hogy egy kéttagú család nyugdíjából minden fogyasztói alapszükségletet ki lehetett elégíteni, szolidan, nagyobb hiány nélkül, biztonságban lehetett élni. Ma már ugyanebben a családban szigorú takarékoság mellett is gond a lakás fenntartásának és más intézményi szolgáltatások díjainak kifizetése, előfordul, hogy csak apró kölcsönökkel sikerül a két nyugdíjfolyósítás közötti időszak utolsó napjait áthidalni. A nyugdíjak reálértékének folyamatos csökkenését az időszakos indexálások nem ellensúlyozzák, a megnövekedett fogyasztói árak mellett az alacsony nyugdíjak csak beosztó, szigorúan kalkulált gazdálkodásra, törekeny egyensúlyú, szerény háztartásvitelre ad lehetőséget.”² Bármilyen kis „rendkívüli” kiadás teljesen felboríthatja a család költségvetését. Olyan „luxusfogyasztásokat” sem engedhetnek meg maguknak, mint egy vendéglői vacsora vagy egy tengerparti üdülés.

²Vö.: Oláh Sándor: *A székelyföldi elszegényedésről*, in: *Így élünk*, Pro Print Kiadó, 1997, Cskszereda, 52-53.

Az alkalmazottak

A *fizikai munkások* (szakmunkások, segédmunkások) és az *irodai, adminisztratív alkalmazottak* számára is az elmúlt évek jelentős életszínvonal-csökkenést hoztak. Azok a családok, amelyekben két keresőre egy-két eltartott jut, havonta felélik alacsony munkabéereiket. A korábbi évek tapasztalatával ellentétben ma egy ilyen családnak a szűk értelemben vett fizikai létfenntartáson kívül más befektetésre nincsen lehetősége. Azok a családok, akik a szocializmus éveiben lakáshoz jutottak, biztonságosnak mondható keresetükből ezt berendezték, most felélik tartalékaikat, és újabb befektetésre nincs lehetőségük. Tragikusabb a fiatal családok helyzete, akiknek havi keresetük csak a szigorúan vett megélhetésre elegendő, reményük sincsen, hogy saját lakáshoz jussanak, és azt be is rendezzék. Helyzetük javulására nincsen sok biztató jel. Rend szerint kiszolgáltatottak a munkaadóiknak, nincsen szervezett érdekvédelmük, a gyenge munkakínálat is arra ösztönzi őket, hogy rosszul fizetett állásukban maradjanak.

A munkanélküliek

Problémát jelent az 1990 óta robbanásszerűen megnövekedett *munkanélküliek* helyzete is (1990-ben a munkanélküliek aránya 3%-os volt, 95-ben már 10% fölé ugrott).

Többnyire a „szocializmus” áldozatai ők is, hiszen nagyrészt a túlméretezett, csődbe jutott nehézipari vállalatokból, bányákból

kerültek ki ezek megszünte után. Az elbocsátáskor folyósított végkielégítés többnyire nem elegendő ahhoz, hogy magánvállalkozást hozhassanak létre, a kilenc hónapon át juttatott munkanélküli segély (az elbocsátott fizetésének 50-60%-át teszi ki) rendszerint nem elég a megélhetéshez. A munkanélküliség aránya a 30 éven aluli fiatalok körében a legmagasabb (Hargita megyében például 54%). Mindez szorosan összefügg a fennálló tanügyi rendszer hatékonyságával, amely nem veszi figyelembe a munkaerőpiac követelményeit; egy érettségivel rendelkező fiatal rendszerint „semmihez sem ért”.

A falusiak

A kollektivizálás előtti földtulajdon egy részének visszajuttatása legtöbb helyen nem oldotta meg a *falusi társadalom* problémáját. Sajnos csak egyedinek tekinthetjük a sikeresen gazdálkodó családok eseteit, akiknek jövedelméből tartalékolásra is telik. A termelési technológia alacsony színvonala, a korszerű szakismeretek és munkaszerveződés hiánya alacsony jövedelmezőséghez vezet. A falusi családok körében igen alacsony a kizárólag mezőgazdasági termelés jövedelmeiből élők aránya. Ezért nehéz különösen a termelőszövetkezeti nyugdíjasok sorsa, akiknek nyugdíja az állami nyugdíjak egyharmadát sem teszi ki. Így a valamilyen okból kifolyólag magukra maradt, volt termelőszövetkezeti alkalmazottak olyan szegénységben élnek, amely rendszerint a falu közösségéből is kiteszítja őket.

³Vö.: im. 61.

Az elszegényesedés az Erdélyi Egyházmegyében „széles sodrású folyamat, átfogja a társadalom csaknem teljes vertikumát”.³ E régióban a magas jövedelműek aránya csekély. Általános a háztartások anyagi helyzetének romlása. A szegényedők nagyobb mértékű önellátással, kiadáskorlátozással, többletmunkával próbálnak védekezni a teljes elszegényesedés ellen.

Olyan politikai és gazdasági struktúra van kialakulóban, amelyben a csekély számú gazdag még gazdagabb lesz, a szegény pedig még jobban elszegényedik, számára egyre lehetetlenebb lesz, hogy nyomorából kitörjön.

Egészségügyi helyzet

A rendelkezésünkre álló adatokból arra következtethetünk, hogy a szociális állapotok romlásával egyidejűleg a lakosság egészségi állapota is fokozatos hanyatlik. A lakosság rossz szociális helyzete mellett ehhez az egészségügyi reform csigalassúságú működése is hozzájárul. Valószínűleg még évek kellene ahhoz, hogy Romániában az egészségügyi hálózat átalakuljon, a betegbiztosítás új rendszere kiépüljön.

Az egészségügyi ellátás javulását különösképpen megkövetelné az a tény is, hogy látványosan növekszik az idősek száma; ennek oka nem az egyre jobban működő orvosi ellátás, hanem az össznépeség számának csökkenése, a nagymértékű migráció, a negatív természetes szaporulat (az ország előregedési folyamata a többi országokhoz képest későn, 1992-ben indult el, de intenzitásá-

A tuberkulózis terjedése

ban nagyobb. 1992-95 között az idős népesség száma 12%-kal növekedett, az össznépesség száma 0,2%-kal csökkent).

A fennálló szociális viszonyokat tükrözi a TBC okozta megbetegedések növekedése (100 ezer lakosra 1990-ben 64,6 TBC okozta haláleset jutott, 1996-ban 106,5). A betegek között egyre magasabb arányban szerepelnek alkoholista betegek, szociálisan vagy egzisztenciálisan sérült személyek. Az európai országok közül Romániában van a legtöbb tébécés beteg, világviszonylatban a 10. helyet foglalja el. Az Erdélyi Egyházmegyéhez tartozó megyékben az országos átlaghoz képest jóval alacsonyabb a megbetegedések száma, de 1990-hez képest itt is növekvő tendenciát mutat (Hargita megyében például 100.000 személyből 1990-ben 33,22 betegedett meg tuberkulózisban, 1995-ben pedig 50,6). Egy 1996-ban Dr. Gagyi Lidia által végzett felmérés szerint „a tuberkulózis egyre inkább azok között terjed, akik előbb munkanélküliek, majd foglalkozásnélküliek (valójában: munkára végleg alkalmatlanok) lettek.”⁴

⁴Vö.: Dr. Gagyi Lidia:

Tuberkulózis és szegénység összefüggései,
in: *Így élünk,*

Pro Print Kiadó, 1997,
Csíkszereda, 155.

Romániában a születéskor várható élettartam 69,3 év (6-7 évvel kisebb, mint sok más európai országban), az országos átlaghoz képest ez valamivel magasabb néhány erdélyi megyében (Kovács- és Hargita megyékben például 70,1 év).

Csökken az orvosok és gyógyszerészek száma (1989-ben 10.000 lakosra 18,1 orvos és 2,8 gyógyszerész jutott, 1993-ban már csak 17,7 orvos és 1,2 gyógyszerész).

Az egyház a megváltozott politikai helyzetben

1989 óta politikai téren két jelentősebb „fordulatról” beszélhetünk. Az első, 1989 decemberének eufórikus hangulatával megragadó „forradalom” csak külső látványosságokba fulladt. A Ion Iliescu nevével fémjelzett hatalom sok tekintetben szerves folytatása volt a 89 előttiének. Ez a rendszerváltás csak viszonylagos szabadságot és demokráciát hozott.

A második fordulat: az 1996 novemberi választások Emil Constantinescu elnökségét hozták, és ezzel együtt a magyarság részvételét a kormányzásban. Az új kormány radikális lépésekkel igyekezett helyrehozni az előző kormány(ok) okozta rombolásokat, mind politikai, mind gazdasági vonatkozásokban. Másfél év elteltével úgy tűnik, hogy ez a folyamat lelassult, ismét a kompromisszumok, megalkuvások, be nem váltott ígérek korszakát éljük.

A katolikus egyház és a magyar kisebbség életében 1989 is valamelyest fordulópontot hozott. Az 1948-as kultusztörvény a katolikus egyházat hivatalosan el nem ismert, csak megtűrt állapotba helyezte. 1.300 olyan iskolát államosítottak, amelyek magyar vallásfelekezetek birtokában voltak, megszüntették a kolostorokat; a

szerzeteseket, szerzetesnőket gyűjtőkolostorokba vitték. Az egyházakat megfosztották a sajtótól, elvették nyomdáikat, betiltották folyóirataikat, újságaikat. Az állam semmilyen jogi keretben nem biztosította működését, hiszen az egyház feje külföldön, az imperialista összeesküvések egyik fővárosában, Rómában él. A hitélet gyakorlásának minden területét korlátok övezték. Márton Áron püspök helytállásának, erkölcsi buzdításának hatására nem sikerült létrehozni sem a Rómától elszakadt nemzeti egyházat, sem a békepapi mozgalmat. Kb. 120 egyházmegyes pap és szerzetes vállalta a börtönt és a meghurcoltatásokat.

1989 után a román állam hárommal bővítette a hivatalosan elismert kultuszok számát, s külön kultuszként ismerte el a római és a görög katolikust, tehát egy megtűrtet és egy üldözöttet. Ez kétségtelenül új helyzetet teremtett, még akkor is, ha a helykeresés minden reális támogatást nélkülözött az elmúlt hét évben.

A magyar egyházakkal szembeni vádak

Akárcsak a magyar kisebbséget, a magyar egyházakat is számtalan koholt vád éri. Ennek oka elsősorban az, hogy a hatalom állandóan bűnbakot keres, hogy a politikai és gazdasági katasztrófáról elterelje a figyelmet. Így például, amikor 1991-ben a gyulafehérvári püspökséget a pápa érseki rangra emelte, a gyulafehérvári beiktatási ünnepség valóságos magyar- és katolikusellenes támadáslavinát indított el. A vád szerint az ünnepség nacionalista tüntetés és irredenta megnyilvánulás volt, amelyet a Szentszék támogatott. Hasonlóan egyházpolitikai feszültséget okoz a csángó kérdés is, amelyben Bukarest-lasi és Erdély között még mindig nem született megállapodás. Az erdélyi egyháznak szívügye a Moldvába szakadt csángók vallási, nemzeti identitásának megtartása, Robu érsek pedig nem engedélyezi a moldvai templomokban a magyar nyelv használatát.

Az új kultusztörvény megalkotásánál az egyház és az állam között számtalan konzultációra került sor, de végleges megegyezés máig sincsen. Ugyancsak állandó vita tárgyát képezik az egyházi iskolák visszakövetelése és az egyházi vagyon visszaszerzése. Ezekben a követelésekben a négy magyar történelmi egyház (katolikus, református, unitárius és evangélikus) közösen lépnek fel, ennek ellenére a katolikus egyház eddig csak azt az eredményt érte el, hogy a már létező gyulafehérvári kántoriskolát elismerték líceumnak, hogy ún. fióklíceumok nyílhattak Csíkszeredában, Kolozsváron, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Gyimesfelsőlokon, és Kézdivásárhelyen. Állami támogatás hiányában, egyházi vagyonalap nélkül azonban ezeket az iskolákat csak nagy nehézségekkel lehet működtetni, a tehetségesebb gyerekek nagyrészt nem vállalják az indulás okozta nehézségek kockázatát.

Katolikus sajtó

Az iskolák mellett néhány más katolikus intézmény is elkezdte működését. Egy katolikus hetilap (Vasárnap) és egy havilap (Keresztény Szó) mellett van néhány helyi kiadvány is. Csíksomlyón, Gyergyószentmiklóson, Alvincen tanulmányi házak működnek,

saját egyházi nyomda- és kiadóvállalat létesült Kolozsváron. A Caritas keretén belül pedig néhány szociális intézmény is működik. Ezek nagyrészt nyugati és magyarországi támogatásokból épültek.

A magyar egyházak együttműködése

A közös érdekelttség és a magyarságot érő támadások miatt a magyar egyházak között szorosabb lett a kapcsolat; az erdélyi magyar püspökök kara (amelyhez összesen nyolc katolikus, református, unitárius és evangélikus püspök tartozik) évente több alkalommal rendez találkozót, a nyolc év alatt 17 közös beadványt juttattak el az állami illetékesekhez. A katolikusok és az ortodoxok kapcsolata azonban a minimálisra csökkent. Lassan elmaradtak a korábban megrendezett protokolláris találkozások is. A nemzetiségi feszültségek rányomják bélyegüket a kapcsolatokra is. (A feszültség még nagyobb az ortodoxia és a görög katolikusok között.)

Az egyházak és az RMDSZ

Nem túl mély a kapcsolat az egyház és a nemzetiségi intézmények között sem. Ezek az intézmények (köztük az RMDSZ is) gyakran hivatkoznak ugyan az egyházra, de rendszerint nem veszik komolyan. Igyekeznek formális kapcsolatot kialakítani: rendezvényeikre meghívják az egyházi személyeket, felkéri őket, hogy ünnepeken misét celebráljanak, avatásokon stb. vegyenek részt, de a meghívás rendszerint azért történik, hogy igazolják a szóban forgó esemény, intézmény létjogosultságát, aktív közreműködést nem igényelnek, sőt burkolt ellenállást tanúsítanak.

Kultúra

Egyéni és közösségi életformánk a 89-et megelőző negyven évben, de az utána következő periódusban is jelentősen megváltozott. Az iparosítás elsősorban a hagyományos falusi közösségeket bontotta meg. A fiatalok városba való költözésével megszakadt a többgenerációs családi közösség, de a falun belüli mikrotársadalom megtartó ereje is veszített hatékonyságából. A 89-es változásokkal megnyíltak a személyi szabadság kibontakozásának lehetőségei, de ugyanakkor a romániai társadalmat elárasztották a személyiségre káros „kultúrcikkek”. Olyan társadalom van kialakulóban, amely a szolidaritás elve helyett az egyéni érdekeltségre helyezi a hangsúlyt, amelyben lassan értékét veszíti a becsületes munka. Az elmúlt hét évben a bűncselekmények miatt elítéltek száma a duplájára növekedett, az 1990-ben törvényesített abortusz számtalan esetben sérti meg az élet iránti tiszteletet, a korrupció, a feketegazdaság általános jelenségévé vált.

Úgy tűnik, hogy az 1989 előtti bezártság okozta „kultúréhséget” a fogyasztói életszemlélet váltotta fel. 1980-hoz képest negyedére csökkent a filmszínházak száma; 1989-ben hatszor többen látogatták a mozikat; a színházakat és koncerttermeket négyszer többen;

a múzeumlátogatók száma a felére csökkent. A kulturális intézmények a piacérdekek szorítására a tömegekre gyakorolt konzumkényszerrel válaszolnak: egyrészt igyekeznek „csak eladható” árut dobni a művelődés piacára, másrészt igyekeznek a minimálisra szorítani a „művelődési területeket”. Általánossá vált a művelődési házak, mozik, kiállítótermek bárokká, üzletekké, diszkótermekké való átalakítása. A kulturális intézmények nagyrészt még mindig állami kézben vannak, az állam pedig a minimálisra csökkentette a támogatásukat.

Magyar kulturális intézmények

A magyarság kulturális élete szempontjából 1989 nagy változásokat hozott. Pozitívumnak tekinthető, hogy ma már a különböző típusú magyar intézmények száma több százra tehető, szemben az 1989 előtti helyzettel, amikor alig létezett néhány magyar intézmény Romániában, s azok is állami irányítás alatt álltak. Az elmúlt hét év alatt gombamód szaporodtak a helyi vagy regionális célokat szolgáló kulturális társaságok, egyesületek, alapítványok. Több tucat magyar lap, folyóirat, könyvkiadó, kábeltévé-társaság alakult. Ezek mellett sok olyan nonprofit, nem kormányzati szervezet alakult, amely az egész magyarságra kiterjed (ilyen szervezetük van például a magyar pedagógusoknak, művészeknek, nyelvapolóknak, közgazdászoknak stb.). Több százra tehető az ünnepi rendezvények, megemlékezések, szoboravatások száma — mindezek azt mutatják, hogy a romániai magyar értelmiség a hosszú visszafogottság után rendkívül aktívan próbálja visszaállítani a két világháború közötti időszak sokszínű, életerős intézményi szerkezetét. Számos esetben sajnos az újonnan alakult intézmények tiszavirág-életűek, csak formailag léteznek tovább, a próbálkozások kifulladásra mennek. Még idő szükséges ahhoz, hogy a romániai magyarság felismerje reális szükségleteit, anyagi és szellemi tőkáját olyan intézményrendszer létrehozásába fektesse, amely időtállóan szolgálja a magyarság érdekeit.

Sok vita folyik az önálló magyar egyetem létrehozásának szükségességéről. A vitához nem kívánunk hozzászólni, csupán a jelenleg is létező magyar oktatási hálózat néhány problémájára szeretnénk felhívni a figyelmet.

Az oktatásügy

Közismert az évről évre csökkenő gyereklétszám; ma már nem az a gond, hogy nem engedélyezik a magyar nyelvű oktatást, hanem az, hogy nem telnek be a meghirdetett helyek. A létszámcsökkenés osztályok, néhol iskolák létét veszélyezteti; az iskolaigazgatók, pedagógusok néhol úgy próbálnak védekezni, hogy formális válogatás után minden jelentkezőt elfogadnak, olyanokat is, akik nyilvánvalóan nem felelnek meg az illető profilú iskola vagy osztály színvonalának. A gyerekeket „átosztogatják” minden iskolai éven, anélkül, hogy reális képzésre volna lehetőség. A városi iskolák pedagógustöbblettel és diákhánnnyal küszködnek, ugyanakkor a falusi iskolákban való tanítást nagyon kevés szakképzett pedagógus vállalja (ehhez nyilván az is hozzájárul, hogy

az ingázás költségeit sokszor alig fedezi az alacsony tanári fizetés).

Romániában közismerten túlsúfoltak a tantervek, ugyanakkor pedig távolról sem a jelenlegi társadalmi követelményekre irányulnak. Az elméleti líceumokban érettségizett fiatalok számára egyedüli esély a továbbtanulás. Ellenkező esetben „életidegen” képzésük miatt szinte reménytelen helyzetben vannak az álláskeresés területén, a társadalom számára haszontalan tudással kerülnek ki az életbe. Külön gondot jelent az is, hogy Romániában még mindig nincs különválasztva a tanárképzés az egyetemi szintű oktatástól. A jövőbeli pedagógusok minimális pedagógiai, pszichológiai, módszertani képzés után kerülnek a középiskolai oktatásba, olyan ördögi kört hozva így létre, amelyet csak nagymértékű szakmai elhivatottsággal, önképzéssel lehetne megszakítani.

Romániában olyan folyamat vette kezdetét, amelyet a szolidáris magatartás erkölcsi normáinak széttörése, a hatalomért való harc törvénye jellemez. Azonban „...a legtöbben nemcsak szenvedő alanyai, hanem tevékeny részesei, közvetlen vagy közvetett okozói is vagyunk társadalmunk torzulásának, akár helytelen tetteink, akár passzivitásunk révén. Mindannyiunknak személyes kötelessége a ránk váró feladatok megkeresése és felelős vállalása.”⁵

⁵Vö.: *Igazságosabb és testvériesebb világot! A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele, Budapest, 1996, 54.*

Felhasznált irodalom:

Így élünk. Elszegényesedési folyamatok a Székelyföldön, KAM — Regionális és antropológiai kutatások központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997.

Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról, KAM — Regionális és antropológiai kutatások központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995.

András Imre—Vencser László: *Az erdélyi római katolikus egyház, Távtlatok*, 1992. 4-5.

A remény türelme — Beszélgetés az erdélyi katolikus egyház érsekével a változásról és a változatlanságról, Magyar Nemzet, 1997. szept. 25.

Bura László: *A katolikus nevelés és iskoláztatás helyzete és gondjai*, Keresztény Szó, 1997. december.

Raportul dezvoltării umane în România, Bucuresti 1995.

Anuarul statistic al României — Comisia naională pentru statistică, Bucuresti, 1995.

A romániai 1992-es népszámlálás adatai.

A prímási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben

ADRIÁNYI GÁBOR

Született 1935-ben Nagykanizsán. Teológiai tanulmányait Budapesten, Rómában, Párizsban és Bécsben végezte. 1959-ben titokban pappá szentelik, 1963-ban teológiai doktorátust szerez Rómában. 1971-től magántanár a Bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán, 1976 óta ugyanott tanszékvezető tanár, az Egyháztörténeti Intézet igazgatója. A Varsói Katolikus Akadémia tiszteletbeli doktora. Legutóbbi írását 1993. 4. számban közzétük.

Németh László egy rövid, de alapos tanulmányban nemrég vállalkozott arra,¹ hogy a rendelkezésre álló forrásokban található ellentmondásokat feloldja avval a kérdéssel kapcsolatban, hogy 1971-ben VI. Pál pápa Mindszenty Józsefnek megígérte-e, hogy „mindig esztergomi érseknek és Magyarország prímásának fogja tekinteni”.²

A kérdés nemcsak VI. Pál pápa és az utolsó magyar hercegprímás személyes kapcsolatát érinti, hanem az egész vatikáni keleti politikát is XXIII. János pápától VI. Pál pápáig bezárólag (1962-1978). Ez a politika a nemzetközi szakirodalomban ma is vitatott,³ és érthető, hogy vatikáni építőmestereit, mint Agostino Casaroli volt bíboros államtitkárt, többször is ennek megvédésére, sőt szükségességének megokolására ösztönözték. De még ők is tudatában voltak és vannak az ún. Mindszenty-kérdés kényes jellegének. Achille Silvestrini bíboros 1992. december 11-én a friuli Goriziában egy egyháztörténeti kongresszuson előadást tartott a Vatikán keleti politikájáról. Ő mint annak idején a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának a titkára evvel hivatalból foglalkozott. Előadásában a szentszéki politikát védte, de hozzátette: „Mindszenty bíboros esete egy különleges eset. Térdet kell hajtani előtte.”⁴

Akik a felvetett kérdést ma pontosan megválaszolhatnák, VI. Pál pápa, Mindszenty bíboros és a tolmács, Zágón József már nincsenek életben; de az igaz, hogy az utóbbi kettő többször is nyilatkozott róla. Zágón prelátnak, aki e sorok írójának a Pápai Magyar Intézetben 1961-től 1963-ig előljárója volt, 1974-ben, egy római találkozás alkalmával személyesen is elbeszélte a jelenetet, mégpedig úgy, ahogy a bíboros *Emlékirataiban* megörökítette. A Szentatya előbb mindenkit kiküldött a sekrestyéből, és latinul szólt hozzá. Majd behívta Zágont, megismételte ezt a mondatot: „tu es et restas Primas Hungariae” — előbb latinul, majd olaszul —, és arra kérte Zágón prelátnak, hogy fordítsa le Mindszentynek. Félreértésről tehát nem lehetett és nem is lehet szó. A kérdés csupán az, miképpen is kell a mondatot értelmezni? Egyszerűen úgy, ahogy erről már a budapesti tárgyalások alkalmával szó volt!

Zágón prelátnak, amikor mint VI. Pál pápa személyes követe 1971. június 25-én, 26-án és 27-én Budapesten az amerikai követségen Mindszentyvel tárgyalt, jegyzőkönyvében mint a Szentatya első és legfontosabb közleményét az ország elhagyásával kapcsolat-

¹Vigilia, 1998. 4. 247-252.

²Mindszenty József: *Emlékirataim*, 1974, Toronto, 484.

³Vö.: Stehle, Hans Jakob: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Presse und die Kommunisten*, 1993, Zürich, első kiadás ezen a címen: *Die Ostpolitik des Vatikan 1917-1975*, 1975, München-Zürich,

Raffalt, Reinhard: *Wohin steuert der Vatikan?* 1973, München.

Adriányi, Gabriel: *Die Ostpolitik der Päpste Pius XII. Johannes XXIII. und Paul VI. (1939-1978) am Beispiel Ungarns*, in: Weitzlauff, Manfred-Hausberger, Karl (kiadók): *Papsttum und Kirchenreform*.

Festschrift für Georg Schwaiger zum 65.

Geburtstag. St. Ottilien, 1990, 765-786.

⁴A jelen sorok írója mint maga is előadó ültánú volt.

⁵Adriányi Gábor: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: Török József (szerk.): *Mindszenty József emlékezete* (Studia

Theologica Budapestinensia, 13), 1995, Budapest, 73-89, itt: 82.

⁶Uo.: 82.

⁷A garancia-levél szövegét sem a Szentszék, sem Budapest nem publikálta, mint ahogy az 1964-es ún. „agrément” szövegét sem. A garancia-levél tartalmát Mindszenty feljegyzéseiből lehet rekonstruálni, vö.: alább.

⁸Vö.: Zágon prelátus protokollját, Adriányi uo. 84.

ban így örökítette meg: „Érintetlen marad Eminenciád primási és esztergomi érseki minősége. Az ezzel járó jogok és köteleességek gyakorlását Eminenciád függessze fel, és ne foglalkozzék az ország vagy az esztergomi egyházmegye ügyeivel. Ez utóbbi — sede plena — apostoli adminisztrátort kap.”⁵ Mindszenty így válaszolt: „A primási és érseki minőség meghagyásáért hálás köszönetemet fejezem ki a Szentatyának. Örömmel és megnyugvással vettem a lapokból a hírt, hogy a Szentatya ezt a magyar külügyminiszterrel is közölte. A fenti joghatóságok felfüggesztését élőszóval vállalom, írásban ezt ne kapja meg senki, még az új apostoli adminisztrátor sem. A jogok felfüggesztése csak Magyarország területére vonatkozzék, a bécsi Pázmáneum névleg is fennhatóságom alatt maradjon. A »sede plena« megoldásnak ellene vagyok. Maradjon, ahogy volt. Ahogy 1948-ban, éppen úgy 1971-ben is impeditus vagyok és maradok.”⁶

Amikor a primás 1971. szeptember 28-án elhagyta az amerikai követséget és az országot, abban a meggyőződésben volt, hogy az esztergomi székből nem lesz változás. Nem tudta viszont, hogy Agostino Casaroli egy nyilatkozatot írt alá — ennek szövegét Budapesten készítették —, amely garantálta, hogy Mindszenty száműzetésében semmi olyan nyilatkozatot nem tesz, és olyan tevékenységet nem fejt ki, amely a magyar kormányra nézve hátrányos volna.⁷ Ha most tehát a Szentatya 1971. október 23-án azt mondta a primásnak, ő esztergomi érsek és primás marad, nyugodtan állíthatta ezt a kormánynak adott garancia tudatában is, annál is inkább, mert joggal remélhette, hogy Mindszenty újabb speciális helyzetére való tekintettel felelősségérzéssel és körültekintően fog viselkedni.⁸ Igaz, a pápa nem mondta azt, hogy „mindig”. De Mindszenty ezt helyesen értette és értelmezte, mert különben mi volna a mondat értelme? Az, hogy Mindszenty *egyelőre* esztergomi érsek, primás marad? Akkor erről vele már kiutazása előtt tárgyalni kellett volna. A Szentatyának ez a nyilatkozata nyilvánvalóan nem egy kis időre szól, hanem definitív jelleggel bírt, és így is értette ezt mindkét fél. Nyitott csak az a kérdés marad, hogy az ominózus garancia-nyilatkozatban szó volt-e Mindszenty esetleges felmentéséről.

Ismeretes, hogy a továbbiakban a primás Bécsből, a Pázmáneumból induló lelkipásztori látogatásai az öt kontinensen szétszóródott magyarság között, nyilatkozatai és főként később emlékiratainak publikációja egyrészt a magyar kormány erélyes és ismétlődő tiltakozását vonta maga után — Budapesten mindenemű tárgyalás megtagadásával is fenyegetőztek —, másrészt pedig a Szentszék is interveniált a primásnál. Maga VI. Pál pápa már 1971. december 14-én egy, a baloldali sajtó által félremagyarázott kijelentés miatt („ideiglenes” magyar-osztrák határ, ti. „vasfüggöny”) arra kérte Mindszentyt, hogy nyilatkozatainak, beszédeinek a szövegét előbb hozza a Szentszék tudomására.⁹ A primás hajlandó volt erre a Szentatyával szemben, de egy kúriai

⁹A levél fotokópiája a szerző birtokában, vö.: *Emlékirataim*, 486-487.

¹⁰Mindszenty:

Emlékirataim, 487.

¹¹Ennek fotokópiája a szerző birtokában.

Ebben összefoglalja a korábbi tárgyalások pontjait is, többek között így ír: „Prima conditio Sanctae Sedis attinebat

Archiepiscopatum

Strigoniensem et

Primatiam Hungariae.

(Ego remanebo

Archiepiscopus

Strigoniensis et Primas

Hungariae imeditus.)

¹²A szerző tulajdonában.

cenzúrárt visszautasított¹⁰, és egy terjedelmes iratban 1972. március 10-én foglalta össze álláspontját.¹¹

A nézeteltérések egy újabb pápai személyi megbízott elküldését tették szükségessé. Csertő Sándor kanonok, a Szent Officium munkatársa 1972. november 8-án és 9-én tárgyalt Bécsben Mindszentyvel. Ezekről jegyzőkönyvet („rapporto”) is készített.¹² Mindszenty maga a kétnapos tárgyalást így foglalta össze:

Bécs, 1972. november 9. *Öminenciája válasza:*

„1.) 1972. október 10-én tudtam meg a bécsi apostoli nuncius úrtól, hogy a Szentszék 1971 nyarán megállapodott a bolsevista magyar kormánnyal, hogy Hazából történt távozásom után én semmi olyant nem teszek vagy mondok, ami zavarná a bolsevista magyar regime és a Vatikán között a jóviszonyt. A szentszéki megbízott ezt az engem súlyosan érintő tényt 1971-ben a tárgyalások egész folyama alatt elhallgatta előttem.

2.) Ha én személyi kiküldöttet kapok tárgyalásra, elvárhatom, hogy minden engem és jövőmet érdeklő ügy ismertetésre kerüljön. Ahogyan közölni kellett volna velem az amerikaiak lépéseit a Vatikánnál személyemmel kapcsolatban, hogy ennek horderejével tisztában legyek. Ha ezeket megkaptam volna, visszariadva a megegyezés tényétől és tartalmától, úgy gondolom, arra a lépésre határozom el magamat, hogy megalázkodva a történt lépések visszavonását kérem. Tudott dolog, hogy én szenvedő népem körében akartam Budapesten meghalni.

3.) A megállapodás tényét továbbra is titokban tartották előttem. Az 1971. december 14-i levél (a pápa fenti levele, A. G.) pedig ítélkezett felettem megkérdezésem nélkül. Ma is mély fájdalom fog el, ha arra gondolok, hogy ezt egy rosszindulatú sajtótámadás idején megalázó körülmények között kézbesítették ki nekem. De mégis később üzenetekben és levélben is enyhülést véltem felfedezni. Ez abból is látszott, hogy eleinte kérték a szentbeszéd szövegét (például a bambergi utam előtt), amit később már nem tettek meg.

4.) Azt gondolom, hogy amikor a Szentszék megkapta a magyar kommunista regime követelését, ezt nekem be kellett volna mutatni. Ez nem történt meg, még csak említést sem tettek előttem erről, sőt az utólagos megküldés sem történt meg.

Ennek megtörténte nélkül és a megállapodás további ötnegyed évig titokban tartásával kaptam a panaszokat, hogy ezt meg azt nehezményezik.

5.) A Szentatya szándékait régi tisztelettel fogadom. Mégis meg kell mondanom, hogy a velünk szemben álló tábor a szerződések hosszú sorát kötötte országokkal, világszervekkel és egyházakkal, de köztudomású, hogy egyetlen egy esetben sem teljesítette vállalt kötelezettségeit, ha azok érdekeivel és ideológiai célkitűzéseivel ellenkeztek. Az ő szerződésai az ellenfél behálózására szolgálnak a legtöbb esetben.

Othon síri hallgatás van. Visszariadok attól a gondolattól, hogy én, aki szabad világban élek, ezt a síri hallgatást nyugodtan folytassam. Ez, úgy vélem, népem teljes letöréséhez vezetne.”¹³

¹³A szerző tulajdonában.

Ismeretes, hogy a nézeteltéréseket később sem sikerült elsimítani, vagy a primást rávenni arra, hogy önként mondjon le érsekségéről.¹⁴ Csertő Sándort 1974 januárjában újra Bécsbe kellett küldeni, aki VI. Pál pápa kéziratát hozta, és Franz König bíboros, bécsi érsek kíséretében január 22-én, 23-án és 24-én tárgyalt Mindszentyvel. A tárgyalásokról Csertő olasz nyelvű beszámolót készített.¹⁵ A pápai kézirat lényege az volt, hogy a Szentatya Mindszenty tudomására hozta definitív döntését: a közeljövőben az esztergomi széket megüresedettnek nyilvánítja. Csertő pedig kifejtette, hogy a Szentatya nem gondol azonnal egy új érsek kinevezésére, hanem Lékai László veszprémi apostoli adminisztrátort kívánná esztergomi apostoli adminisztrátornak megtenni.¹⁶

¹⁴Vö.: Mindszenty: *Emlékirataim*, 494-495.

¹⁵Az öt oldal terjedelmű „rapporto” a szerző birtokában.

¹⁶Ugyanott a „rapporto” 8. pontja.

A Szentszék a pápa döntését 1974. február 5-én hozta nyilvánosságra. Előtte pár nappal megjelent Rómában Mészáros Tibor, Mindszenty személyes titkára a primás január 7-én kelt levelével. A pápa nem volt hajlandó őt fogadni. De Mester Istvánnak, a Püspöki Kongregáció munkatársának sikerült elérnie, hogy a szokásos heti általános pápai kihallgatáson Mészáros Tibor helyet kapott azok között, akik a Szentatyával néhány szót válthattak. Amikor VI. Pál pápa hozzá ért, és Mészáros mint Mindszenty küldötte a levelet át akarta neki adni, a Szentatya továbblépett, és csak annyit mondott: „siete fedeli — legyetek hűségesek!”¹⁷ Tény, hogy VI. Pál pápa 1973 óta nem volt hajlandó senkit sem fogadni, aki a magyar primás ügyét akarta volna vele megbeszélni.

¹⁷Mester István közlése a szerzőnek.

A pápa döntése óriási felháborodást váltott ki az egyházon belül is. Még bíborosok — köztük a kölni Joseph Höffner — érsekek, püspökök is tiltakoztak Rómában. Nyilvánvaló volt, hogy a hivatalosan és sokat emlegetett „rendkívül súlyos lelkipásztori szükségyszerűség” mögött politikai okok húzódtak. Tüntetésekre is sor került. Ezekről a magyarországi közvélemény természetesen nem szerzett tudomást. Maga Mindszenty azonban arra kérte híveit, hogy tartózkodjanak mindenemű bírálattól a Szentszékkel szemben.¹⁸ Viszont az akkori magyar püspöki kar az állami nyomásnak engedve 1974. március 20-án VI. Pál pápának döntéséért köszönetet mondott, és azt helyeselte.¹⁹ Igaza lett Mindszentynek abban is, hogy elmozdítását Kádár János személyes győzelemnek fogja elkönyvelni.²⁰ Kádár 1974. március végén a szabolcszatzmári meggyegyzülésen örömeinek adott kifejezést afölött, hogy VI. Pál pápa Mindszentyt, „az antikommunizmus nagy harcosát cserben hagyta, és az érseki székéből kipenderítette”.²¹

¹⁸Életünk 1974. április 1.1.

¹⁹Új Ember 1974. március 31.

²⁰Csertő 1974-es „rapporto”-jának 14. pontja.

²¹Új Európa Nr. 3. 1974. május-június 18.

A Szentatya döntése, Magyarország primásának hivatali elmozdítása tizenöt hónappal annak halála előtt, egyedülálló az ezeréves magyar egyháztörténelemben. A magyar egyházért, hitért és népért megkínzott és elítélt utolsó hercegprimás felmentése súlyos sebet ütött sokak szívében.

Charlotte-Joséphine

A Rákóczi fejedelmi család legutolsó sarja

Francia finnugrista és történész. A Francia Finnugor Társaság alelnöke. 1947-49 között a gödöllői premontrai gimnázium franciatanára, 1949-53 között a budapesti követség titkára. 1986-ban a francia Szenátus tanácsadója. Körösi Csoma Sándor munkássával és életével foglalkozik.

II. Rákóczi Ferencnek négy gyermeke született, Sarolta-Amália von Hessen-Rheinfels-szel kötött házasságából. Lipót, az első, és Charlotta, a negyedik, csakhamar meghaltak. Maradt két fiuk: József, aki 1700-ban Bécsben és György, aki pont egy évvel később ugyanott született.

I. József császár parancsára anyjuktól mindkettőt elvették, idegen nevelésben részesültek, mintha nem is egy magyar főúr ivadékaik lettek volna. Az első nevelőjük egy osztrák és egy francia nő, így már fiatalon folyékonyan beszéltek németül és franciául egyaránt. Magyarul azonban egy szót sem tudtak. Tilos volt előttük Magyarországról szólni.

Hogy minél távolabb legyenek Magyarországtól, a császár olasz címet adományozott nekik. Ezentúl Józsefet „marchese di San Carlo” néven szólították. 1723-ban, mire felnőtt lett, Szicíliaába küldték azzal az ürüggyel, hogy a Romanuscio és a Musciano javadalmakat császári birtokadományul kapta. Akkor a bécsi udvar azt hihette, hogy mindenkorra végzett a Rákócziakkal. Fő, hogy ne halljon többé a rettegett családról.

József azonban 1734-ben egyszercsak felvette a Munkácsi hercegi címet, amit a száműzetésben élő, soha sem látott apjától kapott, és hogy tovább ne legyen a császári udvar túsza, megszökött: először Nápolyba, aztán Franciaországba.

Párizsban csakhamar megnősült, azonban mire megszületett első és egyetlen gyermekük, egy Józefa-Sarolta nevű leány, 1736. december 11-én, már Törökországban volt. A szultán csalogatta oda, mert meg volt győződve arról, hogy Rákóczi József pusztája megjelenése a török hadsereg élén azonnal népfelkelést idézhet elő Erdélyben; mindenki a magyar nemzeti érdekek természetes képviselőjét látta benne. A magyarul sem tudó magyar trónkövetelő ezzel szemben sem politikai, sem katonai képességekkel nem rendelkezett. Apjához nem hasonlított sem külsőleg, sem lelkileg. A léha modorú, lassú észjárású, akaratnélküli ember tudatlansága és alkalmatlansága röviddel megérkezése után kiderült. A török kormány kezében csak báb volt.

Azonban nem sokáig. Megbetegedett, és már 1738. november 10-én meghalt maláriában Csernavodában, a mai Románia területén. Három nappal halála előtt, 1738. november 7-én kelt végrendeletében kifejezte kívánságát, hogy a konstantinápolyi Szent Benedek katolikus templomban temessék el, apja mellett. A Porta azonban ezt ellenezte azzal az indokkal, hogy idegen keresztény

Rákóczi József leánya

tetemét nem szabad a fővárosba behozni. Ezért Rákóczi Józsefet Mikes Kelemen Csernavodában ideiglenesen temettette el, remélve, hogy majd egyszer a szerencsétlen herceg mégis apja mellé kerül. Így is lett: később az oszmán hatóság jóváhagyásával a Szent Benedek-templomba helyezték. Hamvait 1906 októberében hazahozták, nyugvóhelye most is apja sírja mellett látható a kassai dombban.

Tehát Józefa-Sarolta két éves sem volt, amikor az apját elvesztette anélkül, hogy tulajdonképpen megismerte volna. Rákóczi József semmi kézzelfoghatót sem hagyott maga után, mivel Bécsből való szökése után szicíliai birtokait, ausztriai javait elkobozták. Párizsban személyes vagyonnal nem rendelkezett; árva leányának semmit sem hagyott, még a valódi nevét sem, mert már kora ifjúságában, mire írni tanították, Ragotskinak írta vezetéknévét a téves, torzított francia kiejtés szerint; és soha senki sem akadt francia tanítói, barátai közül, aki elmondta volna neki fejedelmi családjának századok óta országos jelentőségű történetét.

Talán lett volna némi fogalma híres apai rokonságáról, ha az anyjával maradt volna, hiszen ő mégiscsak tudta, milyen híres magyar családból származott a férje; de húsz éves volt, amikor özvegyen maradt, és József halálának hírére csak egy gondja volt: jó partit keresni egy új házasságkötésre. Rákóczi József özvegye 1739 végén újra férjhez ment egy savoyai nemeshez, úgyhogy Józefa-Sarolta hároméves korában mondhatni apátlan-anyátlan árva lett.

A Dauphin pártfogoltja

Szerencséjére a francia trónörökös értesült a szegény kisleány szomorú sorsáról. A jószívű herceg gyámsága alá helyezte, és elhozatta Versailles-ba. Ott Józefa-Sarolta a királyi udvartól alapvetően különböző, vakbuzgó társaságba került. A trónörökös és felesége ájtatosságokkal töltötték az idejüket, papokkal, szerzetesekkel, apátnőkkel körülvéve. Szent dolgokról társalogtak, szent könyveket olvastak, vallásos gyakorlatokat tartottak, naponta többször misére jártak. Nem csoda ezután, ha ilyen környezetben a kis árva leány nagyon vallásos érzelmeket kezdett mutatni.

1744-ben, midőn hét éves lett, a trónörökös és felesége jobbnak látták meghitt barátnőjük, Carignan hercegné gondjaira bízni.

A vizitációs rend első zárdája

Victoire-Francoise, Susa márkinője Savoya fővárosába, Annecy-ba vitte a gyereket, és mivel jóban volt a Jeanne de Chantal (Madame de Sévigné nagyanyja) és Szalézi Szent Ferenc által alapított vizitációs rendház főnöknőjével, Marie-Thérése de Bernex apátnővel, megkérte, hogy növendékei közé fogadja be a kis Rákóczi hercegleányt, a trónörökös személyes pénzbeli hozzájárulásával.

Józefa-Sarolta kilenc éven keresztül boldogan és gondtalanul élt a rend első házában, amely akkor a Szent Ferenc és Szent József templomok körül állt a tóba torkolló Thiou folyó két partján. Baloldalt, a Szent Ferenc-templomtól egészen a tó partjáig terjedt a kolostor hatalmas parkja és mellette a leánynövelde. Jobboldalt pedig tágas épületek terjeszkedtek addig az egyszerű házig, amelyben 1610-ben megalakult a vizitációs rend igen szerény kö-

rülmények között. Ott volt a tulajdonképpeni zárda, ahol az apácák tartózkodtak.

A vizitációs rend szemlélődő rend. Tagjai örökké zárdájukban maradnak, és csak női vendégeket fogadhatnak. A regula azonban nem olyan szigorú, mint a karmelitáknál. Csak ritkán böjtölnek, önsanyargatásról nem eshet szó, vezeklésből sosem öltik fel a szőrcsuhát, nem korbácsolják magukat. Ha nem foglalkoznak növendékeik oktatásával és nevelésével, reggeltől estig imádkoznak, misét hallgatnak. Minden este énekes misét tartanak, mert a vizitációs rend nagy súlyt fektet a zenére és a kórusművészetre. Józefa-Saroltának kedve volt a zenéhez és értett is hozzá; szépen tanult írni, olvasni, számolni, de liturgikus és gregorián énekeket lélekkel énekelni is.

**Rákóczi György
nagybátyja**

A zárt kolostori élet nem volt terhére. Nem volt kíváncsi a külvilágra, valószínűleg azért, mert családja voltaképpen nem volt. Az anyja, mióta újra férjhez ment, nem törődött többé vele, nem is látogatta meg Annecy-ban. Nagybátyja, Rákóczi György, édesapja öccse, Párizs mellett, francia felesége birtokán éldegélt a francia király kegydíjából, de ő sem törődött unokahúga hanyatlásával. Annnyira visszavonultan akart élni, hogy sem a Rákóczi nevet, sem az apjától kapott Makovicai hercegi címet nem viselte; Terislaw lengyel gróf álnéven ismerték a falu lakosai, senki sem sejtette, hogy a híres Rákóczi fejedelem fia. Így Józefa-Sarolta igazi családját az annecy-i monostorban találta meg tanulótársai és tanítói körében. Elégedett volt azzal, ami neki osztályrésziül jutott. A szerzetesi élet iránti vonzalma már 1747-ben megnyilvánult. A tanulásban, de főleg a vallásosságban lelta a kedvét. A hit mindennél jobban érdekelte, jóllehet egyszer, egy látogatás alkalmával, Carignan hercegné megmondta neki, milyen híres fejedelmi családból származik. Elmondta, hogy ükapja Erdély fejedelme volt, és hogy apja azért halt meg valahol Keleten, mert családi örökségét akarta visszaszerezni. Ez a tudat, hogy történelmi uralkodó dinasztiahoz tartozik, nem hűtötte le vallásos érzelmeit, nem szegte kedvét a vallási élethez. Bizonyára már fiatal korában, vidám és kiegyensúlyozott természete dacára, hajlama volt a szemlélődésre. Tanítójának, Emmanuel-Amédée de Compeis nővérnek hatása alighanem döntő lehetett későbbi sorsának alakulásában, mert különösen tisztelte és szerette. Később sokszor emlegette, hogy drága tanítójának örök hálával tartozik, neki köszönte, hogy ő is beléphetett a szerzetbe.

Ha a Rákóczi-család könnyű szívvel elfeledkezett is József egyetlen gyerekéről, a szárd király sokkal gyengédebb érzelemről tett tanúbizonyosságot. Rokona, Carignan hercegné révén gyakran érdeklődött az árva leány iránt. Akárcsak a francia trónörökös, ő is pártfogolta arra hivatkozva, hogy baráti viszonyban volt édesapjával, és hogy második felesége ugyanabból a Hessen-Rheinfels tartománygrófi családból származott, mint Józefa-Sarolta nagyany-

ja. Örült annak, hogy Savoyában él az erdélyi fejedelmek legutolsó ivadéka, és minden valószínűség szerint arra gondolt, hogy mire felnő, gazdag hozományt ad neki, hogy valamelyik piemonti vagy savoyai nagyúrhoz férjhez adhassa. Az események azonban másként alakultak. 1753-ban, amikor a leány tizenhat éves lett, a francia trónörökös utasítására Carignan hercegné jelentkezett az annecy-i kolostorban azzal, hogy végleg visszaviszi Párizsba.

Párizsban a vizitációs rend első kolostorában kapott szállást, és a trónörökös bőkezűen gondoskodott tovább a költségek fedezéséről. A kolostor a főváros keleti részében feküdt, mindjárt a Bastille erődje mellett. Háromszáz méteren húzódott a rue saint Antoine mentén, végig körülfalazva, mint egy börtön. Jeanne de Chantal 1619. május 1-én alapította néhány nővérrel. Eredetileg Cossé gróf magánpalotája állt e helyen. Jeanne de Chantal 1628-ban megvette az egész telket egy nagylelkű mecénás adományából. Lebontatta az amúgyis rozoga épületet, és egy nyolcvan személyes rendházat építtetett.

A forradalom elején a rendházat és a leánynövelvét az állam elkobozta, és 1796-ban potom áron eladta. 1805-ben pedig, Napóleon uralkodása alatt, lebontásra került, amikor a mostani Castex utcát nyitották rajta keresztül. Csak a templom maradt épségben, mivel 1802-ben a református egyház rendelkezésére bocsátották. A reformátusok alig nyúltak hozzá, csak a festményeket és a szobrokat adták át a Louvre-nak. A Szent Pál negyed egyik építészeti ékessége azóta fennáll, tovább viseli a régi nevét: sainte Marie des anges; Mansard tervei szerint épült 1632 és 1634 között, a római Santa Maria della Rotonda-templom mintájára.

Abban az időben négy kolostora volt a vizitációs rendnek Párizsban, és a rend főlelkésze Paulai Szent Vince volt. Az első, a Filles de sainte Marie nevezetű kolostor a Szent Pál negyedben volt, ahova 1753-ban Annecy-ból jövet Józsefa-Sarolta került. A második a Szent Jakab negyeden túl volt, ezt 1626. augusztus 13-án avatták fel. Még mindig létezik és működik a jelenlegi Denfert-Rochereau úton. A harmadik Chaillot dombján feküdt, ott, ahol most a Chaillot-palota van, az Eiffel-toronyjal szemben. Henriette-Marie de France királyné, I. Károly kivégzett angol király özvegye, 1651-ben alapította. A negyedik pedig a Rév utcában (rue du Bac) működött 1673 óta. II. Rákóczi Ferenc felesége, Amália-Sarolta fejedelemasszony, vagyis Józsefa-Sarolta nagyanyja a harmadikban keresett menedéket életének utolsó évében. Ott halt meg, és ott is temették el.

Madame de Carignan gondosan foglalkozott gyámleányával. A trónörökös és ennek nevében a kirendelt gyám, Carignan hercegné, belátva, hogy Józsefa-Sarolta már tizenhét éves, tehát eladó leány lett, férj után kezdett kutatni, nem is annyira a királyi udvarhoz, mint a trónörököshöz közelálló körökben. Kétszer szólt neki egy jó házasságkötés lehetőségéről. A leány azzal az ürüggyel

utasította el barátnőjének kecsegtető ajánlatát, hogy még túlságosan éretlen: inkább szeretne még tanulni. Hiába ajánl neki előkelő, nagynevű, dúsgazdag férjjelölteket, előnyös partikat, be kell vallania, hogy egyelőre idegenkedik a házasságtól, nem kíván még férjhez menni.

A kolostort választja

1754 kora tavasszal a hercegné eljött Józefa-Saroltát meglátogatni, és ismét a házasságkötésről szólt. A leány újbóli elutasító feleletére azt mondta: „Édes kisasszonyom! Az ilyen magas rangú fejedelmi személynek, mint Ön, nem illik hajadon maradni. A mi társadalmunk bevett szokásai és erkölcsi csak két lehetőséget adnak meg a nőknek: a világi vagy a kolostori életet.” Megragadva a kedvező alkalmat, Józefa-Sarolta szaván fogta a gyámját, megtette a döntő lépést. Azt válaszolta, hogy inkább a kolostort választja, mint a házasságot, s elmondta, hogy már Annecy-ban elhatározta, hogy, saját kifejezésével élve, „Krisztus menyasszonya” akar lenni. Carignan hercegné, vallásos és buzgó katolikus, a vizitációs rend iránt erős rokonszenvet érzett. Mégis attól tartott, hogy Józefa-Sarolta döntése talán csak múló szeszély. Hosszas faggatózás után egyértelműen kiderült, a leány valóban több hónapja komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy apáca legyen. Szívesen lemond a világról, a házas életről, a misztikus egyesülésnél jobb házasságot nem tud elképzelni. Az isteni kegyelem ösztökélte arra, hogy egy kolostorban éljen és imádkozzék.

Madame de Carignan nem ellenezte gyámleányának hivatását, de arra kérte, hogy mielőtt a visszavonhatatlan döntést meghozná, beszélgessen szándékáról az ő gyóntatópapjával, a trónörökös által különösen nagyrabecsült de Sacy jezsuita atyával. Kérjen tanácsot tőle, hiszen életreszóló lépésről van szó.

A trónörökös azt az összeget, amit hozományul akart adni neki házassága alkalmával, odaadja a vizitációs rendnek, amikor leteheti a szerzetesi fogadalmát. A királyt is értesítették, aki szép hozományt küldött a jövőbeni apácának annak emlékére, hogy nagyapja hű és kitartó szövetségese volt XIV. Lajosnak a spanyol örökösödési háborúban.

Az anyja és az egyetlen Rákóczi-rokona, György nagybátyja, kifogásolták a leány szerzetbe lépését, sajnálva, hogy nem valamely fényesebb pályát választott inkább élethivatásul. (Rákóczi György már beteg volt, egy év múlva meghalt Párizs mellett, teljes feledésben.) De mit számított azoknak a véleménye, akik eddig közömbösekknek mutatkoztak iránta, a király és a trónörökös jóváhagyásával szemben.

Próbaidős apáca

Így gyámjainak szerencsékívánataitól kísérve 1754. június 10-én az új próbaidős apáca felvette a fátylat. Akkor a rend jegyzőkönyvében sajátkezűleg a következő szöveget írta: „Én, Ragostky (sic!) Józefa-Sarolta, Ragostky József-Péter és de la Contacièrre Mária leánya, tizenhét és fél éves, saját elhatározásomból, miután a rendházban egy három hónapi képesítésnek eleget tettem, valamint a

rend szabályaival és gyakorlataival megismerkedtem, saját akaratomból kértem, hogy vegyenek fel a szerzetbe mint kórusi próbaidős nővért, amely engedélyt Isten kegyelméből megkaptam. Az alulírott ezentúl Charlotte-Joséphine szerzetesi nevet viselő próbaidős nővér. 1754. június 10-én". Aztán ünnepélyesen felvette a fehér ujjal és gallérral díszített fekete ruhát: a mellére a korpusz nélküli ezüst keresztet; fejére pedig fehér fejkötőt és rajta ugyanilyen fehér, vállig érő fátylat.

Ezt a ruhát egy évig hordta, míg 1755. június 11-én végleges szerzetesi fogadalmát le nem tette.

Véglegesen apáca

A vizitációs rend párizsi kolostorának levéltárában megvan a jegyzőkönyv, amelyben „soeur Charlotte Joséphine Ragostki de Brogny” sajátkezűleg igazolja, hogy aznap „Isten kegyelméből” letette végleges szerzetesi fogadalmát.

Ez a különleges aláírás több megjegyzést kíván. Elsősorban a nevét egyszer s mindenkorra eltorzította, furcsa lengyeles jelleget adva neki. Ez a tény világosan mutatja, hogy nem volt fogalma sem a magyar nyelvről, sem a helyesírásról. Csak franciául tudott, hiszen egész életében csak franciákkal érintkezett. A császári udvar már az előző nemzedéket megfosztotta nemzeti jellegétől, nem csoda tehát, ha a következő nemzedék híres történelmi nevét nem tudta kellően értékelni.

Miért Ragostki de Brogny?

Rejtély, miért a „Ragostki de Brogny” nevet használja — először, és úgy tűnik, utoljára is —, hiszen a rendelkezésünkre álló okmányokban többé nem bukkan elő. Mit akart ezzel kifejezni? A Rákócziak soha ilyen vagy ehhez hasonló nevet (Bronyi, Broni, Baroni...) nem viseltek. Ellenben Annecy mellett, a várostól két kilométerre északra, a 17. századig létezett egy Brogny nevű község, amely aztán eltűnt, de melynek a neve megmaradt Annecy leghosszabb útján (avenue de Brogny) és több földrajzi elnevezésben (Petit Brogny, pont de Brogny, chemin de Brogny...). Tehát minden valószínűség szerint ezt a nevet vette fel, amikor Annecy-ben tartózkodott. De miért? Nem sikerült a rejtélyt kideríteniünk, hiszen Brogny-ban, tudomásunk szerint, nem volt a vizitációs rendnek semmilyen birtoka, háza, temploma, kápolnája vagy iskolája. Mindenesetre különös, hogy ezentúl soha többé nem írta így alá a nevét, holott a vizitációs rend szabályai értelmében minden évben november 21-én, tehát huszonötödik haláláig, megerősítette fogadalmát egy sajátkezű teljes aláírással ellátott esküben. Egyszer hivatkozott erre a titokzatos Brogny névre, látszólag ok nélkül.

A növelde tanítónője

A rendbe való belépése után már egy hónappal a közösség főnöknője, megállapítva az új nővér viszonylag magas műveltségét és tehetségét, a növendékek iskolájának másodtanítónőjévé (seconde maîtresse) nevezte ki. Fiatalsága dacára mindjárt sikerült megállnia a helyét, hiszen szerette a nevelési munkát, és igyekezett a lehető legjobban eleget tenni kényes feladatának. Meg tudta szerezni magának a neki járó tiszteletet és megbecsülést, noha a növendékek zöme eladósorban levő arisztokrata leány volt, akik-

nek eszük ágában sem volt szorgalmasan tanulni. Charlotte-Joséphine leckéit azonban csendben hallgatták, mert határozottságával és egyben kedvességével rövidesen meghódította a szíveket. Állítólag nyájas beszédmodora lenyűgözte a tanítványait, mindenki el volt ragadtatva kellemes tanítási stílusától. Tény, hogy a később nagy társadalmi életet élő nemesi asszonyok, akik valamikor a Filles de sainte Marie vizitációs rendházban nevelkedtek, hálás emlékezetükben megtartották „Ragostki nővért”, aki oly szépen tudta őket oktatni, és az unalmas zárdai életet számukra felélénkíteni.

Annyira jól állta ki a próbát, hogy 1765-ben, midőn az első tanítónőnek le kellett mondania hivataláról, a főnöknő habozás nélkül Charlotte-Joséphine-nek adta át a helyet. Így lett, huszonnyolc éves korában, az iskola „première maîtresse”-e, vagyis igazgatónője.

A zárdai zárt életet, az engedelmességet, a szegénységet könnyen és türelemmel viselte; sosem panaszkodott. Meg volt elégedve azzal, hogy Isten alázatos szolgálója lehetett. Minden évben november 21-én örömmel ismételte meg szerzetesi fogadalmát, mint ahogy a vizitációs rendben szokás, „az Atyának, a Fiának és a Szentlélek nevében, amen”.

A volt fejedelemkisasszony rendszeresen gyakorolta az alázatosságot. „Az eredetem egyenlő a nullával”, szokta mondani, „az Úrtól származom, az Úrhoz megyek majd. Az örökkévalót, nem pedig a halandókat akarom megdicsőíteni.”

Meghalt a Visitatio
másodnapján

1780. január első napjaiban tüdőgyulladást kapott, mely annyira veszélyeztette életét, hogy a harmadik nap kiszolgáltatták neki az Oltáriszentséget. Január 9. és 11. között a mellszorulás és az oldalszúrás megszűntek. Ellenben képtelen volt enni a szájfekélyek és teljes étvágytalansága miatt. Akkor kezdett rohamosan fogyni, „úgyhogy halála előtt két hónappal, kísérteties soványsága következtében, valóságos csontváz lett”, írják nekrológiájukban a nővérei. Többször kérte újra az Oltáriszentséget, és végül az utolsó kenetet. Halála előtt körülbelül hat héttel megszűntek a fájdalmak, az eufória nyugalmat és a jobblét érzetét keltette, amiből arra következtethetünk, hogy tulajdonképpen tuberkulózisra volt. Július 2-án, a Szűz Mária Szent Erzsébetnél tett látogatásának (vagyis a Visitatio) ünnepnapján, látomása volt: a Nagyboldogasszony megmutatta neki a mennyországot. A következő napon újra eszméletéhez tért. Apostoli áldásban részesült, ezután lassan eszméletét veszítette. Mégis, mialatt haldokolni kezdett, még annyi ereje volt, hogy megcsókolja a mellén lévő feszületet. „Július 3-án, délután kettő órakor, midőn jobblétre szenderült, az üdvözültek boldogságát lehetett látni az arcán”, írta a főnöknő, aki ágya mellett csendben imádkozott.

Tizennégy év óta kegyetlenül gyötörte a betegség. Negyvenhárom éves volt II. Rákóczi Ferenc utolsó utóda, egyetlen unokája.

GERARD MANLEY
HOPKINS

Duns Scotus

Oxfordja

Tornyokkal tele város, tornyaid között lombos-ágas,
 Kakukk-visszhangos, harang-bongásos, pacsirta-bűvölt, varjú-vert,
 patak-kerített;
 Partodon pettyes lilium nyílik; amit vidékkel város egyesíthet
 Benned boltosult eggyé, összhangodban szöckent virágba.

Szegényes-vörös téglavéges szegélyed nőttön nő; hiába
 Bánja vesztét a természet, amelyhez szürke bájad leginkább illet;
 Könyörtelen növekvés, miért zavartad így meg
 A vidék rendjét? — hol a nyájak békéje, s a nyájas rét virága?

De óh! a levegő, amely most engem éltet
 Éltette egykor őt is; e falak, füvek, s a folyóparti fák
 Közt járkált ő, kinél több békességet

Lelkemnek más nem adhat; a lét, s való világ
 Titkainak páratlan tudója; mérd bár Rómához, s Athénhez
 Őt, ki a Szűzért lángbahozta Galliát.

Tarka szépség

Dicsértessék hát Isten a pettyes dolgokért —
 A tehéntarkán színes mennyekért;
 Pisztrángsapatra hintett rózsa-foltokért;
 Parázként izzó vadgesztenyékért; pinty-szárnyakért;
 Kimért rétért, s parlagért, szabdalt és szántott földekért;
 S a mesterségekért: titkos fogásokért, s fortélyokért.
 Mindent, ami más, különös, ritka, vagy szokatlan;
 Változó, tünékeny, s úgy szeplős (ki tudja miért?)
 Hogy gyors, vagy lassú; savanyú, édes; csillogó, sötét;
 Ő nemz elő, kinek szépsége változatlan:
 Dicsérjük szent nevét.

Gömöri György fordításai

József Attila Istene

Született 1934-ben Budapesten. Író, költő. Budapesti tanulmányai után Nagy Britanniába emigrált. 1962-89 között magyar, angol és walesi nyelvű munkái jelentek meg. Legutóbbi írását 1991. 4. számunkban közöltük.

Elfogadható az a címváltozat, hogy a *Költő Isten-képéről* beszéljünk, de egy képnek — még egy elképzelt képnek is — kerete van, és Attila Isten-képe csak egy-egy adott vers vagy verscsoport erejéig gondolható keretbe. József Attila plasztikus költő, akinél az ún. absztrakt gondolatok is szinte kitapintható hasonlatokkal, metaforákkal, allegóriákkal, készülőben lévő vagy kész képekkel, élőlény-szerűen lüktető versszakokkal jelentkeznek. Minden Istenhez intézett vagy róla szóló versében — vagy azok mögött, rejtettebben — van egy kép is, csakhogy ez a kép szinte versről-versre változik, alakul, már-már elhomályosul, eltűnik, majd ismét előbukkan, és mást mutat.

Ugyanakkor — tehát a kifejezetten „istenes” versekkel egyidőben — olyan verseket is írt a költő, amelyekben név szerint nem fordul elő az Isten, sőt még alakját sem kell feltételeznünk, mert *akarata* bele van írva az emberi sorsba, vagy törvényei olyan pompás rendszerben jelentkeznek, hogy a törvény-formálta anyag, vagyis a törvényszerű és harmonikus világ feltételezi az Örökkévaló Mindenhatót.

Mindezeket a szempontokat, illetve versfajtaikat figyelembe véve helyesebb talán József Attila *Istenéről*, mint Isten-képéről beszélnünk.

Bár Isten gondolata, tettei, alakja és főként törvényei végigkísérik József Attilát egész életén, költői gyakorlatában négy korszakba oszthatók Istenes versei.

- 1) A korai versekre a *Tiszta szívvel* határvidékéig.
- 2) Férfikorának verseire, 1925 második felétől körülbelül 1933-ig az *Óda* keletkezéséig.
- 3) Az *Óda*, az *Eszmélet* és *A Dunánál*, a rend verseire.
- 4) Az utolsó évek, 1936 és főleg 1937 imádkozó verseire.

A versek, úgy véljük, jobban, igazabbul tükrözik valódi gondolkodásmódját, ideáinak változását, mint a róla feljegyzett párbeszédék illetve viták, levelek, s az a pár prózai mű, ami utána fennmaradt. Mégis ezekkel kezdjük. Leveleiben József Attila tudatos és fölsőbbrendű tudatszintézisre törekvő költőnek mutatja magát. (Válogatott levelek, P.I.M.). A levelek célja azonban mindvégig talmi: szerelemkérés, pénzkérés, beszámoló látott tájakról, költői forgácsok, gratulációk, az ihlet elemzése, mozgalmi tudnivalók, hálakifejezés. Az ún. pszichoanalitikus önelemzések saját betegségének természetével foglalkoznak. Az átok erejével igyekszik bennük túladni kibírhatatlan szenvedésein. Elképzeltető egy olyan teológiai és ontológiai álláspont, amely szerint a pszichoanalitikus iratokban megjelenő negatívum Isten ellentétének, a Sá-

tánnak műve lenne, ezt azonban József Attila személyével kapcsolatban nem tartjuk az elemzés vagy az összegzés használható szempontjának. A költő szenvedéseit illetve betegségét nem tulajdonította a Sátánnak. Van ugyan két-három olyan verse, amelyben az ördög megjelenik, ám az ördög versbeli léte nem több népdal- vagy népmesei motívumnál. Amikor a pokol tájairól szól, az evilági, a szívében megtapasztalt poklot vetíti elének.

Barátai tanúsága szerint József Attila hitt is, meg nem is Istenben. Olykor szkeptikus volt, olykor istentagadó, néha imádkozott a Mindenhatóhoz, néha kizárta a gondolatát is. Vágó Mártával sokszor vitatkoztak Istenről.

A korai Isten-versek

A korai Isten-versek költője még korban is ifjú, nemcsak lélekben gyermek. Ez a gyermekiség örökéletű lesz és marad a költőben, egy idő után kultiválja is ezt, nem akarván lelkileg fölnőni, és később tudatosan vallja: önnön jó-rossz, azaz teljes gyermek belső mivoltát. Fontos tisztázni, hogy ez a világitó értelmű ember, aki egy adott értelemben szellemóriássá nőtte ki magát, belsőleg, érzelmileg, lelkileg sohasem vált felnőtté.

Mindkét *Isten* című verse, valamint a *Bibliai* című, gyermeki áhítatot előlegez egy koraérett szellemi felnőtt szókinccsével és attitűdjével kifejezve. Az egyikben Isten játszó- és beszélgetőtárs, a másikban Pantokrator, a világ olyan ura, akinek gondja van minden teremtményével, még a bogarak hazatalálásával is. Az *Uram!*-ban zsoltáros Isten ő, azaz zsoltáros Isten is: magasztos, érthetetlen, és bírálja a létnek, a költő sorsának is.

A tagadás fázisa

A Mindenható Isten végtelen rovátkákkal szántott-vetett arcát mutatja be a költő három különböző megvilágításban. Ám jön a hirtelen törés, a *Tiszta szívvel*. Óh igen, magyarázhatnánk a magyarázókkal, hogy az ebben megnyilatkozó nihilizmus részben alkalmi volt, részben allegorikus. De József Attila mindig is tisztában volt kimondott szavának erejével. Ha ő azt írta: *Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám*, akkor teljes árvaságát akarta közölni. A húszéves Attila ateista, kilép az istenhit köréből, istentagadóvá, haláljösszá válik.

Ez a *tagadó fázis* nem tart sokáig.

Ha a korai versekben a gyermeklelkű, sőt biológiaiilag is fiatal József Attila szívét betöltő, többszólamú Isten-énekét látjuk, amely hisz az Atyában, a *Tiszta szívvel* a biológiai érettség, de az érzelmi későkamaszkor szülötte. A belső feszültségek robbanásig feszülnek, s a robbanás maga a vers. Az explozió után azonban ismét kitisztul a külső és belső léttér. *A láttam Uram, a hegyeidet* (Isten) ekkor születik. József Attila elkötelezett társadalomjavító lesz, ver-seinek dandárja — jó ideig — sorkatona ebben a harcban. A földi megváltás prototípusa a hírhedt és perbefogott *Lázadó Krisztus*, amely, mint a *Tiszta szívvel*, a szociológia határvidékéről való.

Ez a vers ismét egyike egy hasonló mentalitású csoportnak, ahol az Isten fia, majd a szentek nemcsak emberközelpben láthatók, de közönséges, szenvedő emberek lesznek. Hiányzik fejükről a glória, a túlvilági sugárkorona. A szegényember bújában-bájában osztoznak, minden szentség nélkül. A *Lázadó Krisztus*, ha úgy tetszik, már nem Istenfia, csupán *emberfia*. A jóval későbbi *Betlehemi királyok* ugyanezt a Krisztust idézi, de idillikusan és pólyában. A népköltésszerű megjelenés nem profanizálja, hanem sugárkörbe vonja a karácsonyt. A Jézuskáról viszont nem tudjuk meg, hogy Istenfia-e vagy sem.

Mindez nem zárja ki Isten hallgatólagos feltételezését. Mintha azt mondaná velük: mindenkire szólok — a részlet-hit mellékes.

A lázadó versekkel egyidőben jelennek meg, majd a következő, tehát a férfikornak nevezett periódusban megsokasodnak a *sors*-versek. Ilyen például a *Hosszú az Úristen* című, melyből azóta közmondás lett: „Hosszú az Úristen, rövid a szalonna”. Másutt a költő Isten fehér húsába harap. Fölfogható ez úgy is, mint az áldozás profanizálása. Ezzel rokon a *Szeretnének* című vers, amely Petőfi *Fa leszek, ha...* című versére utal.

A harmincas évek elején, korai Ady-imádatát és Juhász Gyulatiszteletét és-imitációját követőleg József Attila olyan módon fedezi fel Petőfit, hogy annak tudattartalmát a saját életére és korára vonatkoztatja. Istenfelfogása is hasonló lesz Petőfiéhez. A sors és Isten akarata közé náluk kettejüknel majdnem egyenlőségelet lehet tenni.

Panteizmus és animizmus

A korai verseiben már jelentkező panteista tendenciák itt uralkodóvá válnak. Innentől kezdve — tehát kb. 1930-31-et írunk — József Attila költészete gyarapodik egy korábban is jelentkező, de most dominánssá váló másik jelenséggel, az animizmussal. A tárgyaknak lelkük lesz, vagy mondjuk így: belső és egyedi dinamikájuk érvényesül a versekben. A politikai, mozgalmi, társadalmi költészet remekműveként számontartott *Külvárosi éj*, majd a *Téli éjszaka* tárgyait az emberi törődés hőmérséklete animizálja, azaz annak hiánya hűti, de minden egyest a saját lehetőségein belül. A súrolókefe moccan, a faldarab tűnődik, hulljon-e. Másutt az élőlény-hangya apró álmát alusza, csillámokra hajtja fejét. A költő tehát nemcsak animizál, hanem mikroszkópon keresztül is képes nézni és láttatni a világ teremtményeit.

A mikroszkóp és a távcső a 30-as évek Attilájának két poétikai eszköze. A távcső 1936-ig, nem keresi újra a személyes Istent. Ennek több oka van. Fő oka valószínűleg az, hogy 1930 vége és 1934 eleje között József Attila tagja az illegális Kommunista Pártnak, amely nemcsak vallásellenes, hanem — a marxi tanoknak megfelelően — elvből ateista is. Valószínű, hogy ezekben az években a költő elfogadja a materialista világnézetet, és a „szellemiséget” a matéria egy viszonylatában vagy viszonylatának fogja föl. Több, befejezetlen kísérletet tesz arra, hogy az ihletet, az iro-

dalmat, a forradalmiságot megmagyarázza, de elméleti fejtegetéseinek összeálló tézisét csak rajongói agyában állítja össze. (Ihlet-tana, Lengyel András jól látja ezt, főleg Crocén alapszik.)

Költészeti gyakorlatában is — 1933-tól kezdődően — valamiféle új szintézisre törekszik, s bár ez is töredékes marad, hátrahagy számunkra három olyan monumentális dokumentumot, mint az *Óda*, az *Eszmélet* és a *A Dunánál*.

A természeti és isteni rend

A *Tiszta szívvel* Sturm und Drang korszakából kilábaló költő a szegény ember sorsának és a Jóságnak szentel, mondhatni két egymással összefüggő, ha úgy tetszik egyetlen ciklust. Isten ott van a háttérben, néha megemlítve, többnyire személytelenül, *erőként*. A marxista korszakban az erő megmarad, Isten alámerül, és a szellem hol igen, hol nem látszik fenntartani polgárjogait.

Az *Ódához* érve azonban, úgy tetszik, hogy a természeti rend mint isteni rend implicite ismét helyet kér magának, s teszi ezt a szerelem/szeretet lendítőkerekének segítségével. A mozgalom egyik kifogása éppen az József Attila ellen, hogy befelé néz, és nem fogadja el, nem terjeszti a hivatalos álláspontokat, mint például a szociáldemokraták denunciálását. Egységesíteni akar. Az *Óda* olyan szerelmes vers, (egységesítő!) amely az univerzum nevében segítségül hívja az emberi fejlődés segédtudományait: a biológiát, a kozmológiát, a fizikát és a pszichológiát. Az *Óda* költője harmonikus egészként látja a világegyetem működését, és hallgatólagosan elfogadja Dante *Divina Commediájának* utolsó sorát *l'amore che muove il sole e l'altre stelle*. (A szeretet kötőanyaga nélkül a világ számára darabokra török. A szeretet megjelenésével a cserepek összeformak: lásd a Flóra-verseket.)

A szeretet mint világmozgató erő

A szerelem a szeretet egyik válfaja. Szeretet nélkül az emberi lét nem tartható fenn. A költő vallja ezt, kezdettől végig, sőt, oly mértékben követeli jussát a szeretetből, hogy az kárpótolja őt — magyarán helyrebillentse — az elárvult évekért. Az *Óda* olyan világnézetet sugall, melyben a szeretet mint mozgatóerő a világ s az ezzel összefüggő világegyetem harmóniáját biztosítja. Ez ismét panteizmus, „Mily panteizmus játszik egyre vélem/ Hogy századok emlékét visszaélem” — írja, részben az *Óda* hatására, Kosztolányi a *Hajnali részegségben*.

Az *Eszmélet* — (időben most két és fél évet ugrottunk) — ugyancsak panteista himnusz, de középpontjában az emberi ész áll. Önmagában vizsgálva az *Eszmélet* a világrend logikájának poétikai tükré, de ez a tükör nem utasít el, és nem feltételez Istent. (Nem Szent Pál homályos tükré.) Habár, és ez nem elhanyagolandó, nem materialista káoszt, hanem törvények uralta rendet sugároz a költemény. Ebben a rendben törekszik az ember az ég felé. *Sic itur ad astra*.

Az utolsó évek nagy, személyes és kétségbeesetten vívódó versei képezik az Isten-versek utolsó csoportját.

Az utolsó korszak
versei

1937-ben három Isten-vers jelzi, hogy a költő valami olyat kísérel meg életében és költészetében, amitől nagy változást, ha úgy tetszik, megmenekülést vár. A *Nem emel föl*, a *Bukj föl az árból* és a *Négykézláb másztam* mindenki előtt ismeretes küzdő versek. A negyedik, a *Te a lelkek összessége* szintén Isten-vers, de már a megadás és a *Töredékek* között található, mert, feltételezhetően, az utolsó strófa lemaradt belőle.

Ezt a három verset életrajzi helyzetbe és szöveggörnyezetbe kell helyezni ahhoz, hogy mondanivalójukat jobban megértsük. Az 1937-es Isten-lírárt, tematikailag az 1936-os bűn- és büntetés-versek, illetve egy költemény kegyelem-gondolata előlegezi meg. Nem tudott túljutni azonban a bűn és büntetés gondolatán, sőt akárcsak Kafkának — akit műveiből ismert — egyik központi problémája lett a bűntelen bűn büntetése. A *félek a büntetéstől* szorongás mögött hatalmas, fenyegető árnyak állnak: az alá nem merült eredeti-bűn gondolat, a szinte biológiai-állati érzés (amit a kutyánál is megfigyelhetünk), hogy az autoritás rendjének megsértése büntetéssel jár, s egy magasabb fokon: sorsunk, azaz az Isten ítélete, eleve elrendeltetés. A téma a freudizmus központi kérdése is: ennek az ideológiának befolyása alatt követ el Attila gyermek-bűnöket. Megtámadja Juditot, Editet, az analitikusnő vőlegényét, végül még Flórát is, csaknem olyan vehemenssen, ahogy önmagával próbált elbánni. Az analízis nem oka, csupán fokozója agresszivitásának. A fékezhetetlenség — tudja, érzi, bevallja, bocsánatot kér érte — az ő szemében is bűn. 'Érthető tehát, hogy a késői versek hol a bűntelenség utáni, hol a bűnösség miatti bűntetésről beszélnek.

Istenre szükség van — mondja kései versutalásaiban a költő —, akár létezik, akár nem.

— „*ha százszor nincsen, akkor is
Istenre bízom a világot*”

— „*nekem sikerült...
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az Isten testén való osztózásnál*”

— „*Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen Isten*”

— „*Ő az, hogy nincs nagyobb
Kinél nincs nagyobb.*”

A szkepszis intellektuális álláspontját, a „nem tudom”-ot, a hit felé billenti az árvaság.

A *Nem emel föl*, a *Bukj föl az árból* és a *Négykézláb másztam* három könyörgő-viaskodó egzisztencialista verse már a keresztény szem-

léletet megközelítő költemény. Az elsőben kéri Istent, hogy *fogadja fiának*, hogy segítse őt egyaránt a *hitben és tagadásban*, hogy *akik szeretik, szeressék őt jobban*. Mentségére elmondja, hogy *az Isten gondjait magára vette*, ami nem túlzás, csupán az imitatio Christi egy költői formája. A vers végkifejlete a *feláldozást* már elrendeltettnak veszi, és valószínűleg az enyhülésért, a beteljesítő szép halálért könyörög. (Szent Ágoston, Luther, Kálvin távoli szava visszhangzik a versben.)

Bukj föl az árból

A *Bukj föl az árból* könyörgés olyan állapotot rögzít, amikor a *lelki kínok* minden fizikai szenvedésnél mélyebbek az emberben. Mert a kínok nemcsak a lét és nemlét határterületének gyilkos fegyverei, hanem annak a gyötrődő tudatnak is, hogy mindez másként lehetne, hiszen Istennek hatalmában állna a helyzetet feloldani, a fájdalmakat enyhíteni. És nem teszi. A költemény végén a költő farkasszemet néz Isten *emberarcú hiányával*. Hogyan értendő ez? Az emberarcú Isten: Krisztus. De nem vele néz farkasszemet József Attila, hanem, ha úgy tetszik, a hült helyével, a hiányával. Nem arról van szó, hogy Krisztus nem létezik, hanem arról, hogy amikor szüksége van rá, nincs ott, nem segít a költőn.

A *Négykézláb másztam* a még mindig pislákoló remény verse. Az erőt és minden okot magában foglaló Isten úgy segít a négykézláb mászó, már-már magatehetetlen költőn, hogy megérteti vele, önmagának kell magán segítenie.

A *Bukj föl az árból* utolsó jajkiáltásának, az egyedülletnek feloldása ez a vers, mert az isteni szándéknak tulajdonítja elárvulását: „Úgy van velem, hogy itt hagyott magamra”. Igen, noha hozzá kell tennünk azt, hogy a versben is jelentkező életrajzi motívum szerint a költő — amikor ezt a költeményt írta — ismét megbizonyosodott arról, hogy szeretik. S ennek az emberi, női szeretetnek az árama járja át a verset. Gondoljunk most vissza a *Hogyha golyóznak a gyerekek* két sorára:

*„S tudom is, miért szeret engem —
tetten értem az én szívemben.”*

„Szürkület”-versek

A szeretet nem azonos a szerelemmel, de összefügg vele. Amikor az ifjú költő érezte, hogy szeretik, szerette Istent. Amikor az érett költő ismét érezte, hogy szeretik, megpróbált Istenhez visszatalálni. Van ezenkívül egy töredék, időben 1923-ból, de érületben akár a legutolsó évbe is beillő vers. A *Furcsa fohász a sínek között* kezdetű költemény rokon lemondást tükröz 1937 késő őszenek, kora telének verseivel. *Szürkület*-verseknek neveznék ezeket: a *Le vagyok győzve*, a *Szürkület*, a *Karóval jöttél*, a *Talán eltűnök hirtelen* és az *Íme, hát megeltem hazámat* című költeményeket. Ezeknek a verseknek mindegyike egy sorshelyzetet rögzít: a költő a halál küszöbén áll, ereje nincs a további harchoz, segítséget Isten-

től, embertől nem kér, nem remél már. A *Furcsa fohász a sínek között* első két strófája pedig ez:

*„Te a lelkek összessége
Fönn az égbe
Lenn az égbe, mindenségbe —
Meghallgatsz-e, Istenem?*

*Itt feküszöm elhagyottan,
Krisztus voltam,
Beteg nárcisz eldobottan
Halhat így magában el.”*

Számunkra nem érdektelen Isten meghatározása: a lelkek összessége a mindenségben.

Rowse, az Erzsébet-kor nagy tudósa nőgyűlölő volt. Egyik előadását Shakespeare-ről így kezdte: „Bármennyire is szeretném bebizonyítani, hogy Shakespeare a férfiakat kedvelte és nem a nőket, versei és színdarabjai mögé nézve az ellenkezőjét látom”. Én most azt kockáztatnám meg, hogy: bármennyire szeretné bárki is bebizonyítani, hogy József Attila marxista istentagadó volt, avagy buzgó hívő, én mindkettőnek ellenkezőjét látom. Nem teremtett rendszereket, tartósan nem hitt rendszerekben — csak időről időre —, nem sikerült a világot maga vagy a mások számára összeraknia, de egy-egy vers erejéig megteremtette az áhított harmóniát. Istenhittel nőtt fel, ezt korai verseiben elmélyítette, aztán tagadta. Tagadását animista panteizmusban oldotta fel, amely mellett marxista korszakában is kitartott.

Élete utolsó évében visszakapaszkodott a személyes Istenhez, majd az Istenarc összemósódott lezáródó szemei előtt, ugyanúgy mint olykor korábban is.

Tisztelt Olvasóink!

A Vigilia Kiadóhivatal és Szerkesztőség
telefon- és fax-száma várhatóan
1998. június 1-től megváltozik.

Az új telefonszám: 317-7246

Az új faxszám: 317-7682

SZÜTS ZOLTÁN

költő kerti székkal a szájában

*köröket írok le, csöppnyi, precíz
köröket az új benzinkút körül
míg a háttérben a család örül,
már-már ujjong hogy majd milyen új íz,*

*hogy majd milyen mennyei íz árad
az új székekben ülve a kávéból,
érte a pályát a költő befutja,
székek között vezet benzinkútja,*

*az édes cukorfalatként belőtt,
rózsaszín műanyag székek előtt,
pizsamában megírt cikk stáció*

*a deli déli magyar náció
létét elemzi gonddal a végekre,
míg befut a pénz a kerti székekre*

édenkert

*zöldségeket, kis furcsa zöldségeket
beszélék, hogy szószban a csomók öntelt,
kis felfújt zöldségek a makaróni
öntetben, hát nincs más, le kell róni*

*a kegyeletet zöldségeim iránt,
szétnyomni a sok gaz csomót, majd ránt-
ottát készíteni reggel egymásnak,
s meleg őszi délutánon másznak*

*majd ezüst gereblyéink az avarban,
és az aranysárga répák zavartan
lesik, virágzik kertünkben az éden,*

*s nem veszünk össze az ebéden,
hát nem kutya, nem is eb ez az éden,
szép reggel van, és mi eszünk egy pléden*

zuhanyszó net

*buta vagyok, duzzogok a cicával,
közted és köztem fürdőszobafal,
micsoda komolytalan egy barikád,
míg fürdesz, kedves, illatos a kád,*

*az Úr, a nagy hal ász tört énetbe
helyez, s mosolyogsz kedvesem, egy netben
vagyunk, puha kezed a vízből kimer
egy újabb verssort, mondd meg, hogy ki mer*

*kivégző, kínzó és megszegyenítő
eszközöket kiállítani, hát
kérem szépen, ugyanaz a lemez,*

*s én hülye, milyen önmarcangolás ez,
lubickolsz, mint halak a hálóban,
megnyugszom, kedves, hallak a hálóban*

hollywood multiplex sklerozis

*gyengéden érintem meg a tányért, amelyből ettél
becskereken, megérintem a kis repülőtányért, mely e tél-
en még ismeretlen volt neked,
s otthon is minden súlyosnak tűnt, még a por is teher*

*volt, a finoman osonó várospor, s nem hittem, hogy marsra
leszálló szondát egyszer majd otthon élőben nézünk, marsra
szoktattak otthon minket, másra
sajnos nemigen, s így leginkább tamásra,*

*a hitetlenre hasonlítok, tányért, mint bizonyosságot érintve,
a gyengédség eszközének tekinteni még
a kést is, mellyel kis aranymetszett-
eket készítek a versben, s tetszett,*

*bevallom, ahogy ezeket feltaláltam,
hogy én nem én vagyok immár,
és a lábam sem a lábam,
nehéz kimozdulni a nézőtérből, s érzem, hogyan vál-*

*lik valós ággá a jelen állapot, a moziban ülés után, hogyan
tudatosodik, hogy valóban itt vagy, hogy an-
gyal vagy, s földön túli*

*találkozás ez, s én már körülöttem keringek,
de ez nem a tehetetlenség, melyből ébredek, ingek
hosszú sorát próbálom fel, mielőtt átölellek*

Empirikus valóság és művészi forma

JAN ČEP

(1902-1974) cseh író. 1948-ban Párizsba emigrált, 1951-55 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. 1954-ben feleségül vette az akkor már halott Ch. Du Bos lányát. Ez az elbeszélése a *Dvojí domov* (Vyšehrad, 1911, Praha) című kötetből való.

Gondolkodjunk el még egyszer, hogyan is keletkezik az alaktalan és áttekinthetetlen élettapasztalatból, az ún. empirikus valóságból a művészi forma, a költemény vagy a megkomponált történet.

Az élet és a művészet, az empirikus és a művészi valóság is ugyanazzal az alapvető anyaggal rendelkezik, úgyszólván egyazon oldatból kristályosodik ki. Az élet valósága, egyedi életünk anyaga azonban legtöbbször áttekinthetetlen, szétmorzsolódott, alaktalan. A legtöbb ember egyik napról a másikra, sőt óráról órára él, félig öntudatlanul, vaktában és véletlenszerűen. Felebarátaink, de a magunk tulajdon élete is ritkán jelenik meg előttünk kerek történetként, mint valami balladában vagy tagolt regénykompozícióban, ahol a különféle emberi sorsok kis erei célszerűen és tudatosan futnak tetőpontjuk, majd végkifejletük felé. Az emberek többsége — akár anyagi tényezők nyomására, akár valamilyen lelki lustaságból vagy vakságból — idegen a saját életében, nem ismeri önmagát, csak a felszínen él, valamilyen ideiglenes, külső napi rutin szerint, mely máról holnapra taszigálja őt tovább-tovább. Ha az ember — s nem feltétlenül csak a műveletlen vagy nyomor sújtotta ember — halála előtt kényszerülne mesélni az ún. élettörténetét, valószínűleg egész múltja valami szörnyen áttekinthetetlennek, megragadhatatlannak tűnne, akár a szitán átfolyó víz. Sok dolog, mely valamikor igen közéről, kényszerítő erővel hatott rá, melyen szívvel-lélekkel csüggött, talán már teljesen ki is esett az emlékezetéből, életének egyes cselekedetei és percei úgyszólván összefüggés nélkülieknek tűnnek, és ahol korábban kívánságok, becsvágy, mohóság, szeretet és gyűlölet erdeje burjánzott, ott most érthetetlen lehangoló üresség tátong.

Ez a kuszaság és töredékesség különben földi sorsunk alapvető jellemzője. Ha nem áztatjuk magunkat, akkor némi tapasztalat után be kell vallanunk, hogy életünknek csak részben vagyunk urai. Életünk nem tőlünk ered, s nem is vagyunk egészen sorsunk, jellemünk kovácsai sem. Nem mindig azt tesszük, amit szeretnénk, sőt gyakran arra sincs erőnk, hogy valamit határozottan akarjunk. Még a viszonylag boldogabb, sikerültebb élet is bizonyos töredékesség és befejezetlenség érzését hagyja maga után, valamit, ami az olthatatlan szomjúságra vagy a beteljesületlen vágyra hasonlít.

Ennek az érzésnek a gyökerei metafizikaiak. Ha végigkövetjük az emberi lélek megnyilvánulásait a legkorábbi kultúráktól a leg-

későbbiekig, azt találjuk, hogy az emberiség mindig tudatában volt annak, hogy titokkal van körülveve, hogy annak talajából nő ki, mint egy növény. Nemcsak magát a dolgok és a világ létezését, de a látszólag legegyszerűbb emberi életet sem oldhatjuk meg maradéktalanul, mint valami matematikai egyenletet. Mindig marad valami sötét zug, melyből néha váratlanul tör elő egy fény sugar. Az élet mélyén van egy adag irracionalitás, melyet eddig még a legmagabiztosabb, csak önmagára építő mérnöki agynak sem sikerült cáfolni vagy megvilágítani.

A titok tudata, azé a titoké, melybe az emberi sors bele van ágyazva, és amely túlnő rajtunk, a metafizikai nyugtalanság, a csillapíthatatlan vágy, mely minden földi kalandból üresen vagy csak félig kielégítetten kerül ki — ezek kétségtelenül a művészet legfőbb forrásai. A művészettel való önkifejezés olyan ősi, mint az emberiség maga. Ez a tevékenység, mely látszólag haszontalan, sőt értelmetlen, kezdetől fogva kettős jelleggel bír: egyrészt az életöröm és életgazdagság elementáris érzéséből nő ki, abból a vágyból, hogy a dolgok mását megteremtsük, hogy tiszta, önzetlen létükben gyönyörködjünk, egyrészt hogy tartóssá tegyük azt, ami jellegében mulandó és változó, hogy az empirikus élet szét-szóródott elemeinek egységes perspektívát adjunk, hogy értelmet találjunk olyan dolgokban, melyek az első pillantásra értelmetlenek vagy homályosak, hogy valami tervet és rendet találjunk abban, ami első pillantásra sötétnek és kaotikusnak tűnik. Konkrétan szólva, hogy az emberi élet szilánkjeiből, melyeknek látszólag nincs történelme, sem értelme, egységes tagolt történetet formáljunk.

Ez a tevékenység, mely gyakran zátonyra fut, de a legkülönbözőbb szellemi és anyagi konstellációk között állandóan megújul, természetesen tele van veszélyekkel és tévedéssel. A művészet problémája jelentős részben a megismerés problémája, és összefügg az emberi szellem különböző filozófiai és vallási tendenciáival. Mint minden emberi megismerés, a költői megismerés is csak részleges, nem foghatja át a valóságot teljes mélységében és minden oldaláról. A valóság titokzatos és kimeríthetetlen. Ezért ingerli a művészt újra meg újra, hogy megpróbálja kifejezni, hogy kiragadjon belőle egy részt, melyen nem fog az idő. Egyetlen műalkotás, még a legnagyobb géniuszoké sem képes kifejezni az egész valóságot egyszer s mindenkorra. Minden művész, sőt ugyanaz a művész is új művében, valahogy újra kezd mindent, mintha még megvolna a lehetőség, hogy mindent elmondhasson.

Itt a művészi alkotásnak egy végtelenül érdekes tulajdonságára bukkanunk rá. Minden műalkotás jellegénél fogva a tények kiválasztása, sűrítése és elrendezése egy átgondolt és megtervezett cél szerint. Még a leghosszabb monstrum-regény sem lehet olyan hosszú, mint — az akár igen rövid — emberi élet; nem tudja megörökíteni hősei mindennapi életének összes tényét, összes ér-

zésüket, gondolatukat és gondolatlötoredüküket. A tények kiválasztása és azok hierarchikus összekapcsolása — miért hangsúlyoz egyeseket és miért hanyagol el másokat — minden egyes mővész saját titka, individualitásának, alkotói habitusának összetéveszthetetlen jegye. A világot mindnyájan egy kicsit más-más színben, más-más melódia kíséretében látjuk. Vegyük csak akármelyik klasszikus regényt vagy elbeszélést, Goncsarovét vagy Turgenyevét, Balzacét vagy Hardyét, s figyeljük meg, mennyire különböző anyagból gyúrnák e mővészek figuráikat és cselekményüket, bár lényegében mindig ugyanannak az életnek alapvető dolgairól van szó; és hogyan mondják el figuráikról a különböző szituációkban csak azt és éppen azt, aminek ahhoz a szituációhoz van köze, és ami a dolgokat egy kicsit előbbre viszi, habár azt mondhatnánk, hogy a valódi életben az ember ilyen helyzetekben még sok más is érezne vagy gondolna, amiről az író nem beszél. Mindamellet az olvasónak a teljesség és a valóság-hűség érzetét kell nyernie abból, amit az író előad neki; az írói történet kiválasztott, stilizált, célszerűen elrendezett világának valóban élőknek, egésznek és meggyőzőnek kell lennie. Hogyan éri el ezt a hatást, az éppen a szerző mővészetének titka. Nem kétséges, hogy nem éri el minden szerző egyformán, sőt ugyanaz a szerző sem mindig egyforma sikerrel. Érdekes, hogy egy rövid novella, például Csehové vagy Mansfieldé, néha igazabb, meggyőzőbb és teljesebb világot tud sugallni nekünk, mint egy terjedelmes regény, melyet a lehető legegzyaktabb pszichológiai módszerrel dolgoztak ki, és hatalmas mennyiségű belső és külső tényt ír le.

Érdekes, hogy a mővészi alkotás igazságának és meggyőző erejének nincs köze az elbeszélrt történet ún. realista valószínűségéhez. Az igazi mővész és költő, például egy Stevenson kezében a normális megítélés szerint egészen fantasztikus történet is, amilyen a valóságban, ahogy mondani szoktuk, senkivel nem eshet meg, átütő meggyőző erőt nyer; és fordítva, ha egy valóban megtörtént esetet nem igazi mővész mond el, valószínűtlennek, sőt hazugnak tűnik, még ha maga a szerző százszor bizonygatja is, hogy mindezt a saját bőrén tapasztalta meg.

A mővészi alkotás jegye valami szuggesztív fertőzésre való képesség, melyet hol inkább emocionális, érzelmi eszközökkel, hol inkább intellektuálisakkal, leggyakrabban azonban együttesen mindkét módon ér el. Az olvasót meg kell nyernie, át kell hatnia annak a sajátos légkörnek, melyet a mővészi alkotás magából áraszt, anélkül, hogy esetleg tudná, mi a varázs titka, melynek átadja magát. Nem kétséges, hogy ebben nagy része van a szubjektivitásnak, az olvasó egész szellemi színvonalának, élethelyzetének, stb. Ismeretes, hogy sok kevésbé gyakorlott olvasó milyen könnyen hagyja magát elbódítani, gyakran egészen primitív, sőt tisztességtelen eszközöktől. Másképpen hogy arathatna olyan ha-

talmas sikert az ún. giccsirodalom, mely szégyentelenül váltogatja az olcsó cselekménységmákat és operett-kosztümös figurákat?

Említettem, hogy az irodalmi alkotás a megismerésnek egy fajtáját képviseli. Ez a megismerés abban különbözik a tudományos és a filozófiai megismeréstől, hogy az egész ember, testestől-lelkestől, egész értelmi, morális, érzelmi és érzéki valójával vesz benne részt. Innen van hatalmas szuggesztív ereje, és természetesen hatalmas felelőssége is. Mint minden emberi megismerés, ez is csak részleges, sok szubjektív tartalommal. Az igazság követelménye, melyet vele szemben támasztunk, nem teljesen azonos a tárgyi objektivitásnak azzal a fogalmával, melyet a tudománytól vagy a filozófiától követelünk.

Egyébként ezt a kérdést az utóbbi időkben még bonyolultabbá teszi az az általános noetikai szkepszis és relativizmus, mely korunknak oly tragikus jellemzője. Attól kezdve, hogy legelőször megjelent a kétely a rajtunk kívül eső világ objektív létét illetően, mióta hangot kapott a bizonytalanság, hogy egyáltalán megismerhetünk-e megbízhatóan bármit is, és hogy a rajtunk kívül eső világ nem a mi képzetünk vagy illúzió-e csupán, az ember helyzete a világban veszélyesen labilissá vált. Ehhez még hozzájárulnak a tudatról és tudatalattiról szóló modern pszichológiai elméletek, melyek földarabolták az emberi személyiség egységét, és megpróbálták az embert mint két vagy több én körülhatárolatlan konglomerátumát elképzelni, melynek sem egységes és tudatos akarata, sem egységes életelve nincs, ami az ember megismerésének és morális felelősségének a hordozója volna.

Ennek a felfogásnak, melyet gyakran helytelenül magyaráznak és népszerűsítene, nemcsak az erkölcsi értékek világával kapcsolatban lettek komoly következményei, hanem a modern művészet helyzetét is befolyásolta, melynek jellege jelentősen megváltozott. Az ember régi jól átfogott és áttekinthetően tagolt kozmosza valamiféle káoszba futott, az emberi értékek hierarchiája megingott. Az emberi személyiség e tekintetben érzések és érzetek forgácsaira esett szét, melyet már nem szervez sem tudatos ész, sem tudatos akarat. Valamiféle, végtelen sokaságú alakot mutató tükörlabirintussá vált, melyek közül egyikről sem állíthatjuk, hogy a valódi énünket képviseli.

A próza, a regény és a novella elbeszélő formájában, de természetesen a drámában is, ez azzal a következménnyel járt, hogy nehezzé vagy egyenesen lehetetlenné vált egy történetet úgy megkonstruálni és kiteljesíteni, ahogyan azt a költők az irodalom klasszikus korszakaiban tudták. Ha az emberek között nincs jelen, mondhatnám, az emberi kozmosz égtájairól, az élet értelméről és céljáról való általános tudat, ha a szellemi és erkölcsi világban nem ismernek el általánosan érvényes és kötelező tényeket, melyeknek alárendelik magukat, amelyek köré odaszerveződik az emberi élet összes többi tényezője, akkor a művész számára ne-

hézzé vagy egyenesen lehetlenné válik, hogy tipikus, jól átfogott történeteket alkosson, a földi emberi sors tipikus példázatait, ahogyan azt nagy korszakok költő-alkotói, Dante, Shakespeare, Calderón vagy prózában Madame de La Fayette, és később Balzac, Barbey d'Aureville vagy Thomas Hardy tudták. Ehelyett a villanásnyi érzések fodrozódásával van dolgunk, mint a Goncourt testvéreknél, áthatolhatatlan és a végtelenségbe szétterülő pszichológiai asszociációk erdejével, mint Marcel Proustnál vagy az ír James Joyce-nál, akiknek hatása kiterjedt a modern próza legnagyobb részére.

Nem szándékom, hogy a modern irodalom ezen állapotát és módszereit teljes egészében negatívan ítéljem meg. Bizonyos, hogy a mai világ állapotának felelnek meg, melynek kifejezéséhez és művészi megkomponálásához már nem voltak elegendők a régi szintézis módszerei. A modern pszichológia és a modern művészet az emberben egész területeket tárt fel, melyek korábban elkerülték a figyelmet, vagy nem látszóttak fontosaknak.

Ha úgy hisszük, hogy a világot biztos, nagy és változatlan alapelvek irányítják, azt is tudjuk, hogy a földi emberi sors fontos tényezője az idő, amely megváltoztatja a dolgok külső alakját, és fokozatosan az abszolútumhoz viszonyított más-más szögbe állít minket, úgy, ahogyan az égen változtatja helyzetét a csillagok konstellációja.

Szükséges különbséget tenni aközött, ami jellegével sorszerűen arra van rendelve, hogy alávesse magát a változásoknak, hogy — amint mondjuk — fejlődjék, és bizonyos abszolút realitások között, melyek mulandó és determinált életünk tényeit polarizálják, úgy, ahogyan a mágneses térben a vasreszelék polarizálódik. Úgy, ahogyan földünk forog napja körül, és vele együtt rohan valami rosszul ismert pályán rosszul ismert célja felé, ugyanúgy a mi relatív emberi létünk és társadalmunk is állandó mozgásban van, és fájdalmas görcsök között születik új meg új formákba. E törvény alól nem mentesülhet a művészet sem. Végzetes hibát követnénk azonban el, ha az állandó változás és mulandó relativitás törvényét az egyetlen és legfőbb törvénné emelnénk. Ez végleges károszt, társadalmunk és művészetünk halálát jelentené. Mondottuk, hogy a művészet állandó és mélyen ható tendenciája, hogy a mindennapi relativitásból, áttekinthetetlenségéből és véletlenből a földi és mulandó emberi sors tipikus példázatát alkossa meg, és hogy ennek a tevékenységnek mély metafizikai gyökerei vannak, az öröklét és az abszolútum iránti sóvárgással függ össze. Tapasztalásunk, megismerésünk állandóan mélyül és szélesedik minden irányban. Az élet valósága titkos, és kimeríthetetlen. Ha idővel a régiek szintetikus formulái elégteleneknek bizonyulnak, az nem azért van, mert alapjukban hamisak vagy valótlanok lettek volna; inkább arról van szó, hogy szükségét érezzük, hogy újra kifejezzük őket, hogy megtestesítsük bennük saját korunk jellegzetes

elemeit, hogy a saját tapasztalataink anyagából építsük fel őket, hogy újra és magasabb szinten fogjuk át velük a saját kaotikus és fájó korszakunkat. Ha valamelyik eljövendő nagy művésznek ez sikerülni fog, akkor annak beszéde nem lesz túlságosan távol Homérosz, Dante vagy Shakespeare nyelvétől.

Az elmúlt években mindnyájan olyan szörnyű tapasztalatokon mentünk keresztül, melyek valójában még most sem értek véget, és még olyan közel vagyunk hozzájuk, hogy nem tudtak még belépni a tudatunkba és valódi formájukban megmozgatni a fantáziánkat. Látóhatárunk még veszélyesen ingadozik. A talaj a lábunk alatt könnytől és vértől csúszós. Világunk oly mély sebektől szagztatott, hogy azok úgyszólván a szívéig érnek.

A szenvedésnek, igazságtalanságnak és gyűlöletnek olyan végzetlen súlya gördült földünkre, hogy gravitációs pályájáról majdnem kiköcckentette. Az elkövetkezendő idők költőit és művészeit úgyszólván emberfelettien nagy és nehéz feladat várja: hogyan lehet a földről a felhalmozódott szenvedés és igazságtalanság, tévelygés, kölcsönös meg nem értés és értetlenség, gyűlölet és rosszindulat szörnyű súlyát elemelni, hogyan lehet az áldozatnak és szeretetnek igazi helyét megadni, hogyan lehet értelmüket meglátni! Micsoda tehetségnek, micsoda tiszta, hősiek látásmódnak kell lennie, amelyik képes elhatolni ama tragédia okaihoz és összefüggéseikhez, melyet az emberiség átélt és átél, milyen rendkívüli művésznek, aki e dolgokról igazul, egyszerűen és igazságosan tudna szólni! Bizonyára igen hamar regények, elbeszélések és drámák tömege fog napvilágot látni, melyek szerzői gátlástalanul, két kézzel markolnak majd a közelmúlt és jelen forró anyagába, és mesélik majd apokaliptikus történetét; de valószínű, hogy várunk kell egy kicsit, lehet hogy elég sokáig kell várunk, amíg megadatik számunkra az igazán elhivatott, látnoki, szeretetteljes szerző, aki meglátja majd az események helyes arányait, és képes lesz helyes perspektívába helyezni őket.

Kétségtelenül jelentkezni fog a forma kérdése, hiszen nem lehet az új bort régi tömlőbe tölteni. Ahogyan mára szétszakadt a régi társadalmi formák és konvenciók többsége, úgy kell majd keresni és megalkotni a művészi alkotás új formáit és rendjét. A művészet nem fejezheti ki a káoszt káosszal. A művészi forma azonban nem valami külső, valami technikai jellegű művészieskedés; bizonyos szellemi orientációt, a világ bizonyos szemléletmódját tételezi fel, amely lehetőség szerint megfelel a dolgok igazságának. A művész az emberi sors tipikus példáját merészen jelképes formában alkotja meg, ugyanakkor azonban kötik bizonyos alapvető tények, melyek adottak, melyeket nem szabad meghamisítania. Áldatlan dolog volna, ha hagyná magát elragadtatni valamilyen szűk filozófiai vagy más apriori által, amely megcsonkítja a valóságot, nem látja az egész embert, és kiforgatja sorsának értelmét. Az embert és sorsát időben, de az örökkévaló-

ság háttérén kivetítve látni, mint olyat, aki ki van szolgáltatva a nyomornak és szenvedésnek, de szívében hordja azt a titokzatos sóvárgást, melynek kielégítésére nem elég az egész föld és semmilyen emberi boldogság — vagyis az egész embert látni, úgy ahogyan Blaise Pascal látta, és döbbenettel csodálta.

Mondottuk, hogy minden művészet metafizikai gyökerekből nő ki, abból a szükségletből, hogy korunk elementáris szétaprózottságától elmeneküljünk, abból az elismert vagy el nem ismert tudatból vagy sejtésből, hogy egyszerre egy látható és egy láthatatlan világban élünk, abból a sejtésből, hogy sorsunk valami nagyszerű beteljesedés felé halad, melynek mindennapi életünk csak ígérete és jelzése. A művészet olyan ősi, mint az emberiség, és állandóan kíséri földi pályáját. Állandóan élő vegetációval borítja be romjait, ha nem nőhet egyenesen és nem ereszthet, mint a fa, magas, széles lombkoronát az égre, akkor apró levélkéikkel virágozik a romladékokon és az árkokban, a falmélyedésekben és a börtönudvarok kövezetében. Növekedéséhez fényre és szellemi szabadságra van szüksége, mely nélkül nehezen lélegzik. Csak a szabadságból keresi és alkotja meg saját rendjét, annak a titokzatos rendnek a példázatára, melyet csillagos világegyetemünkben, a növényi szervezetek működésében, az emberi szív és homályos bonyolultságában és egyenetlenségeiben sejt.

Rajtunk múlik, kedves barátaim, rajtunk mindannyiunkon, milyen lesz eljövendő művészetünk. Képes lesz-e valóban szabadon, tisztán, igazul élni, ama nagy, tiszta és igaz művészet lesz-e. Vágyunk és szeretetünk kifejeződése lesz-e, megerősítőnk, álmaink megtestesítője, életünk megtisztult példája. Kívánom önöknek, hogy azok a művészek, akik egyenesen az önök soraiból nőnek ki, olyan hatalmas és tartós emléket állítsanak önöknek, amelyet az ókor állított Homéroszban és Vergiliusban, a középkor a katedrálisokban és Dantéban, az újkor Shakespeare-ben, Pascalban és Dosztojevskijben.

Heé Veronika fordítása

Kirké állatai

(Les animaux de Circé)

Mindenünnen láthatatlan szél fúj
levelek súlyos hátát emelgeti.
Az évszakok szorításában mélyet
lélegzik az erdő: szeretné elérni
az idők peremét, hol minden kiderül
szeretné már látni az öröklét kékjét.
Mi gyorsabban pusztulunk mint a fák
földre szegezett szemmel megyünk
a tölgyek árnyékában, páfrányok közt
át a vaddisznók túrta tisztásokon.
Mint Kirké állatai, leszegett fejjel
zavart szégyenünkben megalázó
szenvedélyeinket rágcsálgatjuk
— hogy elvegye szánk keserűségét a nyár
kelyhének alján egy kis mézet kínál.

Schumann

Árnyékom ottmaradt a Rajna közepén.
Látlak, Clara, kicsim, ahogy a gyerekekkel
távolról jössz utánam az eszmélet
partján. Add a kezed, hadd fogjam mindkét
kezet, mely táncra bírta Eusebiust,
Florestant, az egész vígadó menetet
és titokzatos madarakat, tavaszt hozott
a kották fekete-fehér erdejébe.

Már nem hallom az eksztatikus zenét
mely, mint a folyók torkolata, eziüst
és arany hangokból tágul örökkévalóvá.
Arcodon olvasom a kitartott, hamis
akkordot, melyet a nappalok súgtak
mely véletlen s a szemedben vár rám
— az emberi zene emlékét.

A mimóza

(*Le mimosa*)

*A távozó vendégek után mimóza-
illat maradt a lakásban: aranypor mely
fénybe von éjszakát, bűtort. Most nem
a Nizza környéki dombokról álmodunk
hanem az útmenti, sárga, kopott házakról
melyeket még a vonatablaktól láttunk.
Elképzeltük, szinte megkívántuk ezt a
szegényes életet egy citromfa körül
gyerekszivajban, száradó ruhák közt
együtt a kék éggel, melyről ugyan senki
sem beszél, de hogy ott van, a legsötétebb
udvarban is mindenki szüntelen érzi.*

Varga Mátyás fordításai

VÖRÖS ISTVÁN

Egy festő kilátásai

*Szent Pál eltöpreng. Neki
van miről. Osszuk ketté
a képet. Sötétre és világosra.
A fenti háromszög legyen
nagyobb. Lent az asztal
lapja, írószámoly, papír.
Álljon a lámpa az írás
mögött, onnan jöjjön
a fény. Az épület gerendázata
legyen hangsúlyos. Egy szögön
rövid díszkard lógjon.
A bal kézfejből a köpeny
és a lapok között csak
a hüvelykujj látsszék, de arra
nehezedjen valami alig
érezhető. A jobb kézben,
ami már a lenti világba merül,
legyen ott a toll. Fény és árnyék
két irányba vetődjön a falon.
Legyen tehát közvetlenül
a figura mögött
egy mindenlátó fal.*

Isten szivárványa

(II. rész)

(1886-1962) cseh író. Először papnak készült, majd orvosi tanulmányai befejeztével katoniorvos lett. Két világháború közötti írói munkásságára az első csehszlovák köztársasággal való ideológiai szembenállás nyomta rá bélyegét. Történelmi prózájára a cseh középkori és barokk irodalom hatott. Gondolatvilágát a keresztény egzisztencializmus határozta meg. Itt közölt írása az 50-es években született, de csak 1969-ben láthatott napvilágot. A mű a Szudéta-vidéken, a II. világháborút követő kitelepítések után játszódik (Boží duha, Československý spisovatel, 1969).

Talán egy órácskát igen mélyen aludtam, és amikor ébredezni kezdtem, eltartott egy ideig, mire meg tudtam különböztetni, mi az, amit érzékszerveimmel észlelek, és mivel csúfolnak még álmaim távozó szellemei. Összes rossz tulajdonságom és összes erényem közül egyelőre csak az önzés meg a lustaság ébredt fel.

Először riadt tyúkok vad kotkodácsolására emlékeztető hang ütötte meg a fülem. A vénember közönye és a felelőtlen képzelőerő kelt bennem birokra. A közöny győzött. Nem volt kedvem gondolkodással gyötörnöm magam. Hát való az, hogy egy öreg és úgyahogy megállapodott ember kotkodácsoláson törje a fejét? Csak-hogy a képzelőerőm se hagyta magát, és különféle boszorkányos tyúkokat vonultatott fel előttem, úgyhogy pillanatok alatt egy sereg kísértetet néztem végig, melyek fenyegetően ki-kidugták tyúkfejüket alacsony ketrecükből. De ezután mintha lánccsörgést, kecske-megegést és ajtócsapódást hallottam volna. Értelmes embernek ettől még nem kell megrémülnie, ha csak nem tolvajra gyanakszik, és miért érdekelne az is, hogy valakinek kedve szottyant meglátogatni a tyúkot vagy a kecskét! Mind a lánccsörgés, mind a kecske-megegés és ajtócsapódás azonban olyasvalami volt, amiből az álom szellemei gyorsan szövögetni kezdtek a szinte természetfölötti félelem komor képét. Nem akartam, hogy képzelőerőm a bolondját járassa velem, arra törekedtem hát, hogy felocsúdjak kábultságomból, amikor hirtelen újabb csapódást hallottam, és utána...

Igen, ez lépések zaja volt.

Ekkor nem kis bosszúságomra rájöttem, hogy már nem ott fekszem, ahová este lefeküdtem, és ahol azzal se kellett volna törődnöm, hogy alszik-e vagy virraszt itt valaki. És megpróbáltam visszaemlékezni, hogy hol vagyok, hogy kerültem ide, és hirtelen úgy éreztem, hogy itt valami nincs rendben.

Talán bejött valaki a házba, és ezért a vad kotkodácsolás, a lánccsörgés, a megegés meg az ajtócsapódás. Vajon csak most érkezett? Holtbiztosan. Hiszen amikor idejöttem, egy lélek se volt itt, se tyúké, se kecskéé, se másé. De miféle lény lehet az, amely tyúkostul, kecskéstül idemeréskedik ebben a sötétben?

Minél tovább töprengtem, annál kevésbé értettem a dolgot. Rése nyitottam a szemem. Sütött a hold. Ekkor eszembe jutott, hogy fel is kelhetnék, és kinézhetnék az ablakon. Csakhogy ezt lustaságom és kényelmességem nem engedte. Előbb meg kell fontolnom a dolgot. Nagyon megörültem, amikor kiderült, hogy eszem védelmébe veszi lustaságom. Ugyanis már elkéstem. Az a lény, ha

egyáltalán valamiféle lény volt, már biztosan bent van a házban, úgyhogy az ablakból semmit se látnék, csak a lábam hűlne ki feleslegesen. Nyugalmam azonban nem tartott sokáig. Mert eszem mégis csak lehetségesnek tartotta, hogy valamiféle lény járhat itt. Furcsa, hogy csak most jött, és mintha miattam jött volna. Nem választhatott volna egy másik útmenti házat?

De hirtelen meglódult a szívem. Mi van, ha ez a lény már korábban is itt lakott, és éjszakára jött haza, míg én itt csak kísérek?

Erre nem voltam felkészülve, és legszívesebben azonnal elmentem volna. De hogyan és hová? Az ablak magasan volt, és ha a lépcsőn megyek le, biztosan találkozom azzal a személlyel. Ez kellemetlen volna. Ijedt kiáltás, csitítgatás, mentetegetőzés, magyarázkodás... ezt nem akartam. Talán a padlás? Ott biztosan megbotlanék. Hiszen már sötét van. Akkor hát mit csináljak?

Öreges fázékonyságom és arcpirító lustaságom sietett a segítségemre. Ugyanis olyan kellemes volt feküdnöm, olyan jól felmelegedtem, hogy már tetszett is a dolog. És most keljek fel, és keressélek szállást valahol másutt? Gyávaságom hátat fordított lelkiismeretemnek, és mézédeseen azt súgta, hogy maradjak csak szépen itt. Hiszen így is, úgy is kellemetlenségem lesz a dologból, de amíg fekszem, bízhatok benne, hogy az a személy, teszem azt, a szemközti szobában hajtja álomra fejét, és észre se vesz engem. Reggel talán sikerül szép csendben eltűnnöm, és ha nem árurom el magam, az a személy sohasem tudja meg, hogy hálótársa is volt a házban.

Ó, szégyentelen gyávaság, ó, méltatlan remény! Jaj nekem! Jaj! Mert hallottam már, hogy megreccsen a lépcső. Az ágyhoz lapultam. Persze két ajtó van fent, és csak azon múlik, melyikhez fordul az érkező. De már vészjóslón nyikorgott a rozsdás kilincs, és ettől kezdve a fülem megpihenhetett, mert csak a szememet foglalkoztattam.

Először fény tört be a szobába, és a megvetett ágyra vetült, míg az én ágyamat még a félig nyitott ajtó árnyéka borította. Azután egy gyertya lángja tündökölt fel szemem előtt. Szájtátva fojtottam vissza lélegzetemet.

Az a láng gyönyörű volt, mint az Esthajnalcsillag pirkadat előtt, és olyan gyengéden, olyan dédelgetve ölelgette a kanócot, hogy szerettem volna én is égni. És az a gyertya...

Nos, a gyertya elbűvölt. Nem pusztá viasz volt. Minden képzeletet felülmúlóan és titokzatosan szemérmesnek láttam, és cseppet se zavart, hogy ennek a nemes és előkelő gyertyának csak egy meglehetősen vastag drótból hajtogatott, drótfülű gyertyatartó a trónusa. A gyertyatartót egy lebegő vagy úszó, könyékgig meztelen kéz fogta, és...

Ördög és pokol! Már csak ez hiányzott!

Ennél keservesebb dolog most nem is érhetett volna.

Szóval nő az illető. Most mi lesz?

Legszívesebben az ágy alá bújtam volna. Végigkúszok alatta, és kiugrom az ablakon. A kezemet is kidugtam már, utána a lábamat. Na, mi lesz? Nos hát, sanyarú helyzetben voltam. Megirigyeltem volna a viperát, és megsajnáltam volna magam, ha a szívbemben lakozó baljós szellem rá nem kezd:

Hej, micsoda remeteélet lesz itt! Most már minden együtt van, amit kerestél! A nő is. Nocsak, te félsz? Ugorj csak ki, és ne tetsd magad! Hát nem lesz csodálatos, amikor látogatód megpillantja a hálóinges remetét, aki a szellem minden varázsát beleszővi választékos szavaiba?

Már-már elcsüggedtem. Humorom tökéletesen cserbenhagyott. Útést, rúgást, a padlón való húzást-vonást, a lépcsődübörgést meg az elkerülhetetlen zuhanást mint méltó büntetést készségesen elfogadtam volna, de a kiabálástól meg a felesleges szavaktól féltem. Legszívesebben a dunyha alá másztam volna, hadd fojtson meg. Legszívesebben...

Mint rendszerint, botor félelmem a legostobább gondolatokat ébresztette bennem. Szorult helyzetemben szerencsére a kíváncsiság is felütötte a fejét. Felvihogott, és bűbájosan azt mondta:

Várj! Még semmit se tudsz. Lehet, hogy ez egy boszorkány. Talán egy szót se szól, csak bejön, meghajol előtted, meggyújtja azzal a szerelmes gyertyával az orrod, a körmöd, az ujjad, s utána elmegy. Vagy az is lehet, hogy rád se néz, csak bezár ide, mint kandúrt a sütőbe, és rád gyújtja a házat. Vagy annak örülnél inkább, ha összezárna a tyúkokkal a ketrechen, és megtanítana kotkodácsolni?

Nos, sanyarú helyzetben voltam.

A nő már becsukni készült az ajtót, melynek árnyéka úgy suhant végig rajtam, mint tegnap az enyém a viperán. Arcomon is, a dunyha alatt lapuló testemen is éreztem hűsítő érintését. Nyilván már csukta az ajtót, de nem emberi arca még nem tűnt fel, és türelmetlenségemet fékezve csak arra gondoltam, hogy egy tisztátalan boszorkány, egy banyák banyája honnan venne egy ilyen tiszta gyertyát, és gyertya helyett miért nem gyújtana meg inkább egy levágott farkat vagy szuvas csontot.

De a jövővény, alighanem szokásból, hirtelen odanézett, ahol az ágya volt, és én lehunytt szempillám függőnye mögül egy nyúlánk, karcsú és korántsem öreg nőt pillantottam meg, láttam világos, csillámló, vörhenyes haja szikrázását, meg egy arcot, melyet hanyatló értelmemet meghaladó, különös rejtélyesség jelölt meg. És akkor úgy éreztem, hogy ezt a nőt a halál meg a sír távolsága választja el tőlem, hogy nem kell félnem, hogy végkimerülésig nézhetem őt. Már észrevett, megtorpant, és ijedten visszahőkölt, valahogy úgy, ahogy én az ocsmány viperától.

Biztosan undorodott tőlem. És okkal. Hiszen ami a dunyha alól, mint holmi döghús, kikandikált belőlem, bizonyára nem volt

fennköltebb az összetekeredett vipera iszonyú testénél. De nem bántam volna, ha nem habozik sokáig, és beszélni kezd.

Egyelőre ott állt fölöttem, szinte nem is lélegzett, és úgy meredt hülye fejemre, mint valami tárgyra, aminek jöllehet ingatag, de váratlan értéke lett. Ez akár mulatságos is lehetett volna, de első-sorban rossz volt. Szememben megjelentek az első valóságos benyomások. És mifélek! Nos, legszívesebben kinyomta volna a szemem, vagy a torkomnak esett volna, ha nem tántorította volna el őt éppen ettől a névtelen és határtalan borzalmak emléke, és valamiféle szomorúság, talán csakugyan elviselhetetlen szomorúság, mert itt már nemcsak pusztán emberi félelemről és szomorúságról volt szó, inkább a vereség néma elismerésére, a kivetettségbe való belenyugvásra emlékeztetett az egész.

Most mit tegyek? Nyilvánvaló, hogy tudni szerettem volna, olyankor is kísértek-e, amikor alszom. De ehhez egy ideig még bújócskát kellett volna játszanom, és ezt embertelennek találtam. Útban voltam a nőnek. A vipera, amely hozzám hasonlóan a megszokott helyén pihent, és mégis megengedte, hogy idáig eljőjek, nem gondolhatná-e méltán magáról, hogy különb nálam?

Megmozdítottam hát a nyakam, és megszólaltam, abban a hitben, hogy én beszélek:

— Azt hittem, már sohasem jön meg!

Talán úgy tűnhetett, hogy álmomban beszélek, mert szavaim úgy hangzottak, mintha a múltba és a néma sötétségbe kiáltanék. Talán úgy tűnhetett, hogy semmi se történt. Döbbenetemre azonban kiáltásom nem maradt válasz nélkül.

— Bocsásson meg, kérem! Nem tudtam, hogy már ma vendégünk lesz.

A hang emberi, tökéletesen érthető hang volt. Határozottsága a száj közvetlen közelében repülő kő süvítésére emlékeztetett. De ez csak a kezdet volt. Mint az összetekeredett kígyó, szemtelenül megemeltem a homlokom, és a lehető legközbösebben megkérdeztem:

— Hol volt ilyen sokáig?

Ez talán csak folytatása volt annak, amit már mondtam, talán egy sóhaj, talán semmi. De a múlt válaszolt:

— Talán lekésett valamiről?

Ez már olyan volt, mintha arcon legyintettek volna, és kis híján összekucorodtam, hogy elrejtsem szégyenem, de valami lökdösött, rugdalt, hempergetett, míg végül hangosan ezt sziszegtem:

— Biztosan többről, mint maga.

— Ó, jaj — mondta csipkelődve —, csak nem szomorodott el itt?

Sebaj! Láttam már, hogyan vernek agyon egy kígyót. Most rám várt ugyanez. Nos, rendben van. Csak tovább!

Sötét volt. Az ablakon bűnbánóan kék csillagok néztek be, és a szomorú észak gyászkontösben volt. A patak hullámai most is ja-

jongva keseregtek a múlt fölött, az égerfák és hársak félenken válaszolgattak. Igen, elszomorodtam. De a szomorúságnál jobban...

Csakhogy itt volt a gyertya. Az semmin se szomorkodott. Szében ragyogott, mint a csillagok könnyei. A gyertya mindent tudott, ő súgott nekem:

— Elszomorodtam, mint alighanem maga is.

Ez elég volt. A nő arcába vér szökött, megrándult az állkapcsa. De nem kapott levegőt, és dermedten figyelt, mint holmi ijesztő kísértetet. Hirtelen összeráncolta homlokát, és furcsán feljajdult:

— Hát maga tud róla?

— Nos — mondtam —, ne haragudjon! Nem tudom, mi vonzott ide, és miért pont ide. Hiszen sötétben érkeztem, és annyira el voltam csigázva, hogy csak egy kuckót kerestem, ahol lerogyhatok és meghalhatok. De maga hol volt?

A nő elsápadt, lehajtotta a fejét, aztán remegni kezdett, de hirtelen összeszedte magát, és az arcomba vágta:

— Lopni.

Ekkor a végtagjaimban megéreztem, hogy ébredezem bénultságomból. Mintha ez az egyszerű szó elindította volna az álló óra ingáját. És most az én állkapcsom rándult meg, mert megkergült a szívem, a nő bűntársa szerettem volna lenni.

— És hozott valamit?

Eszembe se jutott volna, hogy kérdéssel megnyerem. Most ugyanis sokkal kedvesebben válaszolt:

— Hát nem hallotta?

— Aha, persze! Már tudom. Hányat?

— Nem sokat. Egy kakast és két tyúkot. A többit már alighanem felfalták a rókák.

Örültem volna beszélgetésünknek, de valami nyugtalanított. Hát nem olyan pusztaság és kihalt ez a vidék, ahogy eleinte tetszett? Hiszen akkor lóttak a remeteségemnek. Óvatosságból azért megkérdeztem:

— De hát lagnak itt még emberek?

— Nem. Itt egy sánta macskával se találkozhat. Azok a tyúkok elvadultak, és már csak a fák ágain töltötték az éjszakát. Ott kellett kivárnom, amíg sötét lesz.

Ez kicsit megnyugtató, de ekkor rájöttem, hogy a nő csak erőlködve ejti ki némelyik szót, és vizsgáztatni kezdtem.

— De van egy kecskéje is.

Tolakodó megjegyzésem nem tetszett neki. Csak ímmel-ámmal válaszolt:

— Azt idehoztam.

— Honnan?

— Onnan — intett komoran a fejével.

— Rendben van — mondtam. — Valami tárgyakat is hozott?

— Azokat egy szekéren húztam ide.

— Csakugyan? Mikor?

— Ma reggel.

— Ej!

Lesütötte a szemét, és az ajkát harapdálta.

— Ezt irigylem magától — sóhajtottam.

— A szekérekét?

— A boldogságot. Hiszen olyan gyönyörű nap volt. Ó, az az égbolt a hegyek fölött, az az üdvözült napfény, azok az erdők és árnyékok! És amikor felkapaszkodott a látóhatár tetejére, nem érezte úgy, hogy köröskörül a mennyország van, és maga előtt a paradicsom?

Erre furcsa fintort vágott, és azt mondta:

— Magának talán paradicsom.

Másra akartam terelni a szót, és tréfálkozni kezdtem:

— Nos, kérem szépen, nézzen csak körül! Van itt egy háza, ebben maga az úr, és mindaz, amire szüksége van, és ami már itt van, csakis a magáé. És hogy gyarapszik! Maga meg a kecske, az kettő, a kakas a két tyúkkal — az már öt. Most engem is elcsípett, tehát én már a hatodik vagyok. És mindezt egy nap alatt.

— Hát nem kerget el innen?

— Hogyhogy? Csak nem néz kísértetnek?

— De hát én itt születtem, a szomszéd ágyon...

— Ó, csakugyan?

— Már a kiejtéséből is rájöhetett volna.

— Az bizony csoda lenne. Nekünk már csak az volt elrendelve, hogy találkoznunk kell. Igen, ez így van. De erről talán majd inkább holnap fogunk elbeszélgetni. Most már kókadt vagyok ilyesmihez.

— Akkor most elmehetek?

— Miért?

— Hogy ne zavarjam.

— Csak nem fél tőlem? Ugyan, eredjen már, nézzen csak rám! Hiszen öregember vagyok, és ma annyira elfáradtam, hogy akkor se bírnék felállni, ha kigyulladna alattam a szalmazsák! Egy ilyen erős és bátor lány csak nem fog elkergetni magától, mint egy sánta kutyát?

Furcsa fintorba görbült a szája, azt jelezte, hogy erkölcsi szándékaimban nem kételkedik, de a gyengeségemben azért igen. Aztán olyan könnyedén, hogy ereimben megfagyott a vér, odavetette:

— Az nem számítana. Rég nem vagyok már szűz.

— Ó!

Most már tudtam, hogy ismerem valahonnan, és már nem úgy figyeltem, mint futó árnyékot, mely a következő pillanatban eltűnik, hanem mint olyasvalakit, aki kicsorbult mosolyként vagy meghútsult bűnként üldözött. De védekezni akartam, és erőlködve, mint egy kígyót bűvölő szemfényvesztő, azt mondtam:

— Várjon csak! Elmondok magának valamit. Tegnap meglep-

tem egy viperát. Amolyan öreg, csúnya bestia volt — igen, nézzen meg engem! És meg akartam ölni, de egyszerre csak megsajnálta. Emlékeztetett valamire, és inkább békén hagytam. Na már most, én is egy ilyen vipera vagyok, öreg, csúnya, kedvetlen, és ha meg akarna ölni, megtehetné. Annyi ideig se kellene gondolkoznia, mint az előbb, az ajtóban...

A lány összerázkódott, de nem mondott semmit, s én folytattam:

— De ha megtúr engem, úgy meglapulok itt, ahogy később a vipera lapult meg a fenyőfája alatt. És ha netán rám taposna, nem kell félnie. Talán megvonaglok vagy sziszegni fogok, de nem bánom magát, mert legmélyebb álmomban is azonnal tudni fogom, hogy ez csak maga lehet.

Amit mondtam, azzal magamat talán megnyugtattam volna. Nyilván szükségem is volt rá. Csakhogy a lány hirtelen az ágy szélére ült, arccal felém, és nekem kihagyott a lélegzetem, kihagyott a szívem, mért ne hagytak volna ki hát az érzékszerveim?

(Folytatjuk)

Körtvélyessy Klára fordítása

ÚJ KÖNYVEINK

A Vigilia Kiadó gondozásában megjelent:

ANTON GOTS:

Szenvedésemet örömmre váltottad 230,- Ft

SIMONE WEIL:

Ami személyes, és ami szent 790,- Ft

BOROS LÁSZLÓ:

A halál misztériuma 540,- Ft

Megvásárolható és megrendelhető

a Vigilia Kiadóhivatalnál:

Postacím: 1364 Budapest Pf. 48.

1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em.

Telefonon: 317-7246; Faxon: 317-7682

ZIMÁNYI ÁGNES

Beöthy Tamással

Beöthy Tamás 1927. február 15-én született Budapesten. Érettségi után beiratkozott a Budapesti Műszaki Egyetemre, 1950-ben építészmérnöki diplomát szerzett, és évekig építészmérnökként dolgozott. 1953-ban, lépett be a jezsuita rendbe. 1956-ban, több rendtársával együtt külföldre kényszerült. Ausztriai noviciátus után hét esztendőtt Írországban töltött, 1963-ban Dublinban pappá szentelték, majd Németországban, Észak-Amerikában és Kanadában működött. 1989 óta ismét Magyarországon él. Budapesten és ország-szerte vezet irányított lelki gyakorlatokat, aktívan részt vesz a cursillo, a házashétvége és más megújulási mozgalmak munkájában.

Építészmérnökként hogyan lett mégis pap és jezsuita szerzetes?

Egyáltalán nem akartam pap lenni. Meg akartam nőszülni, és huszonnégy gyereket akartam. Nyolc éves koromtól fogva arra vágytam, hogy szent legyek, és Magyarországot is szentté tegyem, de a világi életben. Érettségi után beiratkoztam a Műegyetemre, és 1950-ben építészmérnök lettem. Első munkahelyem a Diósgyőri Vasgyárban volt. Azután 1952 nyarán tizenkétnapos lelki gyakorlatot végeztem egymagamban, az Ágasvár környéki erdőben, és ott az Isten szerelmét nagyon megtapasztaltam. Akkor éreztem először papi hivatást. Úgy gondoltam, segítenem kell az embereknek, hogy mindent ők is megélik. Az első atya, akinek beszéltem erről, azt mondta, nem hiszi, hogy nekem papnak kellene lennem. Talán, mert a szüleimet segítettem. Belenyugodtam, de azután elmentem Szabó József atyához, az Üllői úti Szent Kereszt-templomba. Sok-mindenről beszéltem neki, de erről nem. Újpesten élt a legjobb barátom húga, akibe ugyan szerelmes nem voltam, de gondoltam, megkérem a kezét, mert a sok gyerekhez hamar kell nőszülni, és akkor már 25 éves voltam. Amikor elköszöntem, az ajtóból visszafordulva azt mondtam: majdnem jezsuita lettem. Erre visszahívott, meghallgattott, és azt mondta, nincsenek akadályok. 1953. szeptember 14-én beköltöztem a Szentkirályi utca 29-be, ahol még két jezsuita élt. Munkahelyemet persze megtartottam, hiszen hivatalosan a jezsuita rendet 1950-ben feloszlatták. 1956-ban reméltük, hogy újra engednek bennünket működni, és amikor kiderült, hogy nem, több mint harmincan elhagytuk Magyarországot. A noviciátust Ausztriában fejeztem be, és 1963. július 31-én, Szent Ignác napján, az írországi Dublinban pappá szenteltek. Németországba, Amerikába, Kanadába kerültem, plébániákon dolgoztam, hat évig kórház-lelkész voltam, és közben csináltam a különböző megújulási mozgalmakat, ifjúsági hétvégét, házaspáros hétvégét, cursillót, családi hétvégét, plébániai megújulási hétvégét, irányított lelki gyakorlatokat.

Milyen az irányított lelkigyakorlat?

Ez az eredeti Szent Ignác-i lelkigyakorlat. Szent Ignác abból indult ki, hogy Isten mindenkivel közvetlenül akarja magát közölni, és a lelkigyakorlatvezető segíthet a közvetlen találkozás létrejöttében. Azt is tudta, hogy sokan, akik pedig szeretnék, képtelenek lesznek harminc napra félrevonulni, ezért lehetőséget teremtett az otthon végezhető lelkigyakorlatra. Az ember a lelkigyakorlat ideje alatt, saját otthonában naponta másfél órát imádkozik, a megadott szentírási szakasz, vagy lelkigyakorlatos könyv alapján, elmélkedik, és időről időre beszámol a papnak, aki irányítja, segíti őt. Ugyanezt csinálom én is. Budapesten és szerte az országban vannak csoportjaim. Kaposvár, Kanizsa, Pécs, Baja, Kalocsa, Debrecen, Nyíregyháza, Mezőkövesd, Eger, Salgótarján azok a városok, ahol rendszeresen vezetek irányított lelkigyakorlatot.

Azért megy, hogy a beszámolót meghallgassa?

Pontosan. Azt kérem a résztvevőktől, számoljanak be nekem egy imaidejükről, amelyben sok örömük volt, azaz a legtöbb kegyelmet kapták, és arról az imaórájukról is, amelyik nehezebben ment. Az ilyen ima olykor komoly erőfeszítést kíván, mert Istent nem tudjuk manipulálni. Amit emberileg megtehetünk, hogy jobban megnyílunk a kegyelemnek, de maga az ima, ami Isten életének közlése, az ajándék. Nem mi döntjük el, Isten hogyan ajándékozza magát nekünk. Sokszor napokig vagy hetekig nagy a csend, mintha semmi sem történne. Ilyenkor biztatni kell az embereket, hogy tartsanak ki, vagy korrigálni az esetleges hibákat. Sokan ima közben is csak gondolkodnak, értelmi igazságokat keresnek, holott egész lényükkel kellene imádkozniuk, mert az ima kapcsolat, ahol az érzések döntő fontosságúak. Az a jó, ha teljes valóságunkkal imádkozunk, és találkozunk Jézussal, aki most is él, és szeretné magát közölni velünk.

Sa találkozások létrejönnek?

Mindenkinél. A legtöbben mélyebben kapcsolódnak Jézushoz, és sokkal több örömük van az imájukban. Az ima fő célja Jézus belső megismerése, és a vele való együttlét. Kimondjuk, amit gondolunk, Jézus válaszol, és az állandó párbeszéddel vele lehetünk. A lelkigyakorlat nem egyetemi előadás, ahol a tananyag megtanulása a fontos, és a személy megismerése csupán másodlagos. A Szent Ignác-i lelkigyakorlatban a személyes együttlét a legfontosabb. A tanítás mögött a személyt szeretjük. A kereszténység lényege a Jézussal való bensőséges kapcsolat, a személyes megtapasztalás. Lelkigyakorlatos könyvében Szent Ignác sokat foglalkozik bűnösségünkkel is. Csak akkor tudjuk megérteni, mit tett értünk Jézus, ha tisztán látjuk, mi jár a bűnnel. Azután folytatja Jézus nyilvános életével, szenvedésével és a feltámadt Jézussal. Jézus munkatársakat hív, hogy vele együtt építsük Isten országát. Megtanít bennünket, hogy megismerjük evilág szellemét, és tudjuk, mikor dolgozik bennünk Isten.

Mit jelent a cursillo, és mi a lényege?

A *cursillo* spanyol szó, jelentése: rövid kurzus. Spanyolországból indult el 1949 táján. Az örömteli keresztény élet megélését szeretné

segíteni, hogy kevesebb legyen az öröm nélküli, kötelességből keresztény. Az igazi kereszténység a Szentháromság családjában való boldog élet, és nem száraz tan. Azt kell megtanulnunk, hogyan éljük ezt meg egymással.

Egy hétvége elég erre, vagy ez egyfajta bevezetés?

A legtöbb ember számára mély tapasztalat és élmény. Az a baj, hogy sokan fogyasztó keresztények. Úgy gondolkodnak, hogy a papok mindent tudnak, mi világiak pedig fogyasztunk. Mások azt hiszik, csak akkor tudnak Krisztusért dolgozni, ha teológiát tanulnak. Nem gondolnak rá, hogy életünk Krisztus ajándéka egymásnak. Ahhoz nem kell teológia, hogy Istennel kapcsolatos tapasztalatainkat egymással megosszuk, egymást a bennünk lévő Krisztussal erősítsük, gazdagítsuk. A kereszténység lényege, hogy a krisztusi életet próbáljuk egymásban növelni. Én azzal növelem a másokban, ha elmondom, hogyan működik bennem, a másik pedig azzal, hogy elmondja, őberne hogyan működik.

A *cursillo* világi alapítója, a spanyol Edvarado Bonin nemrég Leányfalun járt. Mintegy százötvenen gyűltünk össze az egész országból, akik *cursillo* vezetésével foglalkozunk. Magyarországra a *cursillo* két helyről jött. Magyar verbita atyáktól, akik a Fülöp-szigetéről és Paraguayból érkeztek, mi jezsuiták pedig Kanadából hoztuk haza. Boday Jenő atya, Csókay atya, és Deák atya magyarul csinálták, én meg az ontariói részen angolul. A hetvenes évek elejétől többször hazalátogattam, olyan papokat és világiakat kerestem, akik fogékonyak voltak az ilyesmire. Tudtam, itthon is fontos a házasságok erősítése. Részben, gondolom, saját családi hátterem miatt is, szüleim többet éltek külön, mint együtt.

A magyar papok hogyan fogadták a megújulási mozgalmakat?

Ács István egeri segédpüspök több házashétvégét és *cursillót* csinált. Hirtelen halála egy *cursillós* hétvége előtt következett be. Mayer Mihály pécsi püspök is végzett *cursillót*, és nagy hatással volt rá. A legtöbb papnak, aki eljön, nagy élményt jelent.

A házashétvége is Spanyolországból származik?

Amennyire tudom, úgy kezdődött, hogy volt egy pap Spanyolországban, aki észrevette, léteznek jól és rosszul működő házasságok. Kikérdezte a párokat, hogyan élnek, és leírta a tapasztalatait. Ebből nőtt ki azután az a jól megszerkesztett, egységes vázlat, melyet a házashétvégekhez világszerte használnak. Amerikában az első házashétvége 1968-ban, a New York-i spanyol közösségben volt, spanyol tiszteknek, akik NATO kiképzésen vettek részt. Hamarosan az angol nyelvűek között is elterjedt. Én 1974. január 4-én Buffalóban csináltam az elsőt, azután Kanada különböző városaiban, számos hétvégén, a gondosan kidolgozott tematikával.

A házashétvége a megromlott házasságokat próbálja helyrehozni?

A jó házasságokat akarja tovább fejleszteni. Minden házasságban lehet előre lépni. A II. Vatikáni zsinat azt mondja, a szerelemnek állandóan növekednie és tökéletesednie kell. Abban segítjük a házaspárokat, hogy szerelmük egyre nőjön, boldogságuk mind teljesebb legyen.

Hogyan lehet ebben segíteni?

Az emberi élet egyik legnagyobb problémája, hogy az emberek nem tudnak kommunikálni. A mindennapi életben legtöbbször megváltozik a házaspárok közötti érintkezés ahhoz képest, amikor szerelmek voltak. Szerelmük idején nagyon érdeklődtek egymás érzései, gondolatai iránt. Aztán jönnek a hétköznapiak, egyre inkább a gyerekekre, vásárlásra, házimunkára, nyaralásra, egyebek kerülnek előtérbe. Kapcsolatuk ügyviteli lesz, mert nem tudnak egymásra kellően figyelni. Szinte természetes, hogy a szerelem kihűl vagy ellaposodik, mert nem a valódi lényükkel találkoznak, hanem a felszínnel, ami az ügyvitelhez szükséges. A házashétvégén a párok újra tanulnak egymásra figyelni. Kezdenek jól kommunikálni. A hétvégét mindig egy pap vezeti, aki tanítást ad, és van három házaspár, akik saját tapasztalataikat mondják el. Ezek a párok önmagukat ajándékozzák. Lélektanilag nagy hatású, hogy a résztvevők látják mások életét, és olyan dolgokat, amelyeket azelőtt talán négy szemközt sem mertek elmondani, ott elmondják, húsz vagy akár harminc pár előtt. Ez bátorságot ad, hogy merjék egymásnak ajándékozni magukat. Megértik, hogy Isten szemében mindnyájan ajándékok vagyunk egymás számára, csak a számos előítélet és a fogyasztói társadalom nyomására lassan nem merjük elhinni. Isten elsősorban egymás által akar táplálni bennünket.

A házashétvége tehát részben kommunikációs tanfolyam, részben tanítás a szentségi házasságról. A II. Vatikáni zsinat azt mondja, az egyház természetét legjobban a családokban, a házasságokban lehet felfedezni. A Szentatya *A családokhoz* írott levelében ugyanezt mondja. Ha nem ismerjük a családok és a házasság isteni valóságát, akkor nem ismerhetjük meg az egyházat sem. Ha nincs Isten szerinti házasság, akkor egyház sincs. A Szentatya szerint az igazi szeretet önkinyilatkoztatással kezdődik, és csak attól tanulható, aki minden ajándék forrása, tehát Istentől, és csak a Jézusban elrejtett imában, aki a fő ajándék.

II. János Pál pápa könyvet is írt a házastársi szerelemről.

A Szentatya 1979 szeptemberétől öt éven át a szexualitás és a test teológiájáról tartotta nyilvános szerdai beszédeit. Ennek első kötete egy éve magyarul is megjelent, *A férfi és a nő* címmel. Mély gondolatai között szerepel a test nász jellege. Azt jelenti, mindannyiunknak nászkapcsolatba kell lépni egymással, engedni, hogy a másik szépsége megigézzon. Erről szól *A szerelemről minden házaspárnak* című könyv is, amely a Szentatya ezen gondolatait a házashétvégével kapcsolatban fejti ki. Két jezsuita atya és két világi írta, a Márton Áron Kiadónál jelent meg. Ez a könyv csodálatosan megvilágítja, hogy a szentség által miként növekszik bennünk Isten élete. Sokan görbén tekintenek a szexualitásra, pedig az Isten egyik legnagyobb ajándéka. A Szentatya *A családokhoz* írott levelében úgy fogalmaz, Jézus akkor fejti ki Isten leglényegesebb tulajdonságát, mikor önmagát vőlegénynek mondja. A papnevelésről szóló levelében pedig azt írja, a lelkipásztori munka *opera amoris*, a szerelem

műve. A jó pap azzal a mély szeretettel szereti a híveit, amellyel a jó férj szereti a feleségét. Nekünk papoknak nem hideg szeretettel kell a híveket szeretnünk, hanem engedni, hogy szépségük megérintsen bennünket. Jézus vőlegényi szeretetét kell sugározni és tökéletesíteni. Magamat az egyik legboldogabb papnak tartom. Minden héten *cursillón*, házashétvégén, ifjúsági hétvégén, vagy családi hétvégén veszek részt, hétközben pedig irányított lelkigyakorlatokat vezetek. Megigéz engem a testvérek szépsége, amikor látom, hogy Isten működik bennük.

Talán azért is akartam világi maradni, mert mindig azt éreztem, hogy egy világi jobban tud hatni egy másik világra, mint bármely pap. Egy világit jobban érdekel, hogy a másik világi hogyan éli a hitét vagy a házasságát. Az egyház úgy teljes, ha a pap és a hívek együttműködnek. Ebben van az ereje azoknak a hétvégéknek, amelyeket én csinállok. A résztvevők látják a világiakat, akik komolyan dolgoznak Krisztusért, és nagyon boldogok. A keresztségben kapott hivatásukat, Krisztus papi, prófétai, királyi hivatását gyakorolják, és Krisztus életét mind jobban utánozzák. Krisztus apostolkodott, nekünk is azt kell tennünk. Mindaz, amit én csinállok, azt segíti elő, hogy az emberek megtanulják és továbbadják, hogyan lehet a világban még inkább Krisztus-szerűen forogódnival. Ennek feltétele, hogy egymással rendszeresen találkozzunk, hitben való fejlődésünkről, apostoli ténykedéseinkről beszéljünk. A felnőtt is úgy tanul, ha nem csupán hallgat, hanem aktívan részt vesz a folyamatban. Nézze meg a régi zsidó közösségeket, hitéletük részben a templomban, részben a zsinagógában folyt. Minden tíz családra jutott egy zsinagóga, ahol egymással a Szentírásról, a hitükről beszélgettek, és ezzel erősítették egymást. A templomba évente néhányszor, a nagy ünnepekre mentek föl. A rendszeres találkozás és együttlét a zsinagógákban történt.

Amíg a keresztények beszéltek egymással, a kereszténység futótűzként terjedt. Később egyre inkább csak a papok szóltak a hívekhez, és a rohamos terjeszkedés megállt. Pedig az egyház ereje a hívekben van. Szent Ágoston azt mondta, büszke vagyok a keresztségemre, mert hasonló vagyok hozzátok, és félek attól, hogy püspök vagyok, mert ezzel fölöttetek állok, és ez óriási felelősség. A dicsőség tehát a keresztségben van, abban, hogy Jézus teste vagyok, és Jézus feladatát kapom. A képességet, hogy pap, próféta és király legyek. Manapság az emberek ezt nem nagyon gyakorolják.

Miért nem?

Nagy Konstantin ediktumáig a hívők felnőtt keresztények voltak. Tudták, hogy kereszténységükkel vagyoniukat és életüket kockáztatják. Mikor a keresztény hit államvallás lett, megszűnt az üldözés. Akkor egyre többen kivonultak a pusztába, ahol egyedül, remeteként éltek. Akik nem tudtak a pusztába kimenni vagy börtölni, kezdték azt hinni, hogy ők nem igazi keresztények, mert életükből

hiányzik Krisztus kereszthalála, a Krisztusért vállalt önfeláldozás. A családosok azt gondolták, ők másodrangú keresztények, mert családban élnek, és nem tudnak nagy dolgokat vállalni. Holott házasságban élni voltaképp sokkal nehezebb. Mi, papok könnyebben önzővé válhatunk, mert nem kell az élet napi nehézségeivel megküzdenünk. Nem ébresztenek fel síró gyermekek, nincsenek napi kenyérgondjaink, ennél fogva kényelmesebben élhetünk. Bizonyos értelemben könnyebb előre lemondani a feleségről, a vagyonról, mint naponta megküzdeni a családi, munkahelyi problémákkal, egzisztenciális gondokkal. A családi életben, a házasságban számos nehézség van. Majd huszonöt éve foglalkozom házasságokkal és látom, hogy a legjobb párokban is sok a feszültség.

Az első házashétvége az én életemben is nagy fordulatot hozott. Addig is jó pap voltam, reggeltől estig látogattam az embereket, törődtem velük, de valami hiányzott, és erre a házashétvégén jöttem rá. Én is csak az agyamat adtam, nem a teljes személyemet, és persze nem is fogadtam el a másik személyét. Minden személyi kapcsolat modellje a házasság, a mezítelenség, a kölcsönösség, az elkötelezettség. Csak adni akartam, de nem tudtam elfogadni. Aki csak adni akar, az társát bizonyos értelemben koldusnak tartja. A másik könnyebben megérti, hogy ő is érték, ha tudunk tőle elfogadni, ha képesek vagyunk megmutatni, hogy ő is gazdagíthat bennünket. Megértettem, nekem is ajándékoznom kell magamat, sebzettségemmel, gyengeségemmel együtt. A legtöbb pap nem azért boldogtalan, mert nincs felesége, hanem azért, mert nem tudja magát ajándékozni. Víztoronynak képzei magát. Mindig ad, de ha csak ő ad, és nem engedi, hogy a hívek szeressék és törődjenek vele, akkor kiürül és elszigetelődik. Nem éli át Isten szándékát, hogy ajándékok legyünk egymás számára. Sok pap nem meri megmutatni a hibáit, és azt hiszi, attól kevésbé lesz hibás.

A Szentatya világiakhoz írott körlevelében világosan megmondja, hogy az egyház különböző tagjai egymásnak adott segítsége rendkívül fontos. Kiemeli, hogy a híveknek kötelességük papjuk lelki fejlődéséről gondoskodni, apostoli munkájában segíteni. Vajon tud-e bárki az én lelki fejlődésemben segíteni, ha nem ismer engem? Az egymásban rejlő erővel tudjuk egymást gazdagítani, erősíteni. A papok sose fogják elérni az összes embert, aki nem ismeri Krisztust. Azokat csak világiak tudják elérni. Ezért megtanítjuk őket, hogyan tudnak, a barátság és a szeretet útján, lassan-lassan egyre több embert Krisztus felé irányítani. A négy „B” segítségével: ajánld föl Barátságodat, nyerd meg Barátodul, és vidd Barátodat Barátodhoz, Krisztushoz. Ez hosszú, elkötelezett kapcsolat, amelyben szeretettel sugározzuk Jézus vágját a másik ember barátsága iránt.

AZ EGYHÁZAK ÉS KÍNA VALLÁSPOLITIKÁJA

Mint minden évben, úgy 1998 elején is, a kínai újév alkalmából (amely ezúttal január 28-ra esett) a vezető kínai vallási személyiségeket meghívták Pekingbe, hogy a Nagy Népi Csarnokban részt vegyenek a párt és állami vezetők által adott fogadáson. Azok a szavak, amelyek ilyenkor rendszerint elhangzanak, mértékadóak az egész évi valláspolitikára nézve. Néhány éve azonban az itt elhangzott kijelentések meglehetősen szelídek lettek. A vallási vezetők pedig minden alkalommal hangsúlyozzák lojalitásukat a szocialista Kína iránt, és azt a szándékukat, hogy „hozzájáruljanak Kína modern fejlődéséhez”. Állami részről ezúttal is kifejezték ugyan a hazafiságot és a szocializmushoz való ragaszkodás igényét, azonban nem gyakoroltak már közvetlen valláskritikát sem a pápával, sem a Vatikánnal szemben. A bírálat más szinten nyilvánul meg, nevezetesen az Egyházi Ügyek Hivatala útján, vagy — csak szórványosan — a katolikus Hazafias Szövetség tevékenységében.

Kínában a vallások akarva, nem akarva az állam partnereivé váltak a modern társadalom kialakításának nehézségei láttán. Ebben a társadalomban számos olyan szociális probléma jelentkezik, amelyeket az állam egyedül nem képes leküzdeni. Így az állam és a párt vezetői aláhúzzák annak szükségességét, hogy „a vallások járuljanak hozzá a modernizáláshoz”, ma még inkább, mint korábban. Ezt hangsúlyozta röviddel karácsony előtt Peking polgármestere is a keresztény egyházak képviselői előtt, és Li Peng miniszterelnök 1998. február 24-én, amikor valamennyi állami egyházügyi igazgató részére konferenciát tartottak. A párt és a kormány mindig hangsúlyozta a „vallásos munka” fontosságát Kínában — állította Li Peng. „A hivatalok fáradozzanak azon, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak erre a munkára, hogy hozzájárulhassanak a kínai jellegzetességű szocializmus fejlődéséhez.” A hivatalos magatartás a vallásokkal szemben kétértelműbb lett: a központilag meghatározott és a kifelé propagált egyházpolitika, valamint a helyi gyakorlat közötti szakadék egyre nagyobb. Mindenesetre sa-

játos, hogy az állam csúcán elhangzó szelídebb szavak ellenére az Egyházi Ügyek Hivatala minden vallást a „Kína elleni agresszió eszközeként” jellemez, és emlékeztet a „misszionáriusok szégyenteljes szerepére”, amint azt az 1997 végén közzétett Fehér Könyvben a vallásszabadsággal kapcsolatban is tették.

Bár a Fehér Könyv részletesen ecseteli a Kínai Népköztársaságban érvényesülő „vallásszabadságot”, az egyházak vezetői továbbra is arról számolnak be, hogy voltak letartóztatások és kihallgatások, és sor került az egyházi tevékenységek akadályozására is. Továbbra is előfordulnak korlátozások, amelyek a helyszíntől függően különböző szigorúságúak. Olyan elnyomó intézkedéseket is hoztak, amelyekről igen keveset tudni, mivel az érintett személyeknek nincsenek külföldi kapcsolataik. Tovább folyik a kampány a „népi vallásosság” hatalmas méretű fejlődése ellen. A Buddha-szobrokat, sírköveket, templomokat — amelyeket állami felfogás szerint a nép törvénytelenül állított fel — földig lerombolják. Az egyik vidékről azt jelentették, hogy ismét több mint 15 ezer különböző vallási vagy „népi vallási” kultuszhelyet romboltak le. Ez egyrészt mutatja a népi vallásosság felélnkülését, másrészt a korlátozó valláspolitikát Kínában.

Ilyen összefüggésben a vallási vezetők körében a hangulatot mindenekelőtt az a kérdés fejezi ki, hogy milyen jövő vár rájuk? Ez a kérdés beárnyékol minden pozitív fejlődést a római katolikus egyházban is. A jövő kérdése egyaránt felmerül a „hivatalos” és a „földalatti egyházban”. Ez jól szemléltethető a kínai katolikus egyház legutóbbi eseményeivel. Josef Zong Huaide püspök halála után, 1997 nyarán megürült a Kínai Püspöki Kar és a Katolikus Hazafias Egyesület elnöki széke. Még a püspök halála előtt elhatározták, hogy a minden ötödik évben esedékes közgyűlést a katolikus testületek részére megtartják, egyebek között azért, hogy a hivatalos katolikus egyház új vezetésének és strukturális változtatásának kérdéseit megvitassák. A püspök halála miatt ezeket a tervekét először elhalasztották. A pártkongresszus után múlt év őszén az egyház vezető testületei még nem voltak felkészülve arra, hogy a közgyűlést

megtartásák, először is azért, mert nem tudtak megegyezni a megfelelő jelölt személyében, másrészt mert a püspökök nyilvánvalóan már nem értenek egyet a katolikus Hazafias Egyesület eddigi szerepével. Olyan személyt keresnek, aki ezzel a ténnyel számolni tud, de ilyent eddig nem találtak. Ezzel szemben megosztották a katolikus testületek között a „hatalmat” az 1998 januárjában megtartott összközgyűlésen. A Hazafias Egyesület elnökévé a pekingi püspököt, Michael Fu Tieshant választották meg, a Püspöki Kar elnökévé pedig Nanjing püspökét, Liu Juanrent. Peking és Nanjing, az északi és a déli főváros, a hagyományos határt jelölik Észak és Dél között, és ez a kínai katolikus egyházban is új jelentőséget kapott. Ez a megoldás azonban kompromisszumnak tűnik, mivel mindkét püspök „hivatalos püspök”, és az állam lojális szolgájának számít. A hatalom megosztását azonban nem szabad alábecsülni. A püspököknek ugyanis sikerült az egyház arculatát megváltoztatni, és ez már eredménynek tekinthető.

A strukturális változásokban és a jövőre irányuló tervekben azonban sem a múlt év számos őszi tanácskozásán, sem idén, a januárban megtartott közgyűlésen nem sikerült megállapodni. Ez azt mutatja, hogy a püspökök bizonytalanok a jövő alakulását illetően, és hogy a katolikus egyháznak Kínában még hiányosak a lehetőségei. Emlékeztetni kell arra, hogy a protestáns egyház múlt évi közgyűlésén már végrehajtottak különböző strukturális változásokat, amelyek az egyház intenzívebb nyitására utalnak a változó kínai társadalomban. A katolikus egyházban még nem jutottak ennyire. A katolikus oldal bizonytalansága elsősorban a Hazafias Egyesület már említett szerepére vezethető vissza (amely 1997-ben ünnepelte megalakulásának 40. évfordulóját), másrészt — ez a fontosabb — az egyház személyi és pénzügyi helyzetétől függ. A protestánsoknál egyre több fiatal kerül vezető pozícióba, a katolikus egyházban azonban még nem történt meg ez a nemzedékváltás. A vezetők átlagban 70 év felettek, bár a legidősebb püspökök kiváltak a vezető testületekből. A hivatalos katolikus egyház még nem rendelkezik rátermett fiatal vezető személyiségekkel.

Ugyanez vonatkozik a „földalatti egyházra”, mert ott sem adták át a vezetést a fiata-

labbaknak, s ez nem könnyíti a helyzet javulását és a megbékélést. A „földalatti egyházban” a képzési és oktatási lehetőségek sem javultak, nem utolsó sorban az állami korlátozások miatt. A belső problémák és viták is hozzájárulnak ahhoz, hogy a „földalatti egyház” nem áttekinthető, és még Róma is különbözőképpen értékeli a befolyásolás lehetőségének csökkenését a „földalatti egyházban”. Természetesen azt sem szabad elfelejteni, hogy Kínában a katolikus egyháznak nincsen meg a szabadsága ahhoz, hogy többet tegyen a megbékélés érdekében. A megbékélésre csak igazságban kerülhet sor, és az igazság csak szabadságban lehetséges.

A kínai katolikus egyház mindkét csoportja számára a legnagyobb kérdés jelenleg nem annyira a korlátozó valláspolitikai, hanem a személyi és pénzügyi helyzet. Képes lesz-e a katolikus egyház Kínában a növekvő lelkipásztori és szociális feladatok láttán — amelyeket itt-ott már észrevesznek és tudomásul vesznek — önmagát eltartani. A kínai egyház keresi annak új útját, miként lehetne pénzügyi és anyagi tekintetben önállóbb. Fontos emellett a világegyházzal való kapcsolatok intenzívebb ápolása is, valamint az ottani látogatások és az egyes helyi egyházközségek képviselőinek Nyugatra történő meghívása. Közvetlen kapcsolatfelvételt a kínai püspökök, a kínai egyház és a pápa között továbbra is nagyon nehezen elképzelhető.

Vatikáni látogatások Kínában még mindig nagy kivételnek számítanak, és így a kapcsolatot az egyetemes egyházzal, amely pedig szükséges, eddig csaknem kizárólag helyi egyházközségek révén jöhetett létre. Ez fontos tény, amelyet a jelenlegi helyzetben, amikor az egyház a jövő kérdése előtt áll, nyomatékosan figyelembe kell venni. Feszülten várjuk, mit javít ezen az Ázsiai Szinódus.

A még nem szabályozott kínai-vatikáni kapcsolatok természetesen beárnyékolják a jövő kérdését is. Hogyan fognak alakulni ezek? Mi történt eddig ezen a téren? Még ha volna is az „in pectore” kinevezett bíborosok között egy püspök Kínából, ez semmit sem változtatna a helyzeten, mert amit vágyva várnak, az a pápa nyílt üzenete a hivatalos egyházhoz és a „földalatti egyházhoz” egyaránt. S ez a mindkettőhöz intézett szó csak akkor lehetséges — véli számos szakértő —, ha a Vatikán a Kínai Népköztársaságot mint

szuverén államot elismeri. A Vatikán törekszik a kapcsolatok javítására a Kínai Népköztársasággal. Első lépésként javasolták a pekingi kormánynak egy pápai küldött látogatását — mondta a vatikáni államtitkár, Angelo Sodano bíboros 1998. február 13-án újságíróknak Rómában. Ennek azonban eddig semmilyen visszhangja nem támadt.

Az utóbbi két évben a pápa nagyon körültekintő szavakat intézett a kínai egyházakhoz, de egyetlen szóval sem érintette sem a „földalatti”, sem a „hivatalos” egyházat. A pápai üzenetekben ismételten hangsúlyozták a kölcsönös készséget a megbékélésre. Ez a készség természetesen függ személyektől is, vagyis a püspököktől, a papoktól, az apácáktól és a papnövendékektől, és ez a szívek átalakítása és a teológiai képzés útján történhet meg. Ezen a téren Kína egyháza nehéz feladatok előtt áll.

Természetesen azoknak a kínai szeminaristáknak a hazatérése, akik időközben néhány évig külföldön tanultak, és teológiai fokozatokat szereztek, javítani fogja az általános helyzetet a kínai szemináriumokban és egyházmegyékben. Erősebb mértékben kellene elősegíteni a szerzetesnők képzését is mind teológiai, mind szakmai téren, mivel ők a jövőben nagyobb szerepet fognak játszani a kínai egyházban és társadalomban, mint eddig.

A kínai társadalommal, különösen a kínai tudományos világgal folytatandó párbeszéd is egyelőre a jövő követelménye. Az egyház maga még nem eléggé felkészült erre a párbeszédre, úgyhogy a nyugati egyházakat arra kéri, vegyenek részt erőteljesebben ebben a párbeszédben, és lehetőleg segítsenek az egyetemes egyház érdekében. A kereszténység iránti érdeklődés a kínai tudományos körökben ugyanis továbbra is nagyon intenzív. Ha a kereszténység a jövő egyik lehetősége, akkor Kína egyházai nem hiányozhatnak e jövő alakításából, és ehhez segítségre van szükségük.

Kívánatos volna, ha Nyugaton a jövőben a figyelmet nemcsak a kétértelmű valláspolitikára fordítanák, hanem az egyház belső helyzetét vennék jobban figyelembe, és ha Nyugat-Európa helyi egyházai megkeresnék az útját annak, hogy segítsenek a kínai egyházaknak, hogy az egyetemes egyházban elfoglalhassák helyüket. A kínai egyházra nehezedő felelősség vállalása nemcsak Kína számára, hanem az egyetemes egyháznak is fontos.

ROMAN MALEK

(Az írás a China-Heute című folyóirat 1998. 1. számában megjelent cikk rövidített változata. Az Ökumenikus Tanulmányi Központ fordítása.)

MÁRTON ÁRON LEVELE¹

Az elmúlt esztendőben emlékeztünk meg a szentéletű püspök, Márton Áron születésének 100. évfordulójáról. E felkutatott dokumentum közreadásával nemcsak a források szerény növekedését kívánjuk segíteni. Márton Áron levelének csaknem minden sora a nyájáért aggódó, azt szeretve pasztoráló püspök tanúságtétele.

A főpásztor ezt a levelét az akkori miniszterelnöknek, Bárdossy Lászlónak írta. A püspöki címer és felirata Márton Áron hitvallása axiómájának tekinthető. Venczel József olvasatában: „dombok fölött örökzöld fenyő emelkedik, ez az egyenest magasba növő jelképes fa, mely a kopár sziklán mostoha idők közt is görcsös kapaszkodással tartja magát. Alája három szó íratott: *Non recuso laborem*, azaz *Nem térek ki a munka elől.*”² A nap és a hold a csiki címer attribútuma.³

A levélben említett bukovinai csángók azok a székelyek, akik Bukovinát 1777-86 között népesítették be. Őket telepítették át 1941-ben Bácskába, majd onnan kellett a világháború végén menekülniük; elsősorban Tolna megye kiürített német falvaiba települtek. A püspök mint jó pásztor az áttelepítésre kerülő falvak népének további sorsáról is gondoskodik, amikor kéri, hogy az „ne szórássék szét”. Amikor levelében a „megfigyelők”-re hivatkozik, minden bizonnyal arra utal, hogy konzultált Domokos Pál Péterrel, aki ekkor az erdélyi római katolikus püspökség tanfelügyelője volt. Erdély népének nagy tudósa visszaemlékezésében megemlíti, hogy a kolozsvári konzul üzenete után, amely szerint a hazatelepítéssel kapcsolatban a bukaresti nagykövetségen új állást kell elfoglaltatnia, konzultált Márton Áronnal, „aki azt mondta, hogy itt nincs mit gondolkodni, menni

kell!”⁴ Domokos Pál Péter rövid tevékenység után végül is azért nem vállalt szerepet az áttelepítésben, mert látta, hogy ezt a feladatot körültekintően, tehát időigényesen lehet csak mindenki számára megoldani, amihez az akkori hadi helyzet egyáltalán nem volt kedvező.

Az utókor számára talán megnyugtató az a tény, ami a bukovinaiak 1996. évi lengyelországi találkozóján elhangzott: „a ma Tolna megyében élő bukovinai székelyeket Rudolf László bátaszéki és Höflerné Kelemen Anna bonyhádi lakosok képviselték és adták hírül, hogy Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegíts, Fogadjisten és Józseffalva bukovinai faluból származó magyarok hosszú évtizedek után is megtartották régi kultúrájuk fontos elemeit, ápolják a hagyományukat, és továbbadják az értékeket a más körülmények között élő utódoknak.”⁵

Márton Áron levelében említést tesz a hadikfalvi főesperes plébánosról. Sebestyén Antal minden bizonnyal a híveivel tartott, mivel neve nem szerepel abban a moldvai magyar katolikusok további lelki gondozásával foglalkozó feljegyzésben, amely tartalmazta a Bukovinában maradt, magyarul tudó lelkészek nevét. Ezt a feljegyzést nyújtotta át a Vatikánban ifj. Parcher Félix követségi titkár, ideiglenes ügyvivő, 1941 júliusában Maglione bíboros államtitkárnak.⁶

A főpásztor dokumentumértékű levelét 1941 májusában vetette papírra. Csaknem napra pontosan akkor mondja majd el Erdély püspöke híres szentbeszédét a kolozsvári Szent Mihály-templomban, bírálva a vidéki zsidóság megkezdett deportálását. Ezekben az egyre inkább embert próbáló időkben is Márton Áron minden cselekedetét az Evangélium szelleme hatotta át.

NAGY FERENC

1 Lelőhelye: Országos Levéltár Külügyminisztériumi levéltára. (K 58 1941-141. MKsz.)

2 Idézi: Poszler György: *Hagyomány és korszerűség — Márton Áron törvényei*, Vigilia 1990. 1. 55.

3 Gyulay Endre: *Márton Áront tisztelő magyar barátaim!* Vigilia 1989. 6. 463.

4 *Az én Erdélyem, Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának*, Életutak 1. Oral History Archívum, 1988. Bp., 24-25.

5 Kriza Ildikó: *Bukovinaiak találkozója Lengyelországban*, Honismeret, 1996. 6. 113.

6 OL K 63 1941-34. t. 47-54.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr, Kegyelmes Uram!

Örömmel hallottam, hogy a bukovinai csángók sorsa kedvező és gyors elintézés előtt áll. Ma itt is megjelent néhány csángó-szülő, hogy a gimnáziumunkban tanuló 8 csángófiút magával vigye.

Szabadjon az áttelepítéssel kapcsolatban mély tisztelettel kérnem, méltóztassál úgy intézkedni, hogy az áttelepülő falvak népe ne szórassék szét, hanem a falu lehetőleg együtt maradjon s a falvak is egymás szomszédságába kerüljenek az új helyen. A megfigyelők is mondják s magam is az itteni telepeseknél azt tapasztaltam, hogy csak abban az esetben fejlődésképesek, ha a telep népe az együttélés és a természetes vérségi kapcsolatok kötelékében megmarad.

Örömmel hallom a bölcs intézkedést, hogy a papok maradásra és a moldvai csángók pásztorálására utasítottak. Ha alkalmam nyílik, magam is kérni fogom a jasi püspök urat, hogy ezen a területen alkalmazza őket. A papoknak pedig üzentem, s kértem őket, hogy vállalják örömmel a további missziós munkát. A hadikfalvi főesperes-plebánost, Sebes-

tyén Antalt azonban — úgy gondolom — jó volna a híveivel vinni. A hetven év felé járó, fehér hajú öreg úr, negyvennégy éven át becsülettel teljesítette a kötelességét, atya volt az egész csángótelepnek, ő gondoskodott a papokról s a tehetségesebb gyermekek neveltéséről. Nagy öröm és több évtizedes munkájának jutalma volna, ha most híveivel együtt mehetne át a szabad hazába. Tőlem nem kért ilyen irányban közben-járást, de azt hiszem, méltányos volna, s az új helyen, mint a csángók fia és régi vezetője, jó szolgálatot tehetne mind a népnek, mind a telepek berendezésére kiküldött közegeknek.

Engedd meg, hogy magas kinevezésedhez és felelősségteljes hivatalaidhoz ez úton gratuláljak. A jó Isten adjon Neked, Kegyelmes Uram, a súlyos terhek viseléséhez mindig elégséges testi és lelki erőt, és a munkádat áldja meg a kívánt sikerrel minden vonatkozásban.

Mély tisztelettel és igaz nagybecsüléssel mindenkor készséges híved

Gyulafehérvár, 1941. május 12.

MÁRTON ÁRON

(Országos Levéltár K. 58. 2941)

AZ OLVASÓ ÍRJA

Tisztelt Szerkesztőség!

A Vigilia ezidei 4. számát böngészve rátaláltam Németh László: *VI. Pál és Mindszenty bíboros* című cikkére.

Érdeklődéssel olvastam, hiszen a bécsi Pázmáneumban való tartózkodása idején közelében voltam. Éppen ezért jutott eszembe 1973 júniusa, amikor Carlo Bayer prelátus úr (ő volt az Europäischer Hilfsfondnak, az Osztrák és Német Püspöki Kar segélyszervezetének első vezetője) hazajött Rómából, és közölte velem: eldöntött tény Mindszenty bíboros úr elmozdítása az esztergomi székből. Jó lenne, ha erre előkészíteném.

Kellemetlen feladat, hiszen ismertem a bíboros úr beállítottságát ebben a kérdésben.

Mégis, hogy eleget tegyek a kíváncsúnak, vettem egy csokor piros rózsát, és megjelentem a Pázmáneum rektori lakásában.

Elmondtam jövetelem célját. Bíboros úr meghallgatta, majd néhány érdeklődő mondat után, milyen a helyzet Magyarországon, visszatért az általam közölt hírre, és a következőket mondta.

„Amikor Rómát elhagytam, a Szentatya személyesen mondta: Amíg én vagyok a pápa, Maga marad Esztergom érseke. Kérem ezt közölni Bayer prelátus úrral is, és nyugtassa meg, hogy ez a veszély engem nem fenyeget. És köszönöm szépen üzenetét és gondoskodását.”

VALENTINY GÉZA

ÚJ MAGYAR SZIMBÓLUMTÁR

A Balassi Kiadónál megjelent 1997-es dátummal egy reprezentatív, gazdagon illusztrált kötet Pál József és Újvári Edit szerkesztésében. Közel hétszáz címszót tartalmaz, és felöleli az európai kultúrában kialakult legfontosabb szimbólumok körét, kiegészítve ezt a történelmi érintkezések folyamán behatolt távol-keleti, indiai, kínai, japán szimbólumok legfontosabbjaival. A *Szimbólumtár*at, mint általában az ilyen és hasonló műfajú gyűjteményeket, nem lehet egyvégtében olvasni, de ezt a kötetet letenni is nehéz. Az utalásokkal gazdagon ellátott szócikkek szinte kényszerítik az olvasót arra, hogy tovább lapozzon a kiegészítőnek ajánlott címszavakhoz. Egyben azt is észreveszi, hogy a címszavak valamilyen módon összefüggenek egymással, hogy a szócikkek alfabetikus rendje, mechanikus elrendezése tulajdonképpen egységes rendszert mutat be, a görög-római és a zsidó-keresztény alapokra épülő és az európai kollektív tudatban, vagy az Európából származó népek kollektív tudatában élő kulturális jelképek rendszerét. Ebbe a más eredetűek, nem európai jelképek úgy kapcsolódnak be, mint Babits Mihály *Európai irodalomtörténetébe* a nem európai szerzők, akiknek műve az európai irodalmi köztudat része lett.

A szimbólumok köre azonban sokkal tágabb, mint az irodalmi alkotásoké. A szimbólum nincs nyelvhez és írásos kifejezőmódhoz kötve, hanem ősi tudattartalom, amelynek legősibb része az istenekre, szülőkre, testvérekre, szerelmi társakra, rokonokra, ellenségre stb. vonatkozik. Így már egy szimbólumtár anyagának, a benne foglalt szimbólumok körének kiválasztása is kényes feladat. S mivel a vizsgált szimbólumtár — igen helyesen — a legáltalánosabb szemantikai fogalomkettőre, a jel-jelentés, azaz significans és significatum fogalompárjára épít, szinte végtelen azoknak a dolgoknak a száma, amelyek önmagukon kívül jelentenek valami mást is. Ahogy Pál József előszavában olvashatjuk: „omnis creatura significans”, azaz minden teremtetett dolog jelent valamit, jelölő, jel. Amit jelöl, a jelentése lehet konvención alapuló (mint például a közlekedési jelek), lehet a jel egy kiemelkedő kvalitása, például az orosz-

lán mint az erő, a hatalom szimbóluma, és hordozhat a jel transzcendens jelentést, mint a bárány, amikor Jézus Krisztust jelenti. Tudom, hogy ugyanannak a jelnek több jelentése is lehet. Újvári Edit előszavában olvasható: „Jel-elméleti megközelítésben a szimbólum mint kulturális jel esetében a jelölő-jelölt viszony lényege a többértékűség...” Ezt a megállapítást tükrözik a *Szimbólumtár* szócikkei, amelyek ugyanannak a jelnek (jelölőnek) felsorolják a különböző kultúrákban kialakult jelentéseit.

A szócikkek egységes módon épülnek föl. Többnyire a jelként szereplő tárgy egyszerű, leíró meghatározásával kezdődnek. Ha a szócikk által leírt szimbólum egyetlen kultúrához tartozik csupán, akkor jelentésének és változatainak bemutatása következik. Ha egyetemes a szimbólum, akkor a szimbólumtár a különböző kultúrák történeti rendje szerint jelöli meg jelentéseit.

Vegyük az egyetemes szimbólumok címszavai közül az „álom”-ét, amelynek — mint olvashatjuk — „szimbolikus jelentőségét minden kultúra felismerte”. Ezután a természeti népek, Mezopotámia, az újasszír Gilgames-eposz álomjelentései következnek, majd a görög-római kultúráé, amelyben az álom a halál ikertestvére. Az álmok a *Bibliában* sokszor Isten akaratát fejezik ki, mint Jákob, Salamon, József esetében. Hivatkozik a címszó a kínai, az iszlám, a buddhista hagyományra, Emesének, Álmos fejedelem anyjának álmára, a Dante születését megelőző anyai álomra, Shakespeare *Macbeth*-jére, Calderon darabjára: *Az élet álom*; említi Schiller, Vörösmarty, Madách, Krúdy, Szabó Lőrinc nevét, és a címszót Freud és Jung álom-értelmezésére való utalás fejezi be. Jegyezzük meg mindjárt itt, mennyire hasznos és szemléltető az irodalmi példák említése, közöttük elsősorban, ahol lehet, a magyar irodalmi példáké. Illusztráció csaknem minden fontosabb címszót követ.

Egyetemes szimbólumokat tárgyaló szócikkei közül rendkívül tanulságos például az „idő”, s élén a meghatározás: „Az alkotó és egyben a pusztító erő kifejezője”. A különböző kultúrákban másként és másként képzeli el: ciklikusan, azaz visszatérően, korszakokonként megismétlődően — vagy lineárisan, azaz vonalban haladóként. A szanszkrit mitológus iratok szerint az idő világtéremtő elv,

minden belőle jött létre, egyenes vonalú, ugyanakkor világkorszakokra oszlik. A görög mitológiában az idő a megszemélyesített főisten, Khrónosz. A bibliai teremtéstörténet megkülönbözteti az Isten idejét, az örökkévalóságot és a teremtett világ idejét, amely lineáris, de van kezdete és vége, a teremtéstől Krisztus második eljöveteleig, az utolsó ítéletig tart, amely után, mint a *Jelenések könyve* mondja, többé nem lesz idő. A szócikk gazdagon sorakoztat fel számos további példát, a modern filozófia, Bergson, a fenomenológia, az egzisztencializmus időfelfogásáról azonban nem szól, még a régebbi „klasszikusról”, Kantról sem.

Annál hiánytalanabb például a „kígyó” szócikke. Indító meghatározása szerint: „Pikkelyes, végtagok nélküli hüllő. Egyetemes szimbólum; gyakran ellentétes jelentéseket hordoz”. Innen kiindulva a szócikk indiai, görög, azték és más példákon keresztül az Éden-beli kísértőtől a kígyó fejére taposó Boldogságos Szűzig vezet, és onnan a kígyónak a keresztény ikonográfiában játszott szerepéig, irodalomban Csokonaiig, József Attiláig, filmben Ingmar Bergmanig.

Az egyetemes szimbólumoknál nem kevésbé fontosak, noha jelentéskörükben szegényesebbek az egy-egy kultúrához tartozó szimbólumok, amelyek közül a *Szimbólumtár* szintén számosat felsorol. Ilyen például a szanszkrit „csakra”, amely energiát, erőközpontot jelent, és mivel India vallásai az emberi testet a kozmosz és az istenségek képeinek tekintik, a „csakrákat” az emberi test különböző pontjaira lokalizálják és különböző virágképekkel ábrázolják. A „jin és jang”, egy kínai szimbólum-példa, a lét keletkezésében szerepet játszó két őserő, amelyek egymást ellentétesen kiegyensúlyozzák. Szerepelnek az egyiptomi hitvilág, az elő-ázsiai hitvilág, az európai néphit, a germán, kelta és szláv hagyomány szimbólumai, szerepelnek a magyar szimbólumok, így az Ahrimán-Ármány, délibáb, Hadúr, puszta, turul stb. speciálisan magyar értelmezései. E különböző kultúrákhoz, népekhez és nemzetekhez tartozó vagy hozzájuk csatolt szimbólumok természetesen átfedik egymást, összekapcsolódnak, keverednek, de bemutatásuk az egyetemes szimbólumok mellett azért is hasznos és jogos, mert olykor egy-egy szimbólum új, megkülönböztető aspektusát villantják fel.

A betűrendbe szedett szimbólum-szócikkek után a címszavak különböző szempontok

szerinti csoportosítása következik: a négy *Mutató*. Ezeket a szimbólumokat témakörök, jelentés, vallás- és eszmerendszer szerint rendezik, majd a kötetben szereplő keresztény ikonográfiai motívumok, attribútumok, szimbólumok csoportosítása — mint negyedik mutató — következik, benne különválasztva az őskeresztény, görögkeleti, katolikus, evangélikus és református jelképeket — legrésztetesebben a katolikus jelképeket és ikonologiai hagyományokat. A mutatók segítségével a *Szimbólumtár* tartalma nagy jelentésegységek körül helyezkedik el, és ez a lexikon használhatóságát, áttekinthetőségét jelentősen fokozza.

Nem fejezhetjük be a kötet ismertetését a „Jézus Krisztus” és a „Szűz Mária” szócikkre való kitérés nélkül, amelyekkel a lexikon bizonyosságot tesz teológiai ihletettségéről: ez a kötet sok más szócikkére is jellemző. Ilyen viszonylatban megmutatkozik, mennyire tágítható a szimbólumfogalom köre, és hogy mennyire elmosódhatnak a szimbólum, a motívumok, a témák határai. Mindkét, aránylag rövid szócikk rendkívül tanulságos és lényegretörő, vallástörténetileg megalapozott, művészettörténetileg példaszerű, dogmatikailag jól tájékozott és tájékoztató. (Mindkettőt a társ szerkesztő, Újvári Edit jegyezte.)

Hogy mit tartalmaz egy szimbólumtár, az választás kérdése. Az új magyar *Szimbólumtár* elődje, a Helikon kiadásában 1990-ben megjelent *Jelképtár* nem ugyanazt az anyagot tartalmazza, mint a *Szimbólumtár*. Terjedelme kisebb, irányultsága hangsúlyozottabban néprajzi, szócikkei rövidebbek és szerkezetileg kevésbé egységesek, mint a *Szimbólumtáré*, amelynek anyagát Pál Józseffel együtt Fabinyi Tibor és Szörényi László válogatta össze. A *Jelképtár* mozgatója, Hoppál Mihály a *Szimbólumtár* lektorai között szerepel. Az új magyar szimbólumtár különlegessége, hogy szócikkeit jórészt hallgatók írták, elsősorban Pál József tanítványai, nyilván az ő irányításával, mégis saját kutatásaik és forrás-felhasználás alapján a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Eddig arra sem utaltam, hogy mennyire összekapcsolódik a *Szimbólumtár* az *Ikonologia és Műértelmezés* című sorozattal, amelynek már hat kötete jelent meg Szegeden, részben a *Szimbólumtár* válogatóinak szerkesztésében. A *Szimbólumtár* szép „ajándék”, úgy amint van, és ígéret a jövőre is.

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY

MIGUEL DE UNAMUNO: A KERESZTÉNYSÉG AGÓNIAJA

„Katolikus szív, protestáns elme” — így jellemezte valaki Miguel de Unamuno (1864-1936) „lelki drámáját”. Szellemes, de túlságosan sommás megfogalmazás; a sokoldalú és nagybefolyású spanyol író belső világát nem lehet ilyen egyszerű képletbe sűríteni. Húszéves koráig gyakorló katolikus volt — ő maga „örökölt hitről” beszél —, aztán fokozatosan német protestánsok, francia modernisták és angol moralisták befolyása alá került, s a katolicizmust túlságosan száraznak, hidegnek és okoskodónak találta. Mintegy húsz évig tartott ez a szakasz, majd megint régi hitéhez közeledett, és párizsi számkivetésben papírra vetette *A tragikus életérzés* mellett leghíresebb művét, *A kereszténység agóniáját*. Ez jutott el jó hetven év múltán a magyar olvasóközönséghez Scholz László gondos fordításában és előszavával — hála a magyarországi spanyol nagykövetség támogatásának.

Annak, aki kezébe veszi a könyvet, tudatában kell lennie két dolognak. Unamuno a görög nyelv tanára volt a nagy múltú salamancai egyetemen, s az „agónia” szót eredeti, görög értelmében használja: „Az agónia küzdelmet jelent. Az agonizál, aki küzdve él, az élet ellen küzdve, és a halál ellen is. Ezt mondja Avilai Szent Teréz fohásza: „Meghalok, mert nem halok meg” — írja, s mottóként ezt az idézetet teszi a kötet élére. Tehát nem a kereszténység „haldoklásáról” van szó a mindennapi értelemben.

A másik dolog az, hogy eszmefuttatásai „egy gazdag elme és szenvedélyes temperamentum spontán kitörései”, amelyekben nem nehéz meghökkenítő ötleteket és ellentmondásokat találni. Egyik kötetének *Ez meg amaz ellen* a címe; valójában azonban vitába keveredett mindennel és mindenkivel, elsősorban saját magával.

Unamuno lénye itt mély vallásosságot sugároz, de ugyanakkor kivetíti belső vívódásait, a gondolkozóét, akit a szíve vezet Istenhez, a filozófiai istenérv viszont nem győz meg. Elmékedéseinek olyan élmények adnak indítékot, mint egy felirat a párizsi ortodox templomban,

vagy a tisztelgés az ismeretlen katona sírja előtt, máskor bibliai szakaszok vagy különböző nyelvekből vett kifejezések. Hol etimológiákkal lep meg — a „pogány” eredetileg a latinban „falusit” jelentett, az pedig a szó, nem a betű embere volt —, hol ilyen kijelentésekkel: érezni, hogy Spinoza, Kant és Pascal agglégény volt. Az „abszolút individualizmusról” szólva anekdotát mond el. Amikor egy tudós ismerőse a kerékpárt a „legindividua- listább közlekedési eszköznek” minősíti, Unamuno így válaszol: „Az az individualista közlekedés, ha egymagában, gyalog, mezítláb és úttalan utakon jár”. Külön fejezetet szentel Blaise Pascal, a *Jézus misztériuma* szerzője hitének, és Hyacinthe Loyson atyának, a „katolikus reformátornak” és „magányos papnak”, aki az egyházi rend elhagyásával Franciaországban jelentős feltűnést keltett. Ennek kapcsán érinti a papi nőtlenség kérdését: a legnagyobb áldozatot nem a páros életről, hanem az utódokról való lemondásban látja Unamuno, nyolc gyermek apja.

De felvet egész sereg más kérdést is. Létezik kereszténység az egyéneken kívül? Igazi kereszténység a civil életben? Mi az a keresztény demokrácia? Van haladás a halál után? Van valami emberi vagy helyesebben isteni célja a történelemnek? Talán nem kell azon csodálkozni, hogy *A kereszténység agóniája* a zsinat előtti egyház indexén volt. Ma inkább úgy érezzük — egy irodalomtörténész szavai szerint —, hogy „alapjában véve ugyanaz a hit élt Szent Terézben, mint Unamunóban”.

Végül egy kis történet, amelyet e sorok írója az 50-es évek elején a madridi egyetemen halott Francisco Maldonado irodalomprofesszor szájából. Pályafutását Salamancában kezdte, s egy utazáson szerény fogadóban bérelt szobát Unamunóval együtt. Lefekvés után hallotta, hogy ez csak forgolódik, sóhajtozik az ágyban. Kérdésére Unamuno megvallotta: felesége keresztet szokott rajzolni a homlokára; azt hiányolja. — Megtehetem én, Don Miguel? — Megtette, s az békésen elaludt... (*Kossuth Kiadó, 1997*)

RÓNAI ZOLTÁN

JOHANN PETER HEBEL: KINCSESLÁ- DIKÓ, KALENDÁRIUMTÖRTÉNETEK

Bár a bázeli születésű Johann Peter Hebel (1760-1826) Goethe, Schiller, Hölderlin és a német romantikusok kortársa volt, neve a hazai olvasók előtt alig ismert. Rögtön hozzátehetjük persze: német nyelvterületen sem tartozik az ismert írók közé, s az irodalomtörténetek közül is csak a terjedelmesebbek jegyzik nevét. Tény, hogy életműve nem hasonlítható Goethe, Schiller vagy Novalis életművéhez, ám az evangélikus lelkész-tanár tehetségesebb tollforgató volt annál, minthogy nevét teljesen elfelejtsük.

Hebel, akit Hölderlinhez, Jean Paulhoz és Heinrich von Kleisthez hasonlóan nem lehet egyetlen irodalmi irányzatba sem besorolni, az alemann tájirodalom egyik legjelentősebb képviselője. Jóllehet a kortárs költők — így Goethe is — nagyra becsülték alemann dialektusban írt verseit, neve a korabeli szélesebb olvasóközönség előtt elsősorban prózai alkotásai, kalendáriumtörténetei révén vált ismertté. E kalendáriumtörténetek a Badeni Nagyhercegség állami kalendáriumában, a Rajnai Házibarátnak jelentek meg, amelynek szerkesztésével Hebelt maga a felvilágosult nagyherceg bízta meg. Kiadását didaktikus, népművelői szándék vezérelte: a cél a horatiusi *prodesse et delectare*, azaz a szórakoztatva nevelés volt.

A történetek a legkülönbözőbb forrásokból merítik témájukat. Egyes darabok korabeli újságok híradásaiból származnak (például a napóleoni háborúk egy-egy eseménye), más motívumok az antik irodalomból vagy a középkori epikából ismerősek. S természetesen sok keleti történetet is olvashatunk, hiszen a titokzatos Kelet, ahol számtalan csodálatos és különös dolog történik, mindig is vonzotta az olvasókat.

Ezekből a kalendáriumtörténetekből válogatott és fordított magyarra egy kötetre valót Halasi Zoltán. Élvezetes stílusú fordításai révén hosszú idő után ismét hozzáférhetővé váltak a Rajnai Házibarátnak elbeszélései a magyar olvasók számára, hiszen a múlt század végén Lasz Samu átültetése révén már ismerték nálunk.

A Rajnai Házibarátnak ma is élvezetes olvasmány, igazi csemege a régi irodalom iránt ér-

deklődő olvasóknak. Külön dicséretet érdemel a könyv szép borítója, amely Tamás Noémi munkája. (*Magvető*, 1997)

LŐKÖS PÉTER

JOHN RAWLS: AZ IGAZSÁGOSSÁG ELMÉLETE

„Ahogy a gondolatrendszereknek az igazság, a társadalmi intézményeknek az igazságosság a legfontosabb erénye.” Ezzel a világos és egyszerű mondattal kezdődik John Rawls könyve, hogy az utána következő közel hét-száz oldalon a világozság és áttekinthetőség követelményéhez mindvégig hű maradjon. Ám természetesen csupán e két tulajdonsága nem tette volna a könyvet a háború utáni nyugati politikai filozófia egyik legtöbbet hivatkozott, megkerülhetetlen művévé.

John Rawls 1921-ben született az Egyesült Államokban; az egyetemen filozófiát, matematikát és közgazdaságtant hallgatott. Pályája során működött Princetonban, Oxfordban és a Harvard Egyetemen; jelenleg ez utóbbi nyugalmazott professzora. Az ötvenes-hatvanas években sorozatosan jelentek meg politikai filozófiai, társadalom-etikai, jogelméleti tanulmányai. Az egyre koherensebbé váló, de ezekben az írásokban még csak egyes elemeiben kidolgozott gondolatmenetet 1971-ben rendezte egységes gondolatrendszerre; ennek a munkának a gyümölcse *Az igazságosság elmélete*.

A könyv alapvető célja, hogy a modern szabadelvű alkotmányos demokrácia erkölcsi alapját képező alapelveit felkutassa, és megvizsgálja, miként lehet azokat meggyőzően és világosan igazolni. Rawls az *igazságosságban* véli megtalálni azt a középpontot, amelyről nem mozdulhatunk el valamely társadalmi rendszer felépítésekor, illetve értékelésekor. Mászóval mindent, amit a törvények és a társadalmi intézmények működése során érteknek tekintünk, ennek kell alárendelni. Nehéz lenne vele vitatkozni, feltéve, hogy ugyanazt értjük az igazságosság fogalmán.

A könyv első fejezete — miután bemutatja az igazságosság elméletének alap gondolatait — az igazságosság érvényesülésének feltételként két alapvetet határoz meg. E két elv

közül az első, hogy minden személynek egyenlő joga van a másokéval összeegyeztethető legnagyobb szabadságra. E tétel egy alkotmányos és az emberi méltóság egyenlőségét elismerő államban nem megkérdőjelezhető. A másik elv már kevésbé magától értetődő: szemben a szabadságjogokkal, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket nem zárhatjuk ki kategorikusan, ám ehhez két feltételnek kell érvényesülnie. Először is elvárhatónak kell lennie, hogy ezek az egyenlőtlenségek összességükben mindenki számára előnyösnek bizonyuljanak, másodsor pedig, hogy azoknak a hivataloknak és pozícióknak az elfoglalása, amelyeket az „egyenlőbbek” birtokolnak, mindenki számára nyitva kell állniuk. Tetszetős, nemde, ám kérdés, miként lehet mások számára is meggyőző erővel igazolni e tételeket. Erre tesz kísérletet Rawls a könyv második részében, majd bemutatja, miként kell a két elvnek érvényesülnie a társadalmi intézmények, tehát az alkotmány, a politika, a jog, a gazdaság működésében. A könyv harmadik része az alkotmányos demokrácia etikai alapjairól szól, nem kevesebb szellemi izgalmat keltve, mint a megelőző kettő.

John Rawls az angolszász liberalizmus ma már klasszikusnak számító képviselője. Az *igazságosság elmélete* gondolatai, illetve az annak nyomán megjelent több tucatnyi tanulmány és könyv hosszú időre meghatározzák a szabadelvű alkotmányos demokrácia intézményrendszerének jellegét, céljait, és az arról való gondolkodást. A könyvet Krokovay Zsolt fordította, s a magyar szöveg méltó társa az eredetinek: világos és követhető. Megértéséhez nem kell filozófusnak lenni: a téma iránt érdeklődő némi szellemi erőfeszítéssel bátran nekivághat. A könyv tanulmányozása fontos tanulsággal szolgálhat a liberalizmus honi ostromozóinak is, hogy fantomkergetés helyett végre valódi kritikával szolgálhassanak: helyesen jegyzi meg ugyanis a fordító a könyvhöz írt rövid tanulmányában, hogy a szabadelvűség Rawls rendszerében, és immár ténylegesen sem az „éjjeliőr-állam”, hanem a polgártársi testvériség, a polgárok méltányos együttműködésének filozófiája. Ugyancsak téves a modern liberalizmust egy napon említeni a szabad verseny kapitalizmussal, ép-

pen ellenkezőleg, az alkotmányos demokráciákban a piac gazdasági intézményeit, a magántulajdont, a versenyt és a társadalmi különbségeket az alkotmányok, a törvények és a bíróságok a társadalmi igazságosság elveinek megfelelően szabályozzák és korlátozzák. (*Osiris Kiadó, 1997*)

BITSKEY BOTOND

BÁRÁNY TAMÁS: A FÉRFI NÁZÁRETBŐL

Jézus élete, tanítása mit sem veszített időszerűségéből a századok során, csodálatos alakja újra meg újra arra készíti a művészeket, hogy szembenézzenek vele. Nálunk az utóbbi évek egyik legkelendőbb Jézus-regénye Mauriacé volt, több kiadásban is, s ez egyszerre jelzi a mindenkori olvasónak azt a vágyát, hogy új és új ismereteket szerezzen a Megváltó életéről és személyiségéről, s azt, hogy tanai szeretetet, megértést követelő kijelentései és a kivetettek reménységét előrevezető ígéretei különös erővel visszhangozzanak korunk az igazságtalanságokba belefáradt emberének szívében. Jézus, az Isten Fia, természetesen emberi tehetséggel szinte ábrázolhatatlan, az Atya és Fiú szeretetkapcsolatának kifejezésére esendők a szavaink. De Jézus, a küldött, az ember, akinek nyilvános éveit megragadó hitellel ábrázolják az evangéliumok, hálás irodalmi téma lehet, ha meglelevenítoje kellő alázattal teszi ezt.

Bárány Tamás Jézus-regénye is hőse emberi dimenzióit mutatja be. A könyv a kereszt-halál leírásával végződik, az egyház születése és a Szentlélek által kormányzott növekedésének bemutatása már egy másik regény kereteibe illenek. Az író viszont részletesen — több nézőpontból — mutatja be Jézus „rejtett életét”, serdülését, szellemi érlelődését, majd a qumráni közösségbe vezet, ahol megismerkedik kora különféle spirituális elképzeléseivel.

A regény gerince Jézus nyilvános működését mutatja be, itt a szerző az evangéliumokat „regényesíti” — kitűnő érzékkel. A mozaik-kockákból végül egy kivételes ember vonzó képe és napjainkban is időszerű tanítása áll össze. Bárány Tamás műve az utóbbi évek

egyik rangos és sikeres írói vállalkozása. Megvalósításáért köszönet és elismerés illeti. (*Orpheusz könyvek*)

STAHL ERVIN

POMOGÁTS BÉLA: MÁSIK MAGYAR-ORSZÁG

Tanulmányok a Nyugat íróiról

Szemnek is tetszetős könyvet vehet kézbe az érdeklődő, ha a Nyugat író- és költőgárdájáról óhajt tanulmányokat olvasni. A szerző — mint az utóbbi időkben oly gyakran — most nem politizál: figyelmét a rangos folyóiratnak és a köréje így-úgy csoportosulóknak szenteli. A Nyugat jelentette és jelképezte Ottlik szavaival azt a „másik Magyarországot”, amely a „hivatalos” országgal szemben egy emberöltőn át otthona és fenntartója tudott lenni a szabad szellemiségnek és kötetlen kultúrának. A könyvben ennek a szellemi hazának a nagy alakjai elevenednek meg, mára is biztatást és lelki erőt adón.

Elsőként három szép tanulmány szól a szülőföldhöz kötődés összetett érzéséről. A sokszor elátkozott és még többször dicsőített szilágysági táj szülöttjéről, Adyról, az ő Erdélyéről szól az első. A költő — miközben hazafiatlansággal vádolták — már 1905-ben felismerte az Erdélyre leselkedő történelmi végzetet. Látnia adatott szülőföldje mindkét arcát: a hagyományait még méltóságosan és háborítatlanul őrzőt és a szenvedő, vergődő és elvesző Erdélyét. A második tanulmányban szereplő Babits is kicsit erdélyinek érezte magát a tanárként Fogarason eltöltött évei miatt. A két világháború között őszinte érdeklődéssel figyelte az erdélyi irodalom kialakulását, szüntelenül hangoztatva az elcsatolt területek és az Anyaország irodalmának egységét. Kosztolányi nyelvművelő tevékenysége a témája a fejezetet záró írásnak. Anyanyelvének szeretete nem jelentett elzárkózást a világtól. Szenvedélyes utazó, igazi európai polgár volt, aki az első világháború kitörésekor szomorúan vette tudomásul a polgári Európa bukását, és szinte beleroppant szülővárosa, Szabadka szerb kézre kerülésébe.

A könyv középső része *A Nyugat hagyománya* címmel a lap 20-as és 30-as évekbeli iro-

dalompolitikáját és szerkesztői gyakorlatát vázolja, bemutatva a „második” költőnemzedéket. A szerző külön tanulmányt szentel a polgári értékeket lajstromba gyűjtő Komlós Aladárnak, az európai igényességet képviselő Márai Sándornak, az egyszerre egyetemes és magyar „nézőpontot” elfoglaló Cs. Szabó Lászlónak és az örökké lázadó Déry Tibornak.

A tanulmánykötet legterjedelmesebb része a harmadik nemzedékről szóló. A Nyugat nagy eszményeihez, a hőskorhoz visszafordulók: Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Rónay György, Képes Géza, Kálnoky László, Takáts Gyula és mások indulásának jellegzetességeiről, fogadtatásukról olvashatunk.

A klasszikus hagyomány örökösének, Radnótinak szinte egyszerre jelentett menedéket, etikát, végül fegyvert az irodalom. Nyomon követhetjük költészetének fejlődését az avantgárdtól a klasszicizmusig, amellyel közösségi eszméit, európai kultúráját védelmez(het)te az utolsó percekig. Örömeiről elsősorban verseiben számol be, meghurcoltatásáról, a külső kényszerről naplói is tanúskodnak.

Zelk Zoltánnak más veszéllyel kellett megküzdenie. Az évekig betegágyhoz kötött poeta „őszikéiben” külön költői birodalmat teremtet emlékeiből. Vas István *Ráérünk* című kötete is búcsú, amelyben régi szerelmeinek, utazásainak emlékéen tekintett végig. Érezhető szeretettel elemzi a szerző Jékely Zoltán kései költészetét, az elbeszéléseit tartalmazó *Két kard keresztben* című könyvét és *A Bárány Vére* című esszéket.

A „harmadik nemzedék” költőinek egy csoportja ragaszkodott a lírai realizmus eszményéhez. A racionalista örökséghez kötődött Takáts Gyula bölcs derűt sugárzó költészete és Rónay György intellektuális katolicizmusa. Rónay változatos és gazdag életművében egyaránt fontos szerepet kapott a vers, a regény, a tanulmány és a műfordítás.

Pomogáts Béla legújabb tanulmánykötete jó fogódzót nyújt a 20. század magyar irodalmának e fontos szakaszában tájékozódni kívánóknak. (*Kortárs Kiadó, 1997*)

GULÁCSI ÉVA

LÁBADY TAMÁS: A MAGYAR MAGÁNJOG (POLGÁRI JOG) ÁLTALÁNOS RÉSZE

Lábady Tamás új könyvével évtizedek után elsőként vállalkozik arra, hogy egyetemes igényrel bemutassa a magyar magánjog általános részét. A polgári jog, a legátfogóbb jogág elméleti-szemléleti megalapozására vállalkozik, de vállalkozása túlmutat ezen. A könyv alapvetően joghallgatók és jogászok számára készült, de a megközelítés szemléletmódjának és a szerző közérthető stílusának köszönhetően azt a jog és a kultúrtörténet iránt érdeklődő szélesebb közönség is haszonnal és élvezettel forgathatja.

De vajon mi a „titka” annak, hogy egy tankönyv vagy szakkönyv több, mint ismeretek rendszerezett tára? A könyv borítóján egy 1300-ból származó zoltároskönyvben szereplő miniatúra, *Az erények fája* részlete látható. A képválasztás nem véletlen, hanem valóban illusztráció, azaz rávilágít a szerző legalapvetőbb mondanivalójára: Lábady Tamás szerint ugyanis *Justitia*, az igazságosság erénye — az ésszerűség, a jogbiztonság és a méltányosság mellett — vezérmotívuma a magánjognak. Így lesz a magánjog erkölcsi megalapozottságú. A jog másik alapértéke, a rend (kiszámíthatóság, előre láthatóság) azonban gyakran versenyre kel az igazságossággal. Hatalmas kihívás a jogász számára: egyensúlyba hozni és ott tartani e két alapérték érvényesülését.

Lábady számára a jog ugyanis nem száraz szabályok rendszere, hanem a kultúra szerkesztésének része. Az elméleti megalapozottság, a gyakorlati tudás, az oktatói tapasztalat és a szépirodalom szeretete munkája során kiegészítik egymást. A jogtörténet nagyjai is megélevenednek a könyv lapjain.

A laikus olvasót is megérinti a könyv személyes hangja. A sorokon átsüt, hogy szerzője *szeretettel* fordul a témához — még ha a könyvbörítóra hely hiányában ez a legfőbb erény nem is fért rá. Ha pedig „a polgári jog maga az élet”, mint azt Lábady Tamás sugallja, akkor ez a szeretet az élet szeretete. (*Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1997*)

SCHANDA BALÁZS

RÉGI MAGYAR IRODALMI SZÖVEG- GYŰJTEMÉNY I.

A sorozat első kötetét, amely a humanizmus irodalmát mutatja be, csak a legnagyobb örömmel köszönhetjük. Már az ötlete is kitűnő. Szerkesztői, Ács Pál, Jankovics József és Kőszeghy Péter a régi magyar irodalom jeles kutatói, munkájuk szavatolja az egyes kötetek — amelyek összeállításában a korszakok ismert szakértői is közreműködnek — színvonalát.

A magyarországi humanizmusnak kétségtelenül Janus Pannonius volt a legnagyobb írója, s nem mellékesen a magyar műfordítás-történetnek is megtermékenyítője. Egyik-másik versét versengve tolmácsolták legkiválóbb költőink. Különféle műfajú lírai darabjaiból bőséges válogatást ad a kötet, mint ahogy nagybátyja, Vitéz János leveleiből is jó érzékkel választotta ki a legtalálóbbat Pajorin Klára. Kulcsár Péter fordításában élvezhetjük a tudós Bonfini a kezdetektől 1496-ig elkészült magyar történelmi összefoglalását, amely a maga korának legjobb tudományos színvonalát képviselte. A korszak történelmének legjelentősebb humanista uralkodójától, Mátyás királytól is olvashatunk két levelet.

Se szeri, se száma azoknak a jelentős és kevésbé jelentős szerzőknek, akik a humanizmus hazai irodalmát gazdagították. A gyűjtemény egyebek mellett annak is bizonyítéka, hogy erős, színvonalas és sokszínű irodalmi élet alakult ki ekkoriban, s nem mellékesen annak is jelzése a sok jó és hiteles fordítás, hogy a hazai humanizmus-kutatásnak kiváló műhelyei vannak, amelynek résztvevői nemcsak e kor nemzetközileg is ismert szakértői, hanem azt is tudatosítják működésükkel, hogy ismernünk kell és érdemes a régebbi magyar irodalmat is. A szövegeket két nyelven közli az antológia, s így a latinitásnak is jó szolgálatot tesz. (*Balassi Kiadó*)

RÓNAY LÁSZLÓ

SOMMAIRE

- GELLÉRT BÉKÉS: Dans la champ de forces de l'Esprit
 GYÖRGY VASS: Prendre congé du „chrétien anonyme”
 GÁBOR ADRIÁNYI: Déclaration de la vacance du siège primatial en 1974
 BERNARD LE CALLOCH: Charlotte Joséphine
 (Dernière descendante de la famille des Princes Rákóczi)
 ■ Essai littéraire de Tamás Kabdebó et Jan Čep
 ■ Poèmes de G. M. Hopkins, J.-P. Lemaire,
 Zoltán Szűts et István Vörös

INHALT

- GELLÉRT BÉKÉS: Im Kraftfeld des Geistes
 GYÖRGY VASS: Abschied vom „namenslosen Christen”
 GÁBOR ADRIÁNYI: Die Amtserhebung des Kardinalprimas Mindszenty im Jahre 1974
 BERNARD LE CALLOCH: Charlotte Joséphine (Letzter Sproß aus der Prinzenfamilie Rákóczi)
 ■ Literarischer Essay von Tamás Kabdebó und Jan Čep
 ■ Gedichte von G. M. Hopkins, J.-P. Lemaire,
 Zoltán Szűts und István Vörös

CONTENTS

- GELLÉRT BÉKÉS: In the Field of the Spirit
 GYÖRGY VASS: Farewell to the „Anonym” Christian
 GABRIEL ADRIÁNYI: Declaration of the Vacancy of the Primate's seat in 1974
 BERNARD LE CALLOCH: Charlotte Joséphine (The Last Offspring of the
 Princely Family Rákóczi)
 ■ Literary Essays by Tamás Kabdebó and Jan Čep
 ■ Poems by G. M. Hopkins, J.-P. Lemaire,
 Zoltán Szűts and István Vörös

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE,

POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZŐRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:

Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP. VII.

ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. —

Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.)

vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

SZEMLE

MIGUEL DE UNAMUNO	A kereszténység agóniája
JOHANN PETER HEBEL	Kincsesládikó, kalendáriumtörténetek
JOHN RAWLS	Az igazságosság elmélete
BÁRÁNY TAMÁS	A férfi Názáretből
POMOGÁTS BÉLA	Másik Magyarország (Tanulmányok a Nyugat íróiról)
LÁBADY TAMÁS	A magyar magánjog (polgári jog) általános része
■	Régi Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény I.

A SZEMLÉKET ÍRTÁK	Bitskey Botond, Gulácsi Éva, Lőkös Péter, Rónai Zoltán, Rónay László, Schanda Balázs és Stahl Ervin
-------------------	---

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény-magyar századokból
- Az ezredvég reménye
- A szenvedés átká és áldása
- A világiak szerepe az egyházban
- A szolidaritás esélyei és kihívásai
- Az 1848-as szabadságharc és az egyház